

RENDESZETI SZEMLE

2010 AZ IGAZSÁGÜGYI ÉS RENDESZETI MINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

3.

NYIRI SÁNDOR: A rendőrség és az emberi jogok védelme az alkotmány tükrében

PITI SÁNDOR: A pszichikai kényszer

HERKE CSONGOR: Súlyosítási tilalom a nyomozási szakban?

SLÉDER JUDIT: A büntetőeljárás megindításának materiális feltételei

BÓCZ ENDRE: Új fejlemény a tanúvédelemben

VARGA ÁGNES: A tanúvallomás szerepe a büntetőeljárásban

58.
évfolyam

TARTALOM

2010/3.

NYIRI SÁNDOR

A rendőrség és az emberi jogok védelme az alkotmány tükrében (3)

PITI SÁNDOR

A pszichikai kényszer (12)

HERKE CSONGOR

Súlyosítási tilalom a nyomozási szakban? (37)

SLÉDER JUDIT

A büntetőeljárás megindításának materiális feltételei (65)

BÓCZ ENDRE

Új fejlemény a tanúvédelemben (77)

VARGA ÁGNES

A tanúvallomás szerepe a büntetőeljárásban (84)

PARTI KATALIN

Újratervezés, avagy miért fontos az elektronikus bizonyítékszerzés? (99)

IBOLYA TIBOR

Egy erőszakos közöszlés nyomozása és annak tanulságai (107)

SZAKÁCSNÉ FARKAS JUDIT

Közveszéllyel fenyegetés, illetve zaklatás és becsületsértés bizonyítása
nyelvész-szakértői módszerekkel (118)

PATAKY CSABA

Mit kérdezhet a jogalkalmazó az igazságügyi műszaki szakértőtől (127)

EURÓPAI UNIÓ

A hónap eseményei az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén (134)

SZERZŐK

2010/3.

DR. ASZTALOS ERIKA

tanácsos,

IRM Bel- és Igazságügyi Együttműködési és Migrációs Főosztály

DR. BÓCZ ENDRE

nyugállományú fővárosi főügyész

DR. HABIL HERKE CSONGOR

tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszék

DR. IBOLYA TIBOR

vezető ügyész,

Budapesti IV. és XV. Kerületi Ügyészség

DR. NYIRI SÁNDOR

nyugállományú vezető ügyész

DR. PARTI KATALIN

tudományos munkatárs, Országos Kriminológiai Intézet

DR. PATAKY CSABA

ügyvéd (Törökszentmiklós), közlekedési és biztosítási szakjogász

DR. PITI SÁNDOR

DR. SIÉDER JUDIT

rendőr alezredes, főiskolai docens, doktorjelölt,

Rendőrtiszti Főiskola Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék,

büntetőeljárás-jogi csoportvezető,

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola

DR. SZABÓ ANDRIENN

tanácsos,

IRM Bel- és Igazságügyi Együttműködési és Migrációs Főosztály

SZAKÁCSNÉ FARKAS JUDIT

igazságügyi nyelvész-szakértő,

Nemzetbiztonsági Szakszolgálat Szakértői Intézet

VARGA ÁGNES

egyetemi hallgató (V. évfolyam),

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

NYIRI SÁNDOR

A rendőrség és az emberi jogok védelme az alkotmány tükrében

Emberi jogokon általában olyan alkotmányjogi és nemzetközi jogi intézményeket értünk, amelyeknek az a hivatásuk, hogy intézményesített alakban védjék az állampolgár jogait az állami szervek túlkapásai ellen, és segítsék az emberi élefeltételek létrejöttét, az ember egyéniségének kibontakozását.¹

Az emberi jogok az alkotmányokban „az állampolgárok alapvető jogai” kifejezés alatt jelennek meg. A két fogalom nyelvtanilag szinonim fogalom, jogi értelemben viszont megkülönböztethető fogalmak. Az emberi jogok a nemzetközi jog tárgyát alkotják, a nagy emberi jogi kódexekben a nemzetközi szerződések között találhatóak. Az állampolgárok alapvető jogain az egyes államok alkotmányaiába beiktatott, az egyes államok jogrendszerei által, az állampolgároknak garantált emberi jogok érthetők. Ezen az a tény sem változtat, hogy az emberi jogokat kodifikáló nemzetközi egyezmények részei az egyes államok törvényeinek, jogrendszerének is.²

Hazai szabályozás

A Magyar Köztársaság alkotmánya is több helyen szól az emberi jogokról, az állampolgárok alapvető jogairól.

Az alkotmány 8. §-a szerint:

- A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.
- A Magyar Köztársaságban az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.
- Rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet idején az alapvető jog gyakorlása – az élethez való jog, a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód, az ilyen büntetésnek alávetés, az emberen hozzájárulás nélkül orvosi

1 Kovács István – Szabó Imre (szerk.): Az emberi jogok dokumentumokban. KJK, Budapest, 1976, 9. o.

2 Magyarországon a polgári és politikai egyezségokmányt az 1976. évi 8. tvr., az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezményt az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

vagy tudományos kísérlet végzése, az ártatlanság vélelme, a védelem elve, a nulum crimen sine lege elve, a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadság elve, a férfiak és nők egyenjogúságának elve, a gyermekek jogai, a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó szabályok, a magyar állampolgárságra vonatkozó szabályok és a szociális biztonságra vonatkozó szabályok – kivételével felfüggeszthető vagy korlátozható.

Az alkotmány önálló fejezetben (XII. fejezet) részletesen szól az állampolgárokat megillető alapvető jogokról és az őket terhelő köteleességekről.

Az alkotmány tehát csokorba szedi azokat az emberi jogokat, az állampolgárok alapvető jogait, amelyeket minden polgárának garantál, és amelyeket elismer, tiszteletben tart és védelmez. Egyúttal kinyilvánítja azt is, hogy fellép azok megsértői ellen.

A belső jog azután részletesen kibontja, különböző törvényekben részletesen szabályozza az egyes alapvető állampolgári jogokat.

A belső jog megteremti azokat a szervezeti és más szabályokat is, amelyek garantálják az alkotmányban megfogalmazott, a jogok sérthetlenségét, tiszteletben tartását és védelmét szavatoló tételeket. Megfogalmazza azt is, hogy a jogok megsértőivel szemben, legyen az az egyes polgár, vagy az állam szerve, a hatóság szankciót alkalmaz.

A rendőrség és az emberi jogok

A rendőrség egyebek között olyan állami szervtípus, amely a közrenddel és a közbiztonsággal kapcsolatos emberi jogok, állampolgári jogok kezelésére hivatott.

Az alkotmány VII. fejezete a rendőrséget a rendvédelmi szervek közé sorolja, azzal hogy a rendőrség alapvető feladata a közbiztonság, a közrend és az államhatár védelme. A közigazgatás tudománya viszont a rendőrség feladataiból kiindulva, a rendőrséget a közigazgatás részeként, rendészeti szervként kezeli³.

A rendőrség dolga megtenni a szükséges intézkedéseket a köznyugalom, a biztonság és a rend megtartására, a közösséget vagy annak egyes tagjait fenyegető veszélyek elhárítására. A veszély olyan tényleges helyzet, amely belátható időn belül megfelelő valószínűséggel káros következményekre vezethet. A rendészeti veszély a közbiztonság sérelmének várható bekövetkezését jelenti. A veszély szubjektív kategória, függ az adott ország erkölcsi, kulturális szokásaitól.⁴

A rendészeti jog két kulcsfogalma a közrend és a közbiztonság.

³ Lásd erről Nyíri Sándor: A rendőrségi jog alapjai. BM Kiadó, Budapest, 2002, 12–14. o.

⁴ Szikinger István: Rendőrség a demokratikus jogállamban. Sik Kiadó Kft., Budapest, 1998, 90. o.

A közrend fogalmáról a Btk. indokolása a következőket tartalmazza: „A közrend a Magyar Köztársaság Alkotmányában és egyéb jogszabályokban meghatározott törvényes rendjét, valamint a társadalmi együttélés normáinak megfelelő állami és társadalmi viszonyok rendjét jelenti.”

A közbiztonság fogalmát a Btk. XVI. fejezet I. címében meghatározott közbiztonság elleni bűncselekményekhez fűzött magyarázat a következőkben adja meg: „A társadalmi együttélés rendjének jogilag szabályozott közállapota, tényleges helyzete, amelyben az egyes emberek és közösségek élete, személye, működése, valamint javai biztosítottak az illetéktelen támadástól.” A közállapot pedig: „Valamely adott helyre, korra jellemző gazdasági, társadalmi, közéleti, erkölcsi stb. viszonyok és körülmények.”

Markánsabban adta meg a közbiztonság fogalmát Szamel Lajos. Szerinte a közbiztonságon az emberek életének, egészségének, becsületének, szabadságának és vagyonának, valamint az állam és intézményei működésének séríthetlensége, illetve akadályozatlansága értendő, és ezen belül különösen a jogtárgyak megóvása a bűncselekményektől és a rendsértésektől.⁵

Ebben a megfogalmazásban felfedezhető a veszélyektől, a bántódástól mentes, zavartalan társadalmi állapot (objektív biztonság) garantálása, a nevesített emberi jogok megsértésének megelőzése, azok megóvása, biztosítása.

Az emberi jogok védelme

Ha az emberi jogokról és a rendőrségről van szó, akkor a széles közvélemény általában a rendőrség emberi jogokat érintő túlkapásaira gondol.

Ritkán gondolunk az alkotmány idézett 8. § (1) bekezdésének és a 40/A § (2) bekezdésének teljes szövegére, jóllehet azokba bele van írva, hogy az államnak az emberi jogok védelme is feladata. Ebből a megfogalmazásból kicseng, hogy a köztársaság valamennyi intézménye – köztük a rendőrség is – az emberi jogokat nemcsak elismeri, garantálja és tiszteletben tartja, hanem védelmezi is.

A védelem kétirányú. Magában foglalja az elismerésből és tiszteletben tartásból származó azon kötelezettséget, hogy a köztársaság létrehoz és működtet olyan intézményeket, amelyeknek feladata annak szavatolása, hogy az állampolgári alapjogok az állami szervek tevékenységében maradéktalanul érvényesüljenek. De magában foglalja azt is, hogy az állampolgárok egymás közti kapcsola-

⁵ Szamel Lajos: A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai. MTA Államtudományok Kutatói Programirodája, Budapest, 1990, 7. o.

tában, a társadalom életében az emberi jogok legyenek a meghatározók. A köztársaság kötelezettséget vállal arra is, hogy ha az egyik ember megsérti a másik ember emberi jogait, akkor az őt ért emberijog-sértés miatt védelemben részesíti a sértett felet, fellép a jogsértő polgárával szemben.

Az egyes ember és az emberi közösségek biztonsága emberi jog. Az Emberi jogok európai egyezményének 5. cikke szerint „Mindenkinek joga van a személyi szabadságra és a biztonságra”. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezség-okmánya 9. cikke szerint „Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra”.

A biztonság nyelvtani értelemben veszélyektől, bántódástól mentes zavartalan állapotot jelent. A jogi nyelv a biztonságot a maga fogalmi rendszerével kibővíti. A jog szerint a biztonságon – mint ahogy korábban kifejtettem – az emberek életének, egészségének, becsületének, szabadságának és vagyonának, valamint az állam és intézményei működésének sérthetetlensége, illetve akadályozatlansága értendő, és ezen belül különösen a jogtárgyak megóvása a bűncselekményektől és a rendsértésektől.

Amikor tehát a köztársaság és annak szervei az állampolgárok emberi jogait védik, akkor a biztonsághoz való emberi jog érvényesülését kívánja garantálni.

Az emberi jogok filozófiája szerint az egyes ember, az őt megillető emberi jogait csak a másik ember emberi jogainak tiszteletben tartásával gyakorolhatja. Ez kiolvasható az emberi jogi kódexekből is. Az úgynevezett relatív emberi jogok korlátozhatók, mégpedig a többi ember emberi jogainak védelme érdekében. A korlátozás indokai általában: amelyek szükségesek a demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, az egészségügy vagy erkölcsök, illetve mások jogai és szabadságai védelme érdekében. A korlátozás nemcsak az államra és szerveire vonatkozik, hanem az állam polgáira is.

A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 2. § (1) bekezdése szerint a rendőrség védelmet nyújt az életet és testi épséget, a vagyonbiztonságot közvetlenül fenyegető vagy sértő cselekménnyel szemben, felvilágosítást és segítséget ad a rászorulóknak. A rendőrség tiszteletben tartja és védelmezi az emberi méltóságot, óvja az ember jogait.

A rendőrség veszély-elhárítási kötelezettsége mellett e paragrafusban jelenik meg az emberi jogok tiszteletben tartása.

A rendőrségi törvény e szakaszát együtt kell olvasni az alkotmány idézett 8. § (1) bekezdésével: „[...] A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen jogait és ezek tiszteletben tartása és védelme az állam első rendű kötelessége”.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a belső jogban és a jogalkalmazásban az emberi jogok az alkotmányra vezethetők vissza.

A jogalkalmazás során az emberi jogok tiszteletben tartása és védelme a rendőrség számára alkotmányos kötelesség, ha úgy tetszik: törvényi parancs. Ez az alapelv át kell hogy hassa a rendőrség teljes tevékenységét, meg kell hogy jelenjen valamennyi intézkedésben. Tudnunk kell, hogy a rendőri hivatás gyakorlóit találkoznak leginkább olyan helyzetekkel – éppen a társadalomban betöltött szerepük miatt, kötelességük teljesítése során –, amikor szükségképpen szembekerülnek az emberi jogokkal. A szabad emberek ugyanis sokat várnak a rendőrségtől. Várják az emberi jogok garantálását, védelmét is, egyúttal igénylik azt is, hogy gyakorolják a törvényekben meghatározott jogaikat, éppen az emberek jogainak védelme érdekében. A rendőrség ugyanis felelősséggel tartozik mások emberi jogainak védelméért is. Különböztetve ezt írja elő az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 690. számú határozata is (a rendőrségről szóló nyilatkozat).

Egy nemzetközi dokumentum szerint⁶ a rendfenntartó erők tisztviselőinek kötelességük teljesítésekor tiszteletben kell tartaniuk és védelmezniük kell az emberi méltóságot, képviselniük és támogatniuk kell minden személy emberi jogait. A rendfenntartó erők tisztviselői csak akkor folyamodhatnak erőszak alkalmazásához, ha az elkerülhetetlen, és csak olyan mértékben, amennyire feladatuk teljesítéséhez szükséges.

A rendőrt – a törvény 13. § (1) bekezdése alapján – intézkedési kötelezettség terheli, ha a közbiztonságot, a közrendet vagy az államhatár rendjét sértő vagy veszélyeztető tény, körülményt vagy cselekményt észlel, illetve ilyet a tudomására hoznak.

Ha tehát a rendőr észleli, vagy tudomására hozzák, hogy valakinek az emberi jogait megsértik – valakit kóznak, megaláznak, az életét, a testi épségét sértik vagy veszélyeztetik, a tulajdonát, a szabadságát, az intim szféráját sértik –, a közrend és a közbiztonság sérelme okán köteles intézkedni (igazoltatni, fokozott ellenőrzést végezni, ruházatot, csomagot és járművet átvizsgálni, felvilágosítást kérni, elfogni, előállítani).

A rendőr, ha valakit emberi jogi sérelem ér, az emberi jogok védelme érdekében az okok és feltételek fennállása esetén kényszerítő eszközt vagy kényszercselekményt is alkalmazhat (testi kényszer, bilincs, vegyi eszköz, elektromos sokkoló, rendőrbot, kardlap, szolgálati kutya, útzár, lőfegyver stb.).

Amikor viszont a rendőr az emberi jogok védelme érdekében intézkedik, vagy kényszerítő eszközt alkalmaz, akkor azt úgy kell tennie, hogy tiszteletben tartja az intézkedés alá vont személy emberi jogait, gondoskodik arról, hogy azok csak a törvény adta keretek között sérüljenek.

⁶ Magatartási szabályok a rendfenntartó erők tisztviselői számára. 34/169. számú határozat, ENSZ-közgyűlés 106. plenáris ülés, 1979. december 17.

A törvény – az alkotmánnyal összhangban – az intézkedés alá vont személy esetében is előírja a rendőrségnek, hogy kötelező tiszteletben tartani az emberi jogokat. A törvény 16. § (4) bekezdése szerint a rendőr nem alkalmazhat kínzást, kényszervallatást, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmódot, az erre vonatkozó utasítást köteles megtagadni. A rendőr az ilyen magatartás tanúsítójával szemben, annak megakadályozása érdekében, a szolgálati beosztására, rendfokozatára, személyére tekintet nélkül köteles intézkedni.

A törvény e szakasza összhangban van az idézett ENSZ-dokumentum előírásával is. (A rendfenntartó erők tisztviselői nem alkalmazhatnak, ösztönözhetnek, avagy tűrhetnek el semmiféle kínzási cselekményt vagy más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmódot vagy büntetést, és a rendfenntartó erők egyetlen tisztviselője sem hivatkozhat a kínzás vagy más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés igazolása végett felsőbb utasításokra vagy olyan kivételes helyzetre, mint a hadiállapot vagy háborús veszély, a belbiztonság veszélyeztetése, a belső politikai bizonytalanság vagy bármely más közveszély.)

A dokumentum 5. cikkéhez fűzött magyarázat szerint „a kínzás minden olyan cselekményt jelent, amellyel közfeladatot ellátó személy, illetve ez utóbbi felbujtása alapján más személy, szándékosan éles testi vagy lelki fájdalmat vagy szenvedést okoz valamely személynek abból a célból, hogy tőle vagy harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjon ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt vádolják, vagy hogy őt vagy más személyeket megfélemlítsenek. Ez nem foglalja magában a kizárólag törvényes szankciók alkalmazásából eredő – benne rejlő vagy vele járó – fájdalmat és szenvedést a fogva tartott személyekkel való bánásmódra vonatkozó minimális standard szabályoknak megfelelő mértékig.” (E tilalom megszegésének Btk.-beli következményei vannak: bántalmazás hivatalos eljárásban, kényszervallatás.)

A kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód fogalmát a dokumentum nem határozza meg. A megalázó vagy lealázó bánásmód az Európai Emberi Jogi Bizottság szerint az, amely: „mások előtt durván megaláz valakit, vagy arra kényszerít, hogy lelkiismeretével ellentétesen cselekedjen. A megalázó bánásmód lelki szenvedés okozásával is megvalósulhat, mentális szenvedés okozása testi ráhatástól mentes olyan eszközökkel, mely félelmet, stresszhatást hoz létre.”⁷⁷

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szerint az embertelen, megalázó bánásmódot a rendőri eljárás egészére nézve kell vizsgálni. Az Emberi Jo-

⁷⁷ Idézi Bán Tamás – Bárd Károly: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog. Acta Humana, 1992/6–7., 27. o.

gok Európai Bírósága elmarasztalta Franciaország kormányát az egyezmény 3. cikkének megsértése miatt, mert: „A kérelmező testén olyan nyomokat viselt, amelyek egyetlen eredete lehetséges, azaz negyvennyolc órán keresztül a kihallgatásával megbízott egyes rendőrök által alkalmazott bánásmód: pofonok, rúgások, ökölcsapások, öklözések, hosszú ideig tartó talpon állás, anélkül, hogy támaszkodhatott volna valamire, hátrabilincselte kéz, köpködések, nyitott ablak előtti teljes lemezelenítés, táplálék hiánya, fegyverrel fenyegetés stb.”⁸

Az emberi méltóságot az elkövetett jogsértéstől, bűncselekménytől vagy annak veszélyességétől függetlenül tiszteletben kell tartani. Ezt az elvet *A veszélyes elítéltek fogva tartása és kezelése* című ajánlás mondja ki⁹. „Ha arra kényszerülünk, hogy az emberi lényeket a hagyományosnál szigorúbb őrizet alatt kell tartanunk, akkor a biztonságos őrizet, a rend és a társadalmi jólét szempontjait szem előtt tartva mindent el kell követni annak érdekében, hogy az életkörülményekkel ellensúlyozzuk a szigorú őrizet olyan káros mellékhatásait, mint a mentális hatékonyság csökkenése, depresszió, nyugtalanság, agresszivitás, neurózis, negatív értékrend, a bioritmus felbomlása.”

A fogvatartott akkor tekinthető veszélyesnek, ha viselkedése – figyelembe véve az általa elkövetett bűncselekmény jellegét és módját – határozott veszélyt jelent a társadalomra, és okkal feltételezhető, hogy megzavarhatja az őrzőhely rendjét és biztonságát. Veszélyességen érti az ajánlás az olyan körülményt, amely maximális biztonság melletti elzárást tesz szükségessé bizonyos fogvatartottak esetében, akik – az általuk elkövetett bűncselekmény súlyossága vagy a börtönközösségben tanúsított viselkedésük, szökéseik vagy szökési kísérleteik, erőszakos megnyilvánulásai miatt – jelentős kockázatot jelentenek a börtönközösség vagy általában a társadalom számára¹⁰.

Az embertelen bánásmód lényege, hogy az érintettek, ha nem is feltétlenül testi sérülést, de mindenképpen erős testi és lelki szenvedést okoz, míg a megalázó bánásmódé, hogy az áldozatban olyan erős félelmet, lelki gyötrelmet és alsóbbrendűségi érzetet kelt, ami alkalmas arra, hogy megtörje a testi és erkölcsi ellenállást.¹¹

Az emberi jogok védelmét szolgálja a törvény azon előírása is, hogy rendőr az emberi jogokat sértő cselekmény észlelése esetén személyre tekintet nélkül köteles intézkedni.

⁸ Cour eur D.H. Tomasi c. France, jugement de 27 aout 1992. serie A 241-A

⁹ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R/82/17. számú ajánlása és annak értelmező memoranduma, 43. pont.

¹⁰ Uo. 11. pont.

¹¹ Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezéstől. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2000, 90. o.

Az emberi jogok megsértésével beszerzett bizonyítékhoz eljárási szankció kapcsolódik. A Be. 77. § (2) bekezdése szerint a bizonyítás törvényességéhez tartozik, hogy a bizonyítási cselekmények végzésekor az emberi méltóságot, az érintettek személyiségi jogait és a kegyeleti jogot tiszteletben kell tartani, és gondoskodni kell arról, hogy a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül ne kerüljenek nyilvánosságra. A 78. § (4) bekezdése szerint nem értékelhető bizonyítékként – egyebek között – az olyan bizonyítási eszközökből származó tény, amelyet a hatóság a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett be. Az emberi jogok megsértésével beszerzett bizonyíték ilyennek számít.

A rendvédelmi szolgálatok tagjainak az eljárási cselekmények foganatosításakor tudniuk kell, hogy – alapjában véve törvényi felhatalmazás alapján – emberi jogokat kezelnek. Jogalkalmazói munkájukat a szaktudás és a szakmai tisztesség segítheti. Az okok fennállása esetén teljesíteniük kell a kötelességüket. Törvényi felhatalmazás alapján beavatkozhatnak mások személyi szabadságába, magán- és családi életének titkaiba, erőszakot alkalmazhatnak mások és saját maguk védelme, a rend fenntartása érdekében. A szakismeret mellett az emberi jogok állandó szem előtt tartása segítheti elő a cél eléréséhez legmegfelelőbb eszköz megválasztását. A magánlakás sérthetlenségéhez, a magán- és levéltitok, valamint a személyes adatok védelméhez fűződő érdekeket még a törvényi feltételek megléte esetén is csak abban az esetben lehet megsérteni, ha a kívánt adatok más módon nem szerzhetők be. Ehhez a jogi alapot a törvény 17. §-a teremti: „A rendőrség a feladatok ellátása során a testi épséghez, a személyi szabadsághoz, a magánlakás, a magántitok és a levéltitok sérthetlenségéhez, a személyes adatokhoz, valamint a tulajdonhoz fűződő jogokat a törvényben foglaltak szerint korlátozhatja.”

Az emberi jogok tiszteletben tartásának mindenkéltét az általános emberi kultúra részévé kell válnia. Különösen vonatkozik ez azokra a szervekre, szolgálatokra, amelyek tagjai hivatásuknál fogva felelősséggel tartoznak mások emberi jogainak védelméért, az emberi jogok betartásáért. A rendőrség pedig ilyen szervezet. Ezért különösen fontos az emberi jogok oktatása, méghozzá folyamatos oktatása. Erről kimerítően szól az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1978-ban meghozott 41. számú határozata. A határozat ajánlja tagállamainak azt is, hogy segítsék elő az emberi jogok védelmének oktatását, és hozzák létre a szükséges védelmi mechanizmusokat, a polgári és katonai szolgálatok kiképzési részeként. Ez a magyar rendvédelmi szervek részéről megtörtént.

Az emberi jogokkal összefüggő rendelkezések a rendőrség szolgálati szabályzatának rendelkezéseiben is megtalálhatók.¹²

12 62/2007. (XII. 23.) IRM rendelet.

A szolgálati szabályzat 4. § (7) bekezdése szerint a rendőr részéről – szolgálati feladatai ellátása során – tilos a személyek bármínemű, így különösen nemi, faji vagy etnikai származás, vallási vagy világnézeti, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetése.

A rendőr köteles intézkedni a gondoskodásra szoruló, a hátra maradt beteg, a magatehetetlen személy, a gyermek, valamint az őrizetlenül maradó vagyontárgyak érdekében.

A 29. § szerint az önmaga vagy mások életét, testi épségét, vagyonát veszélyeztető állapotban lévő személyt a rendőr köteles megakadályozni abban, hogy kárt vagy sérülést okozzon, ennek érdekében szükség esetén kényszerítő eszközt alkalmazhat.

Az 57. § (2) bekezdése szerint a rendőr a kényszerítő eszköz alkalmazása során köteles tiszteletben tartani a testi épséghez fűződő jogokat, és a testi épséget csak a legszükségesebb mértékben veszélyeztetheti.

E dolgozat közreadásával arra kívántam rámutatni, hogy a rendőr törvényes intézkedéseinek minden esetben szolgálniuk kell az emberi jogok védelmét is.

PITI SÁNDOR

A pszichikai kényszer

A címül választott „pszichikai kényszer” szókapcsolatot abból a tájékoztatóból kölcsönöztem, amelyet az amerikai hatóságok a terroristagyanús személyek kihallgatása során útmutatónak tekintettek, és amelyben „*psychical pressure*” kifejezéssel illették a nemzetközi közvélemény által kínzásnak tartott módszerek egy részét. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik ítélete alapján ebbe a fogalomkörbe olyan nyomásgyakorlás tartozik, amely a szellemi, lelki szenvedés okozásával félelmi, szorongási állapotot vált ki, közvetlenül a testi integritás sérelme nélkül az egyén akaratí szabadságát korlátozza, és súlyos szellemi, pszichikai zavarokhoz vezet.

A kínzás önmagában évszázadokon keresztül elkerülhetetlen része volt a büntetőhatalom eszköztárának, gyakran szolgált segítségként a büntetőeljárás nyomozati szakaszában. Mindazonáltal kevesen gondolták volna, hogy a múlt században tapasztalt visszafordíthatatlan jogfejlődést, a kínzást, valamint a megalázó és embertelen bánásmód minden formáját tiltó nemzetközi egyezmények elfogadása után, még napjainkban is aktuális a kérdés. Még mindig nagy számban vannak olyan országok, ahol történeti természetességgel nyúlnak ezekhez az eszközök-höz, jóllehet ezeknek az államoknak a többsége nem éri el a jogállamiság minimális kritériumainak szintjét. Az igazán meglepő fejlemények azokban a jogállamokban – Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok stb. – következtek be, amelyek a XX. század második felében már példaként szolgáltak mások számára; a közelmúltban ezekben az országokban éles viták bontakoztak ki „a fizikai és pszichikai nyomásgyakorlás” legalitásának elvi lehetőségéről.

Kérdésként vetődik fel, hogy a jogállami igazságszolgáltatás milyen eszközöket alkalmazhat a sajátos normaértelmezés következtében. A pszichikai ráhatások különböző formáinak lehet-e bármilyen legitímációs alapjuk a büntetőeljárásban? Megengedhető-e olyan pszichikai kényszerítő eszköz vagy egyéb kényszerítő intézkedés alkalmazása, amely jogállamban tilalom alatt áll ugyan, de a „jogos védelmi helyzet” miatt mégis alkalmazható? Hogyan ütközhetnek a bűncselekmény terheljének és áldozatának alkotmányban nevesített alapvető emberi jogai? Lehet-e az alapjogok (például az emberi életre, illetve az emberi méltósághoz fűződő jog) között bármiféle sortrendet felállítani, és a büntetőeljárás során egyfajta fontossági sortrendet szem előtt tartva végezni az eljárási cselekményeket? Megenged-

hét-e rendkívüli helyzetben, hogy az állam nevében eljáró személy természetjogi elvekkel magyarázza jogellenes tettét?¹ Miért lehetséges, hogy azonos tényállás-elemek mellett, nemzetközi vonatkozású ügyekben, a büntetőeljárások nyomán gyökeresen különböző ítéletek születnek Európában vagy az Egyesült Államokban? A cikk e kérdésekre keresi a választ.

A Daschner-per Németországban

A *Daschner-per* néven Németországban ismertté vált büntetőeljárás a frankfurti tartományi bíróság egyik büntetőtanácsa előtt zajlott *Wolfgang Daschner*, a frankfurti rendőrség helyettes vezetője, valamint egyik beosztottja ellen. *Daschner* a német btk. 357. §-ában szabályozott tényállás-elemek megvalósításával vádolták, amely szerint bűncselekmény elkövetésére vette rá beosztottját, aki ellen hivatalos eljárás során tanúsított kényszerítés² volt a vád.

2002. szeptember végén *Magnus Gäfgen*, a frankfurti Goethe Egyetem jogi karának hallgatója lakására csalta a 11 éves *Jakob von Metzler*t, a Frankfurtban működő egyik legrégebbi magánbank tulajdonosának gyermekét. Ürügyként szolgált, hogy Gäfgen ismerte a Metzler családot, a gyermek nővéréhez korábban szoros kapcsolatot fűzte. Gäfgen előre kitervelt szándékkal még a lakásban megfojtotta a fiút, és a holttestet gépjárműve csomagtartójában helyezte el. A holttest elrejtésére a közelben lévő tóba nyúló stég alatt talált megfelelő helyet. Az odavezető úton útba ejtette a Metzler család villáját, és a gyermek szabadon engedéséért egymillió euró váltságdíjat követelő levelet helyezett el a bejárat közelében. Két nap múlva a megjelölt éjszakai órában a Metzler család egy villamosmegállóban hagyta a váltságdíjat, amelyet Gäfgen maga hozott el. A rendőrség a legmodernebb eszközök bevetésével mindvégig figyelte az eseményeket, de – remélve, hogy a fiú szabadon bocsátására közvetlenül ez után sor kerül – egy ideig még nem vette őrizetbe az elkövetőt.

A következő napon Gäfgen a közeli autókereskedésben gépkocsit vásárolt, és költekezni kezdett. Mivel a tús szabadon engedésére semmilyen intézkedést nem tett, ezért őrizetbe vették. Gäfgen a kihallgatás legelején már elismerte ugyan az emberrablást, de nem volt hajlandó elárulni, hol tartja fogva a gyermeket. A nyomozó hatóság érzékeltte, hogy az elrabolt fiú már több napja ellátatlan, különböző megoldásokat mérlegelt Gäfgen ellenállásának megtörésére. Hessen tarto-

¹ Niklas Luhmann: Gibt es in unserer Gesellschaft noch unverzichtbare Normen? Heidelberg, 1993

² *Nötigung* [240. § StGB]; Magyarországon a Btk. 227. §-ban meghatározott „kényszervallatás”, illetve a 174. § „kényszerítés” meríti ki az elkövetési magatartást.

mány egyik legnagyobb rendőrségi erőt felvonlató keresési akciója indult – eredménytelenül. Felvetődött az érzelmi ráhatás lehetősége, az elkövetőt családtagjaival kívánták szembesíteni, de az idő múlásával erre már nem kerülhetett sor.

Daschner felügyelő annak tudatában, hogy a gyermek közvetlen életveszélyben lehet, mintegy utolsó lehetőségként beosztottján keresztül közölte a terhelttel, hogy „közvetlen kényszeri” fognak vele szemben alkalmazni. Gäfgen későbbi tanúvallomása szerint azt is elmondták, hogy „olyan fájdalmakat fog nemsokára elszervenvedni, amit még életében nem érzett”. E célból már úton van helikopterrel egy specialista, aki a „beavatkozást” nemsokára végrehajtja rajta. A későbbiekben Gäfgen vallomásában az is szerepelt, hogy „két négerrel akarták egy cellában elhelyezni, akik majd szexuális érdeklődést mutatnak iránta”. A felügyelők végig tagadták a vádakat, vallomásuk szerint sem „négekkel”, sem kínzásra specializált szakemberrel nem fenyegették. Végig az elkövető lelkiismeretére kívántak hatni. Érzékeltették vele, ha a gyermek meghal, a pillantása „végigkíséri” hátralévő életét. Gäfgen a kínzással fenyegetés hatására árulta el, hogy hol rejtette el a rendőrség által még mindig életben remélt gyermeket. Természetesen a „szabadítási akció” folyamán már csak a holttestre lelt rá a hatóság.

Daschner tisztában volt azzal, hogy az utolsó órákban tett több lépése a jogállami keretek határát súrolta, részletes feljegyzést készített minden lépéséről. Az ezekben a jegyzetekben leírtak is bizonyítékul szolgáltak az ellene folytatott büntetőeljárásban.

A bíróság hivatali visszaélés és kényszervallatás bűncselekményekben bűnösnek találta a vádlottakat, és figyelmeztetésben részesítette, valamint pénzbüntetésre ítélte őket – a végrehajtást azonban felfüggesztették. Az indokolásban megállapítják, hogy a vádlottak cselekménye a német alkotmány 1. és 104. cikkébe³, valamint az Európai emberi jogi egyezmény 3. cikkébe⁴ ütközik. Emiatt több kihallgatási jegyzőkönyvet, az ezekről készült feljegyzéseket és leiratokat nem lehetett felhasználni a Gäfgen elleni bizonyítási eljárásban.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt elkövető megbánva tettét, létre kívánt hozni egy alapítványt, amely a bűncselekmény áldozatává váló gyermekek rehabilitációját tűzte ki céljául. Az illetékes felügyeleti szerv megállapította, a bejegyzés ebben az esetben jó erkölcsbe ütközne, így megtagadta azt. Ez után az elkövető 2005-ben egyéni panaszt terjesztett elő a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához, ennek tárgya a pszichikai kényszer elszervenvedése, az ellene irányuló kínzással történő fenyegetés volt. Megfogalmazása szerint „ez Németország

3 A német alkotmány 1. cikke az emberi méltóság sérthetlenségét deklarálja, míg a 104. cikk arról rendelkezik, hogy a fogva tartott személyeket sem fizikai, sem pszichikai módon nem lehet kínozni.

4 Az egyezmény 3. cikke a kínzás tilalmáról rendelkezik.

háború utáni történetének legsúlyosabb ismertté vált esete, amelyben bizonyítottan sértették meg az emberi jogokat és hágták át a kínzás tilalmát”. Az előzetes várakozások szerint Gáfgennek nagy esélye volt, hogy a bíróság helyt ad beadványának (a strasbourgi döntést a tanulmány Emberi Jogok Európai Bíróságát bemutató fejezetében ismertetem).

A Daschner-ügyből kiindulva érdemes vizsgálat tárgyává tenni, hogyan értékelhető az emberi méltósághoz fűződő jog és az ebből is levezethető kínzás abszolút tilalmának gyakorlata Németországban, illetve a strasbourgi bíróság viszonylatában.

Alkotmányos megközelítés

Az alkotmányjogászok az alkotmányokban nevesített alapjogok többfajta csoportosítását alakították ki, ami nemzetközi viszonylatban is elfogadottnak tűnik. A személyhez fűződő jogok; a politikai jogok; a gazdasági, szociális, kulturális jogok csoportosítási szempont mellett kialakult egy úgynevezett értékrendi csoportosítás. Az értékrendi alapon történő különböző csoportba sorolás a jogok egészére bizonyosan nem alkalmazható, de kétségtelenül megállapítható, hogy az élethez és az emberi méltósághoz fűződő jogok elsődleges és kiemelt szerepét senki nem vitatja. A nemzetközi szerződésekben és egyezményekben ez az elv tükröződik, ezeknek az említett abszolút jogoknak (élethez és emberi méltósághoz való jog; kínzásnak, kegyetlen, embertelen bánásmódnak való alávetés tilalma stb.) még rendkívüli állapotban is maradéktalanul érvényesülniük kell.

Számos esetben elkerülhetetlen azonban az alapjogok korlátozása: az egyén mozgásszabadsághoz és a tartózkodási hely szabad megválasztásához fűződő joga gyakran ütközik mások gyülekezési jogának gyakorlásával. A magyar Alkotmánybíróság ezekre az esetekre dolgozta ki a szükségességi és arányossági tesztet⁵, amely összhangot mutat a kapcsolatos nemzetközi dokumentumok normáival. Más a helyzet az úgynevezett abszolút alapjogok tekintetében, ahol semmilyen korlátozás sem engedhető meg.

A német alkotmány

A német alkotmányt 1949 májusában hirdették ki, megalkotásában és létrejöttében meghatározó szerepük volt a Németország nyugati felét megszálló hatalmaknak

⁵ Sári János: Alapjogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 44. o.

– elsősorban az Egyesült Államoknak. Az amerikai diplomácia még a NATO küszöbönálló megalapítása előtt rendezni kívánta ezt a kérdést. A náciizmus kézzelfogható közelsége indokolta, hogy az öt részből álló alkotmányban a bevezető után már az 1. fejezetben találjuk az alapjogi katalógust és annak is az 1. cikkében az emberi méltósághoz kapcsolódó alapvető jogokat.

„1. cikk

(1) Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelmezése kötelező minden állami hatalom számára.

(2) A német nép ezért elismeri, hogy a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok képezik az alapját a világon minden emberi közösségnek, békének és igazságosságnak.

(3) Az alább felsorolt alapjogok, mint közvetlenül hatályos jog, kötik a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.”⁶

Az emberi méltósághoz kapcsolódó jogok kiütetett szerepét tovább fokozza, hogy az alkotmány olyan megváltoztatása, amely az 1. cikkben megállapított alapelveket érintené, nem megengedett.⁷ Jellemző ezen alapjog elsődlegességére, hogy az élethez és a testi épséghez való jog csak a 2. cikk (2) bekezdésében jelenik meg.⁸ Az alkotmányban nem található olyan kifejezett rendelkezés, amely a kínzás tilalmáról szólna, de a sérthetetlen emberi méltóság elve magában foglalja a kínzás tilalmát is. A német alkotmánybíróság több ítéletében szintén korlátozhatatlan, abszolút értékű alapjogot értelmezte az 1. cikkben megfogalmazottakat, amelyet a demokratikusan felépülő társadalmak legfontosabb értékének tekint. Ezen alapjog tartalmát vizsgálva megállapítható, hogy ez az érintett személyiségének, emberi mivoltának, autonómiájának olyan belső lényegét jelenti, amely nem vonható mások befolyása alá, és amely további részjogokat ölel fel. Az emberi méltóság sérthetlenségének abszolút jellege jelenik meg a Daschner-perben született ítéletben, és ennek szellemiségét képviselik a vonatkozó nemzetközi szerződések is, mint például az Emberi jogok európai egyezménye.

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a német alkotmánybíróság is kidolgozott egy módszert, amelyet az alkotmányos alapszabályok ütközésénél alkalmaz. Az úgynevezett „gyakorlati összhang” elméletét Konrad Hesse⁹ dolgozta ki, és a későbbiekben ezt vette át több európai ország, egyebek között Portugália és Fran-

⁶ Trócsányi László – Badó Attila (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005, 725. o.

⁷ Uo. 750. o.

⁸ Uo. 726. o.

⁹ Konrad Hesse 1975 és 1987 között alkotmánybíróként tevékenykedett, nevéhez fűződik az úgynevezett praktische Konkordanz-elmélet. http://de.wikipedia.org/wiki/Konrad_Hesse

ciaország is. Kiemelendő, hogy ez az elmélet kizárja az emberi méltósághoz fűződő jog bármilyenü korlátozhatóságát, mindamelllett az emberi méltósághoz fűződő alapjog és az emberi élethez való jog a német alkotmányértelmezés szerint sajátos viszonyban áll egymással.

Meglepőnek tűnhet – amit már az alkotmány felépítése is tükröz –, de Németországban általánosan elfogadott az a nézet, hogy az emberi méltóság sérthetlenségéhez fűződő alkotmányos alapjog az emberi élet védelméhez fűződő jog felett áll. Mindezt azért is lehetne ellentmondásosnak tekinteni, mert maga az élet tekinthető a méltóság hordozójának, és az emberi élet hiánya esetén nem beszélhetünk az ahhoz kapcsolódó emberi méltóságról. Mégsem véletlen, hogy az alkotmány a két alapjogot két különböző cikkben szabályozza, és amíg az emberi méltóság „sérthetetlen”, addig a 2. cikk alapján meghatározott feltételek fennállása esetén sor kerülhet az élettől való megfosztásra is. További védelmet nyújt az emberi méltóságról szóló rendelkezésnek, hogy még az alkotmány módosításával sem változtatható meg.

Az alkotmány megalkotásakor számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a súlyos bűncselekmények megakadályozásához elengedhetetlenül szükséges a jogsértők élethez való jogának korlátozása, mindamelllett a náci rezsim árnyékából kilépve olyan végső határvonalat kívántak húzni, amely semmilyen körülmények között nem léphető át. Ez a határvonal nem az emberi élethez kapcsolódik, hanem magához az emberi méltósághoz. A tűszokat ejtő bankrablót a rendőrség jogszabályi kérétek között az életének elvételével ártalmatlaníthatja, de emberi méltóságát, egyeleti jogát nem sértheti. A német alkotmánybíróság ítéletei egységesen képviselik ezt az értelmezést. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert Németország második világháború utáni történelmében több alkalommal konfrontálódott a terrorizmus brutalitásával.

A *Baader–Meinhof-csoport*, a *Vörös Hadsereg Frakció* (RAF) számtalan merényletet hajtott végre állami intézmények és hivatalos személyek ellen. Terrorakciók repülőgépek ellen, vagy 1972-ben a müncheni olimpián a palesztinok által elkövetett brutális gyilkosságok mind részei a német történelemnek, de igazán határozott formában mindez soha nem vetette fel az alkotmányos alapjogok korlátozásának lehetőségét. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, meg kellett változnia a korszellemnek, és ez a változás termelte ki azt a következő fejezetben bemutatott jogszabályt is, amellyel kapcsolatban a német alkotmánybíróságnak kellett határoznia.

A német alkotmány 92–94. cikke szabályozza az alkotmánybíróság feladatköreit, és e rendelkezésekre építve külön törvény¹⁰ határozza meg működésének kere-

¹⁰ <http://dejure.org/gesetze/BVerfGG>

teit. A bíróság mintául szolgál Magyarországon a rendszerváltozás után, így számos tekintetben párhuzam vonható a két intézmény között. Mindamellett Németországban 1951 szeptemberében megszülettek az első döntések, tehát a szervezet mintegy negyven évvel hosszabb működést tudhat maga mögött. Ez időszak alatt számos ítéletében részletesen értelmezte a nevesített személyhez fűződő jogokat, így az emberi méltóság sérthetlenségének vetületeit is.

Gyakran állhat elő olyan helyzet, amikor két olyan azonos alapjog ütközésére kerül sor, amelyek között semmiféle sorrendiség nem állapítható meg. Ha két személy emberi méltósága kerül konfliktushelyzetbe, akkor ez csak az egyik sérelmével oldható fel. A jogi szakirodalom többször elemezte a kérdés elvi vetületeit. Egyik kisegítő szabályként alkalmazhatónak tűnhet az a megoldás, hogy konfliktushelyzetekben annak az emberi méltóságát lehet korlátozni, aki vétkes módon, önmaga idézte elő a konfliktust. Tehát a gyermekrabló emberi méltóságához fűződő joga ebben az esetben háttérbe szorulna az elrabolt gyermek azonos jogához képest. Egy másik kisegítő szabály lehetne a kvantitatív, azaz mennyiségi összehasonlítás módszere. Ebben az esetben, ha egy csoport emberi méltóságának sérelme csak egy másik csoport azonos jogának egyidejű sérelmével oldható fel, akkor a számszerűleg nagyobb létszámú csoport kerülhet kedvezőbb helyzetbe.

Az alkotmánybíróság ítéleteiben több alkalommal foglalkozott az előbbi kérdésekkel. Az indokolások általános ismertetése helyett érdemes egy a közelmúltban kialakult vitát és az azt lezáró ítéletet részletesebben elemezni, hiszen ez kiváló mintául szolgálhat az alapjogi védelem határainak kijelölésére, egyszersmind jól szemlélteti azokat a társadalmi igényeket is, amelyek változásokat sürgetnek.

Az emberi méltóság sérthetlensége a gyakorlat tükrében

A német szövetségi törvényhozás 2005 januárjában fogadta el azt a törvényt, amely a légi közlekedés biztonságának részleteit rendezte.¹¹ A törvényhozók szem előtt tartották a kép lebegett, amikor 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokban terroristák az ismert módon négy személyszállító repülőgépet kerítették hatalmukba, és óriási fegyvereként használva, saját maguk és az utasok életét feláldozva, kísérelték meg velük a lehető legnagyobb pusztítást végrehajtani. A Németországban elfogadott törvény felhatalmazása szerint, abban az esetben, ha esetleges gépeltérítők kerítenének hatalmukba utasszállító gépeket, és szintén fegyverként használva kísérelnének meg terrorista cselekményeket végrehajtani velük a

¹¹ LuftSiG <http://www.gesetze-im-internet.de/luftsig/index.html>

Német Szövetségi Köztársaság objektumai és polgárai ellen, nos ekkor végső esetben a szövetségi védelmi miniszter utasítást adhat a gépek lelövésére. Az alkotmánybíróság a hozzá benyújtott alkotmányjogi panasz alapján utólagos normakontroll keretében vizsgálta a rendelkezéseket, és határozatában¹² megállapította az alkotmányellenességet (az ítélet értékelése magyarul is megjelent¹³).

A bíróság kimondta, hogy a vitatott rendelkezés – egyebek között – az alkotmány már ismertetett 1. cikkébe ütközik; az érintettek élete az állam cselekvésétől függő pusztá tárgygyá válik, ahol élet és halál kérdése mennyiségi szempontok alapján dől el. Végső esetben előfordulhat, hogy a repülőgép lelövésével az állam szándékosan feláldozza az utasokat, ha a szövetségi védelmi miniszter úgy értékeli a rendelkezésére álló információkat, hogy a gépen utazók élete úgyis véget ér a becsapódással, vagy az egyébként fenyegető veszteségekkel összehasonlítva még ez lenne a kisebb áldozat. A bíróság leszögezi: az állam nem úgy védheti meg állampolgárai életét, hogy esetlegesen kevesebb számú állampolgárt (értve ezen a legénységet és az utasokat) szándékosan feláldoz. Az életet az élettel szemben olyan mérce alapján összehasonlítani és közöttük sorrendet felállítani, hogy hányan vannak az egyik oldalon és hányan a másikon, egyszerűen megengedhetetlen. A törvényi rendelkezés olyan magyarázata, amely az utasok élethez való jogát azáltal relativizálja, hogy ők már egy támadófegyver (mármint a repülőgép) részei, azért is elfogadhatatlan, mert ez figyelmen kívül hagyja az utasok emberi méltósághoz való sérthetetlen jogát, és pusztá tárgyagnak tekintí őket.

Az alkotmánybíróság véleménye szerint a törvény abban az esetben nem ütközik az alkotmányi rendelkezésbe, ha a legvégső intézkedésre, azaz a repülőgép lelövésére csak akkor kerülhetne sor, ha a fedélzeten kizárólag olyan személyek tartózkodnának, akiknek a géprablás tulajdonítható. Emberi méltósága minden személynek van, függetlenül korától, testi vagy szellemi képességétől, illetve bármely egyéb tulajdonságától. Ettől senkit nem lehet megfosztani, ez nem függhet a repülőgép utasai esetében a várható rövid élettartamtól és kilátástalan helyzettől, az állam emberi méltóság védelmére irányuló kötelezettsége az emberi létezés teljes tartamára fennáll.

A törvényhozás (Bundestag), a német szövetségi kormány, a bajor és a hesseni tartományi kormány és még további szervezetek fejtették ki véleményüket a légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos határozathozatali eljárásban.

¹² BvR 357/05.

http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/_fs20060215_1bvr035705.html

¹³ Horváth András: A német Alkotmánybíróság a légtérbiztonsági törvényről. Fundamentum, 2006/1.

<http://157.181.181.13/dokuk/06-01-13.pdf>

A Bundestag véleménye szerint a vitatott törvényi normával már csak azért sem sérül az emberi méltóság, mert nem az állam az, amely az utasokat a repülőgépen tárgyakká degradálja, hanem azok, akik a gépet hatalmukba kerítve nemcsak a fedélzeten lévőket gyilkolják meg, hanem őket felhasználva további emberéleteket kívánnak kioltani. Az alkotmány 1. cikkében lefektetett értékek megsértésével éppen akkor vádolható az állam, ha az érintettek alanyi minőségét figyelmen kívül hagyva engedi, hogy visszaéljenek azzal az értékkel, amely az ember emberi mivoltából fakad.

A kormány álláspontja szerint az állam alkotmányból fakadó védelmi kötelezettsége minden emberi élet esetén fennáll. Ha valamely személy élethez való joga kivédhetetlen ütközésbe kerül más személy azonos jogával, akkor a törvényhozó kötelezettségei közé tartozik, hogy meghatározza az emberi élet védelméhez szükséges teendőket és intézkedéseket. A repülőgép utasainak élethez és emberi méltóságához fűződő jogába történő aktív beavatkozás az állam részéről rendkívüli súlytal bír, de ez az egyes személyek szempontjából nem jelent sorrendiséget az állam életvédelmi kötelezettsége tekintetében.

Végezetül egy másfajta, a németországi viszonyoktól független értékelés: a büntetőjog normáinak szempontjából megközelítve és feltéve – de meg nem engedve –, hogy a repülőgép lelövésére mégis sor kerül, akkor a repülőgépet lelövő személy cselekményét különböző módon lehet értékelni az ártatlan utasok és a géprablók életének kioltása szempontjából. Ha jogszabályi felhatalmazás mellett kerül sor a gép megsemmisítésére, akkor a terroristák vonatkozásában ezt jogos védelmi helyzetnek, míg az utasok esetén végszükségnek lehetne tekinteni – állapítja meg egy Magyarországon született értékelés.¹⁴

A légi közlekedés biztonságával kapcsolatos említett alkotmánybírói határozat és az annak létrejötte során folytatott eljárás, az ott elhangzott érvek és ellenérvek híven kifejezik azt a változást, amely a kérdés gyakorlati és elméleti megítélésében bekövetkezett. A súlypontok eltolódásával a téma érinthetatlensége megszűnt, és előtérbe került a részletesebb szabályozás igénye.

Az emberi élet és méltóság védelme más jogszabályokban

Az alkotmányokban nevesített alapjogok mértékül szolgálnak a törvények hierarchikus viszonyában az alkotmány alatt elhelyezkedő jogszabályok esetén, az ellentétes rendelkezés egy alacsonyabb szintű jogszabályban kizárt. Ennek garantálását

¹⁴ Gellér Balázs József: Terrorizmus és jogkorlátozás. *Fundamentum*, 2005/3., 84. o.
<http://157.181.181.13/dokuk/05-03-06.pdf>

is szolgálja az alkotmánybíróság, illetve a hasonló jogkörrel felruházott más szerv normakontroll hatásköre. Így megállapítható, hogy az alkotmányi rendelkezések szintjén deklarált abszolút értékű és korlátozhatatlan élethez és emberi méltósághoz való jog az alacsonyabb szintű jogszabályok szintjén is tükröződik. Ezen a ponton azonban érdemes egy rövid kitérőt tenni.

Az élethez való jogból következik, hogy az állam nevében fellépő, közfunkciót ellátó személyek nem rendelkezhetnek az emberi élet felett, és önkényesen nem foszthatnak meg senkit attól. Mindazonáltal az élethez való jogból nem következik, hogy az ember semmilyen körülmények között nem fosztható meg az életétől, hiszen erre sor kerülhet meghatározott törvényi felhatalmazás alapján. A magzati élet védelmének elve a számos országban elfogadott abortusz esetén „csak” az anya önrendelkezési jogával ütközik, mégis gyakran előfordul törvényben szabályozott keretek között a terhesség megszakítása. A halálbüntetés és az eutanázia kérdéskörétől eltekintve sok olyan terület maradt, ahol az állami és társadalmi önvédelem az élethez való jogot érinti. Háborús konfliktusok esetén „megengedett” az ellenséges katonák életének kioltása. A bűnözés elleni küzdelem közben, a rendőrségi törvényekben meghatározott esetekben, a büntetés-végrehajtás során meghatározott feltételek megléte esetén engedélyezett a fegyverhasználat és ennek következményeként akár az emberi élet kioltása. Előfordulhat olyan helyzet is, amikor nem az állam intézményei nevében fellépő magánszemély oltja ki más ember életét. A későbbiekben vizsgáljt jogos védelmi helyzet, illetve végszükség büntethetőséget kizáró ok, valamint meghatározott feltételek megléte esetén a büntetés korlátlanul enyhíthető.

Felvetődhet a kérdés, az emberi méltóság sérthetetlenségéhez fűződő alapvető jog érvényesülése mellett található-e olyan „kivétel”, amely lehetővé tenné e jog valamiféle korlátozását és másfajta megközelítését. A Daschner-perben például vizsgálat tárgya volt a Hessen tartományban hatályos rendőrségi törvény.¹⁵ Az abban megfogalmazottak szerint nem illeti meg a hallgatás joga azokat a személyeket, akik maguk idézték elő azt a súlyos veszélyhelyzetet, amelyet vallomásuk felhasználásával el lehetne háritani. Itt is érvényesül azonban az önvádra kötelezés tilalmának elve, tehát nem lehet senkit olyan vallomástételre kötelezni, amellyel önmagát bűncselekmény elkövetésével vádolná. A törvény még ez alól is tesz kivételt: ha a védendő jogtárgy olyan súlyú, mint például az emberi élet, vagy szabadság, akkor a vallomástétel kötelező. (Más kérdés, hogy a vallomásban elhangzottakat kizárólag a jogtárgy azonnali védelmében szabad felhasználni, és egy későbbi büntető-eljárásban ez a bizonyítékok sorából kizárt.) Az előbbiek érvényesülése érdekében

¹⁵ Hessisches Gesetz über die öffentliche Sicherheit und Ordnung (HSOG).

a törvény három eszközt enged a rendőrségnek, amelyeket fokozatosan alkalmazhat. Végző esetben a fizikai erőszak is megengedett, bár a törvény itt is tesz egy kivételt: olyan közvetlen erőszak alkalmazása nem valósulhat meg, amelynek célja a vallomástétel elérése.

Az egyéb széles körben ismert és az állami szervek által alkalmazott kényszerintézkedések sok esetben kétségtelenül sérthetik az emberi méltóság bizonyos szegmenseit. A motorozás alkalmazása, vagy éppen a bilincsben történő elővezetés sérthet személyiségi jogokat, mint például a személyes szféra védelmét, vagy a jó hírnévhez való jogot. Vitán felül érzékelhető azonban, hogy ezek azok a területek, amelyeken a jogfejlődés az utóbbi időszakban látványos eredményeket ért el, és ezáltal fokozatosan felépültek azok a jogszabályi gátak, amelyek meghatározzák az emberi méltóságot veszélyeztető intézkedések kereteit.

Az emberi jogok nemzetközi védelme

Az ENSZ közgyűlése 1948. december 10-én elfogadta az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát, amelynek 3. cikke szerint minden embernek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonságához, valamint az 5. cikk alapján senkit sem lehet kínvallatásnak avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.¹⁶ A nyilatkozat jelentőségét kiemeli, hogy elsőként fogalmazta meg az emberi jogok egyetemességét, amely földrajzi kötöttségek nélkül érvényesül és ezáltal mintául szolgál az egyes államok vonatkozásában elvárható normák tekintetében. Erre is építve született meg 1966-ban a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, amely a gyarmati rendszer felbomlásának időszakában egységes mércéül szolgált a részes államoknak. Az okmányban lefektetett elvek ellenőrzésére jött létre az emberi jogi bizottság, amelynek az egyénileg előterjesztett panaszok esetében is van hatásköre.

Az ENSZ égiszén belül 1984-ben írták alá a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetés vagy bánásmód elleni egyezményt. A részes államok arra vállaltak kötelezettséget, hogy hathatósan fellépnek az egyezményben nevesített cselekmények ellen, büntetőpolitikájukban üldözik a kínzás és más embertelen bánásmód minden formáját. A végrehajtás ellenőrzését tíz tagból álló szakbizottság végzi, amely mind egyéni, mind államközi panaszok esetén vizsgálatot folytathat.

¹⁶ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 140. o.

Az európai kontinensen az első jelentős lépésre 1950 novemberében került sor. Ekkor írták alá az Emberi jogok európai egyezményét, amelyben a védett jogok között nevesítették a 2. cikkben az élethez való jogot, valamint a 3. cikkben a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalmát. Az egyezmény alapján jött létre Strasbourgban az Emberi Jogok Európai Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága. A feladatkörök lényeges módosulása folytán a bizottság 1999 végén befejezte működését, innentől a bíróság vett át minden a jogvédelemmel kapcsolatos feladatot. Az Emberi Jogok Európai Bírósága elsősorban nem a tagállamok jogszabályainak kritikai vizsgálatát végzi. Jogköre arra terjed ki, hogy megállapítsa az egyezményben garantált jogok megsértését, és erről határozatot hozzon. A bíróság ítéletek sokaságában állapította már meg, hogy a 3. cikkben megfogalmazott kínzás és embertelen, megalázó bánásmód tilalmát abszolút érvényű jognak tekintji, és nem képzelhető el olyan helyzet, amelyben bárkit ettől a jogától meg lehetne fosztani.

Ehhez a bírósághoz nyújtott be tehát egyéni panaszt a Daschner felügyelő által megvalósított fenyegetés miatt a gyermekgyilkos Magnus Gäfgen, és a bíróság 2007 áprilisában a panaszt egyhangúlag eljárásra alkalmasnak ítélte.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága

Az Európai Unión belül a tagállamok egy olyan folyamat részévé váltak, amely a normák egységesítését indította el. Az európai alkotmány az eredeti formában zsákutcába jutott ugyan, de a folyamat a közösségi jogalkotás egyes részterületein feltartóztatathatatlán. Általánosan elismert szerepet tölt be az egyesülő Európában és az emberi jogok európai védelmének egyik legfontosabb intézményévé vált az Emberi Jogok Európai Bírósága, amely ítéleteivel számottevően hozzájárult a közösségi jogfejlődéshez, és jelentékeny hatással volt a részes államok jogrendszerére.

Az Emberi jogok európai egyezményének 19. cikke alapján jött létre a bíróság, amelynek feladatai között szerepel az egyezmény alkalmazása és értelmezése. A tagállamok az egyezmény ratifikálásával kötelezettséget vállaltak, hogy átültetik és érvényesítik a nemzeti jogrendben az egyezmény rendelkezéseit, de megállapítható, hogy erős készletést éreznek szuverenitásuk érvényesítésére és nemzeti jogszabályaik önálló formálására. A részes államok feladata, hogy a lefektetett jogokat a joghatóságuk alá tartozó minden személy részére szavatolni kötelesek, valamint elfogadják a bíróság ítéletének kötelező erejét, és megszüntetik a jogsértéseket. A bíróság a jogsértés megállapítása után nem határozza meg alapvetően, hogy a nemzeti jogszabályokban miként látja orvosolhatónak a kérdést, de egyre több ítéletében jelezte a szükséges változtatások lehetséges irányát.

Az alapjogi normák, ezen belül az élethez és az emberi méltósághoz való jog, a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalma, a tisztességes eljáráshoz fűződő jog kérdését a bíróság folyamatosan értelmezte az egyezmény alapján, és egységes joggyakorlatot alakított ki. A kínzás tilalmával kapcsolatban a bíróság egyértelműen leszögezte, hogy az alapjogot abszolút értékűnek tekinti, és egyetlen helyzetben sem engedhető meg ennek korlátozása. Ezért is számíthatott bizton sikerre a frankfurti gyermekgyilkos beadványa, hiszen a 15. cikk (2) bekezdése deklarálja, hogy még háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén sem lehet eltérni a 3. cikkben megfogalmazott kínzás tilalmától.

A kínzás értelmezése a strasbourgi ítéletekben

A 3. cikkben lefektetett tömör rendelkezés látszólagos egyértelműsége mellett felvetheti azt a kérdést, hogy mit tekinthetünk kínzásnak és mi eshet a megalázó, embertelen bánásmód fogalomkörébe. A strasbourgi bíróság egyik ítéletében¹⁷ foglalt állást: az embertelen bánásmód – lényege szerint – az érintetteknek, ha nem is feltétlenül testi sérülést, de erős testi és lelki szenvedést okoz. A megalázó bánásmód az áldozatban olyan erős félelmet, lelki gyötrelmet vagy az alsóbbrendűség érzetét kelti, amely alkalmas arra, hogy megtörje ellenállását. A kínzás súlyos és szándékos kegyetlenséget feltételez, de súlyos testi-lelki sérülések nélkül nem állapítható meg. Mindezt a bíróság abban az eljárásban fejtette ki, amikor az Egyesült Királyság a terrorizmus elleni küzdelemben sajátos kihallgatási módszereket alkalmazott Észak-Írországban. (Ezt „öt technikának” hívták, és alvás- és élelemmegvonásból, állandó erős zajból, órákig tartó falhoz állításból, a fej csuklyával történő lefedéséből állt.)¹⁸

A kínzás, valamint a megalázó, embertelen bánásmód elhatárolását és fogalmi értelmezésének különbségét érzékelteti a bíróság *Selmouni v. France*-ítéletében is.¹⁹

Az egyezmény 3. cikkének tartalmát negatív megközelítésben vizsgálhatjuk meg azon ítéletek alapján, amikor Strasbourg nem állapított meg egyezmény sértést. Így a bíróság szerint nem valósult meg a megalázó bánásmód Görögországban, ahol a Jehova tanúi gyülekezethez tartozó diákok esetében napokra felfüggesztették tanulói jogviszonyukat, mert vallási okokból nem vettek részt egy iskolai ünnepélyen, vagy Svédországban sem, ahol az állami gondozásba vétel után a

¹⁷ Ireland v. the United Kingdom judgment of 18 January 1978; <http://teaching.law.cornell.edu/faculty/drw-casebook/docs/Rep%20Ireland%20v%20UK.pdf>

¹⁸ Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélekezésről. HVG-ORAC, Budapest, 2000, 90. o.

¹⁹ http://www.echr.coe.int/Eng/Press/1999/Jul_Aug/Selmouni.eng.htm

gyermeket olyan messze helyezték el szüleiktől, hogy a kapcsolattartás gyakorlatilag lehetetlenné vált.²⁰

A tisztességes eljáráshoz fűződő jogokat az egyezmény 6. cikke tartalmazza, ezek az eljárásjogi garanciák gyakorlatilag felölelik a fontosabb polgári és büntetőeljárás elveket. Megnevezhetők azok az általános követelmények, amelyeknek minden eljárásban érvényesülniük kell, így – egyebek között – idesorolható a bírósági eljáráshoz fűződő jog, a bíróság törvényes létrejötte, valamint függetlensége, pártatlansága, a tárgyalás nyilvánossága. Polgári ügyekben a legtöbb panasz az eljárás ésszerű időtartamára vonatkozóan érkezik a bírósághoz, míg büntetőügyekben az ártatlanság vélelmétől kezdve a vád és a védelem „fegyvereinek” egyenlőségéig számos részterületet fog át a tisztességes eljárás fogalma.

A „fair”²¹ eljáráshoz fűződő jogok tekintetében a bíróság azt az álláspontot alakította ki, hogy az eljárás egészét kell vizsgálat tárgyává tenni. A tisztességes eljáráshoz való jog egészét abszolút érvényűnek tekintik, tehát senkit nem lehet ettől megfosztani és ezzel szemben más alapjog elsőbbsége sem igazolható. A „fair” eljáráson belül azonban már vannak olyan részelemek, amelyek korlátozás alá eshetnek, de csak akkor, ha még egészében garantált marad a tisztességes eljárás egysége. Ez a megállapítás a legsúlyosabb bűncselekmények esetére is érvényes.²² Az egyik állásfoglalás szerint: „A tisztességes eljárás megillet mindenkit, függetlenül attól, hogy mivel vádolják, legyen az csalás, erőszakos közöszlés, gyilkosság vagy terrorcselekmény.”²³ Mindez vonatkozott a Daschner-ügyre is, az emberrabló részéről benyújtott és elfogadott panasz a bíróság döntéséhez vezetett abban a tekintetben, hogy a tisztességes eljárásnak, illetve részelemeinek korlátait milyen mértékben befolyásolja az elkövetett bűncselekmény súlya. A bíróság ítéleteiből kikövetkeztethető, hogy a tisztességes eljárás nem nevesített jogosítványainak korlátozhatósága minden esetben elképzelhető.²⁴ Ebbe a körbe tartozik – ahogy a következőkben látni fogjuk – a hallgatás joga és a bizonyítékok megismerésének lehetősége. Az esetben azonban találhatunk arra is példát, hogy a nevesített jogok sem mindenkor abszolút jogok, például a védelem joga a terhelő tanúkhöz intézett kérdésekkel kapcsolatban, vagy akár a védelem joga is korlátok közé szorítható.²⁵ Esetről esetre

20 Grád András: i. m. 106. o.

21 Kezdetben az angol „fair”, illetve a francia „équitable” szavakat „méltányos”-ként fordították, 1998 novemberétől a bíróság hivatala által kiadott hivatalos fordítás már a „tisztességes” fogalmat tartalmazza.

22 Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 61. o.

23 Bárd Károly: A hallgatás ára. Fundamentum, 2005/3., 7. o. <http://157.181.181.13/dokum/05-03-01.pdf>

24 Bárd Károly [2007]: i. m. 58. o.

25 Uo.

dönt a bíróság, melyek azok a jogok a tisztességes eljáráshoz fűződő alapjogok közül, amelyek korlátozása indokolt lehet.

A hallgatás joga

Az Emberi jogok európai egyezményének 14. cikke szerint mindenkinek joga van arra az ellene emelt vád esetén, hogy ne kényszerítsék önmaga ellen tanúskodásra, illetve bűnösségének beismerésére. Mindez a *nemo debet prodere se ipsum* római jogon alapuló elvet fogalmazza meg, amely szerint „senki sem kötelezhető arra, hogy önmagával szemben bizonyítékot szolgáltatson, nem kényszeríthető arra, maga járuljon hozzá elítéléséhez”. „A mentesség egyik funkciója éppen az, hogy garantálja a terhelt fizikai és pszichikai integritását, elejét vegye annak, hogy megfélemlítsék, erőszakot alkalmazzanak vele szemben vagy kínzásnak vessék alá.”²⁶

A büntetőeljárásban általánosan ismert és elfogadott a *Miranda-szabály*, amelynek rendelkezése szerint a terheltet előzetesen tájékoztatni kell a jogairól, így kihallgatása megkezdésekor figyelmeztetni kell arra is, hogy nem köteles vallomást tenni. A hallgatás joga a bíróság egyik ügyben hozott ítéletére²⁷ alapozva a tisztességes eljárás részeleme. Ez természetesen magában foglalja az önvádra kényszerítés tilalmát, a bíróság szerint ennek tartalmi elemei egybeesnek a hallgatás jogával. Kérdésessé vált, hogy hol húzható meg a hallgatás jogának határa. Mi az, amiről a terhelt hallgathat, és miről nem? Függhet-e a vád tárgyává tett cselekmény súlyától az önvádra kötelezés tilalma, vagy ha mégis vallomást tesz a terhelt, köteles-e igazat mondani?

Ha a hallgatás joga a tisztességes eljárás fogalomkörének része, és ha a bíróság a tisztességes eljárás egészét vizsgálja, akkor elképzelhető, hogy a hallgatás joga valamilyen korlát alá essen. Maga az a tény, hogy a terhelt nem él a vallomástétel lehetőségével, már többféle következtetésre vezethet, és vannak olyan jogrendszerek Európában (például Egyesült Királyság), ahol ezt a bíróságok a bizonyítékok között értékelik is. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egységes ítélkezési gyakorlata szerint a hallgatás joga nem abszolút jog, és viszonylag szűk körben korlátozható. Ez a korlát azonban nem a bűncselekmény súlyához igazodik, hanem elsődlegesen az eljárás különböző szakaszaiban tett vallomás tényéhez és a terhelt által tett kijelentések értékeléséhez kapcsolható.

²⁶ Bárd Károly [2005]: i. m. 5. o.

²⁷ Bárd Károly [2007]: i. m. 256. o.

Strasbourggi döntés a Daschner-ügyben

A bíróság tevékenységének további bemutatását a Daschner-ügyben megismert gyermekgyilkos panaszával és a közelmúltban megszületett döntés elemzésével érdemes folytatni. Ahogyan azt már részletesen ismertettük, Gáfgen azért fordult Strasbourghoz, mert – megítélése szerint – beismerő vallomását pszichikai kényszer hatására tette, és vallomásának a büntetőeljárásban történő felhasználásával az egész eljárás nem tekinthető tisztességesnek.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának héttagú tanácsa 2008. június 30-án hozott ítéletet.²⁸ A bíróság 6 : 1 arányban döntött, miszerint a panasz előterjesztője alaptalanul állította, hogy az őt érintő eljárás folyamán megsértették az Európai emberi jogi egyezmény 3. és 6. cikkét.

A panaszban Gáfgen a már ismertetett tényekre hivatkozva kifejtette, hogy a rendőrség a kihallgatáskor kínzásnak vetette alá, ezzel sérült az egyezmény 3. cikke, valamint a büntetőeljárásban felhasználták bizonyítékként azokat a vallomásokat, amelyeket a vele szemben alkalmazott pszichikai kényszer hatására tett, így sérültek az egyezmény 6. cikkében lefektetettek is. A meggyilkolt gyermek szülei szintén részt vettek az eljárásban.

Az ítéletben a bíróság tényként fogadta el, hogy a terhellet őrizetbe vétele után a rendőrség munkatársa fizikai kényszer alkalmazásával fenyegette meg és pszichikai nyomásgyakorlást alkalmazott vele szemben. Az ítélet leszögezi, hogy a körülmények nem legitimálhatják az eljárás résztvevőinek cselekményeit. Az alkalmazott módszerek még akkor sem fogadhatók el, ha egy gyermek életének a megmentése a cél; tehát összességében megállapítható a jogsértés az egyezmény 3. cikke tekintetében.

A bíróság meggyőződött arról is, hogy a német igazságszolgáltatási szervek (a frankfurti tartományi bíróság, a német alkotmánybíróság) már megállapították, hogy a tiltott kihallgatási módszer alkalmazása nemcsak a belső jog szerint tiltott, hanem az egyezmény 3. cikkébe is ütközik. Ennek következménye volt a büntetőeljárás a két rendőr ellen, amelynek következtében az illetékes bíróság elmarasztalta a terhelteket. Az egyezmény részes államai nem arra vállaltak kötelezettséget, hogy területükön soha nem fordul elő az egyezményben nevesített jogsértés, hanem arra, hogy mindezzel szemben jogállami eszközökkel fellépnek, és üldözik. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a hivatalos eljárásban elkövetett sérelmeket kiegyenlítette az elkövetőkkel szemben kihirdetett ítélet, mindez elégtételként kell hogy szolgáljon a panaszt benyújtó számára is.

²⁸ http://www.uni-potsdam.de/u/ls_klein/egmr/gafgen.pdf

Az egyezmény 6. cikkével (fair eljárás) kapcsolatos panasz vonatkozásában a bíróság megvizsgálta, hogy a kényszer alkalmazásával szerzett bizonyítékok felhasználása – mint például a terhelt rendőrségi kihallgatásakor tett vallomása – azt a gyanút keltheti, hogy a Gáfennel szemben alkalmazott büntetőeljárás egésze nem tartozhat a fair eljárás fogalomkörébe.

A strasbourgi bírák megállapították, a terhelt frankfurti tartományi bíróság előtt tett vallomása adta az ítélet alapját, és minden más bizonyíték csupán azt a célt szolgálta, hogy alátámassza a vallomás hitelességét. Ezzel szemben Gáfgen azzal érvelt, hogy a rendőrségi kihallgatáson tett első vallomás után a bíróság előtt tett második vallomásra csak azért kerülhetett sor, mert felhasználták az első, kényszer hatására tett vallomását. A bírák ezzel szemben bizonyítottak látták, hogy a német bíróságok előtt tett tanúvallomást a terhelt önként, megbánást mutattva tette. A büntetőeljárás ideje alatt mindvégig védő volt jelen, így a terhelt a vele történt konzultáció után választhatott volna más védekezési taktikát, így a bírósági szakban tett vallomás nem tekinthető a kihallgatás során alkalmazott kényszer következményének. A bíróság még érvként említette a korábban ismertetett egyéb bizonyítékokat (tettenérés a pénz átadásakor, gépjármű abroncsnyoma stb.).

Az egyik bírónő mindezekkel szemben ellentétes álláspontot fogalmazott meg, különvéleményét csatolták az ítélethez. *Zdravka Kalaydjieva* bírónő véleménye szerint a strasbourgi bíróság első alkalommal állapítja meg, hogy az egyezmény 3. cikkének megsértésével szerzett bizonyítékok felhasználása nem vezet a „fair” eljárás követelményeinek megsértéséhez.

Kiemeli: a német hatóságok maguk is elismerték, hogy a terhelt szabad akaratát olyan kényszer hatásának vetették alá, amelyek megvalósítják a 3. cikk sérelmét. Nem kérdéses az sem, hogy a bíróság előtt tett későbbi beismerő vallomások és a kihallgatáskor elkövetett jogsértések között megállapítható az összefüggés. Ilyen körülmények között a hivatalos személyek büntetőjogi üldözése csak a közvetlenül elszennvedett jogsértés jogorvoslatának tekinthető. Nem szolgálja azon eljárások elleni hatékony küzdelmet, amelyek során hasonló módszereket alkalmaznak, nem irányul a kényszer hatására született tények orvoslására, és még kevésbé kompenzálja a tisztességes eljárás követelményeinek sérelmét. Mindez olyan veszélyes gyakorlat kialakulásához vezethet, ahol a bűnüldöző szervek a bizonyítékok megszerzéséhez hasonló, a 3. cikkben lefektetett normák sérelmét jelentő módszerek alkalmazhatóságát elfogadhatónak tartják majd, hiszen a jogkövetkezmények, amelyek a hivatalos személyek büntetőjogi felelősségre vonásában vagy fájdalomdíj fizetésében testesülnek meg, eltörpülnek a bűnügy megoldásához köthető morális haszon mellett. A bírónő mindezek alapján a vizsgált ügyben új eljárást lefolytatását tartaná helyesnek.

Érvek a kínzás abszolút tilalma mellett

A Daschner-ügy kapcsán számos szakmai vélemény ütközött. A pszichikai kényszer minden formáját tiltó érvek között szerepelt, hogy a modern államban a jognak korlátozó hatalma van az állami beavatkozással szemben, és ez érvényesül az egyetemes emberi jogok területén is. Az alapjogi garanciák, az emberi méltóság sértetelenségének eszméje hozzájárul az alkotmányos rendhez, így ezen értékek tudatos megsértése az állam részéről az alkotmányos alaprendet kérdőjelezi meg.

Nem engedhető meg kivételek alkalmazása, hiszen az emberi méltóság nem hasonlítható össze más alapjogi értékekkel – még az élethez fűződő joggal sem. Így a súlyos veszélyben lévő személyek helyzete nem indokolhatja a mérlegelést, minden ember méltóságához fűződő joga ugyanakkora abszolút értéket képvisel, közöttük nem lehet sorrendet felállítani. Minden fizikai és pszichikai nyomásgyakorlás üldözendő, és a Daschner-ügyet jellemző körülményeket nem az alkotmányértelmezés egyéni módszerével kell legitimálni. A büntetőjogban kiérlelt jelen vannak azok a szabályok, amelyek rendkívüli enyhítő körülménynek tekintik a szélsőséges helyzetben az emberi élet megmentését célzó, de mégis rossz döntést hozó rendőrfelügyelő cselekményét, és ennek érvényesülnie kell a szankció meghatározásakor. Ha jogalapot talnánk bizonyos esetekben az állam szervei által alkalmazott fizikai vagy pszichikai kényszer alkalmazására, akkor az elmúlt századok töretlen fejlődését kérdőjelezzük meg, és mindez olyan társadalmi és politikai fejleményekhez vezetne, amelyek szélsőséges esetben a totalitárius állam képében csúcsonodnak ki. A terroristafenyegetések kemény próbatétel elé állítják a modern társadalmakat, és a megelőzés, a veszélyhelyzet elhárítása a jogalkalmazó oldaláról számos eszköz lehetőségét felveti. Pontosán ebben a helyzetben nem szabad engedni, és minden eszközzel érvényesülniük kell a sérthetetlen alapjogoknak, hiszen ezek határozzák meg a jogállamiság bázisát.

Ha elméletileg nem záránk ki a fizikai és pszichikai tortúra lehetőségét, azonnal olyan precedenst teremtenénk, amely megjósolhatatlan következményekbe és megválaszolatlan kérdésekbe torkollana. Ki, milyen módon és milyen cél érdekében határozhatná meg, hogy mikor szabad és mikor nem a fogvatartottal szemben fizikai ráhatást alkalmazni? Hogyan lehetne mindezt szabályozni, és ki végezné el a „piszkos munkát”? A kérdések abszurditása már magában hordozza a helyzet bizonytalanságát.

Számos egyéb ellenérv szerint elindulhat az események kiszámíthatatlan láncolata, a következmények megjósolhatatlanná válnak. Az úgynevezett „slippery slope”-hatás²⁹ valósulhat meg, és mindere több példa idézhető. Kérdés, hogy a

²⁹ Az angol értelmezés szerint: „It suggests that an action will initiate a chain of events culminating in an undesirable event later without establishing or quantifying the relevant contingencies.”

Guantánamo-öbölben vagy Irak különböző börtöneiben történtek nem azért fordulhattak-e elő, mert a később ismertető, államilag engedélyezett módszerek alkalmat adtak egyes végrehajtóknak szélsőséges ösztöneik kiélésére. Az izraeli példa is egy ilyen hatás valódiságát igazolhatja: a Landau-bizottság javaslata szerint a letartóztatott terroristagyanús személyek esetén az izraeli kormányzat hozzájárult a kínzás bizonyos formájának alkalmazásához, ha feltételezhető volt, hogy mindez elengedhetetlenül szükséges a lakosság ellen irányuló terrorakció közvetlen elhárításához. 1999-ben a legfelsőbb bíróság, érzékelve az izraeli börtönökben megvalósult szélsőséges eseteket, már azt erősítette meg, hogy nincs jogi alapja a kínzás megengedhetőségének.

Az igazságszolgáltatás lehetséges tévedése sem zárható ki olyan esetekben, amikor például terroristagyanús személyekkel szemben alkalmazná a kínzás módszerét. Visszatekintve az angliai büntetőhatalom ítélkezési gyakorlatára, az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) által elkövetett robbantások megítélésekor több példa is alátámasztja a hiba előfordulásának lehetőségét.³⁰

Pszichikai kényszer alkalmazása az Egyesült Államokban

A 2001. szeptember 11-i terrortámadás gyökeresen megváltoztatta a biztonságpolitikai kérdések megítélését, és korábban elképzelhetetlen események láncolatát idézte elő. Az Egyesült Államok és szövetségesei 2001 őszén megdöntötték a tőlük rezsimit Afganisztánban, világméretű hajtóvadászatot indítottak az al-Kaida terrorszervezet tagjainak kézre kerítésére, és Irakban is az amerikai fegyverek hozták el a *Huszein*-kormányzat bukását. A *Bush-adminisztráció* által meghirdetett „háború a terror ellen” hozzájárult – egyebek között – az emberi jogok tágan vett fogalmán belül a kínzás és megalázó bánásmód sajátos értelmezéséhez. Mindehhez magyarázatul szolgál, hogy az alapjogok és a nemzetbiztonsági célok gyakori ütközése a korábbi helyzethez viszonyítva megváltozott kezelési módokat igényel.

Az amerikai kormányzat a terrorizmus elleni küzdelemben számos olyan intézkedést vezetett be, amelyek – több meghatározó nemzetközi szervezet véleménye alapján – kívül esnek a jogállamiság keretében megengedett módszereken. Elég csak arra utalni, hogy a terrorizmussal vádolt külföldi állampolgárok esetén a deklarált cél nem más, mint „törvényen kívüli személynek” tekinteni őket. A Kuba területén, a

³⁰ Hack Péter: A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008

Guantánamo-öbölben működtetett tábor az egyik legtöbbet idézett példa arra, amikor bírósági engedély nélkül tartóztatnak le különböző személyeket, és vádemelés nélkül tartják őket határozatlan ideig fogva. A guantánamói tábor kiválasztásánál döntő szerepe volt, hogy nemzetközi jogi értelemben nem az Egyesült Államok territóriuma, így bizonyos tanácsadói körök korábbi véleménye szerint nem érvényesülnek az amerikai alkotmányban lefektetett normák, valamint a nemzetközi emberi jogi standardok. Ez a vélekedés kártavárként omlott össze 2004 júniusában, amikor az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága az egyik ügyben megállapította a jogellenességet.³¹ A nemzetközi emberi jogok védelmét szolgáló egyezmények megkerülését szolgálta az a módszer is, ahogyan az Egyesült Államok gazdasági vállalkozásokat, magántulajdonú biztonsági cégeket bízott meg a kihallgatások lebonyolításával: a feladatban mintegy huszonöt ezer ügynevezett „civil contractor” vett részt. Ők hajtották végre az iraki Abu Graib börtönben megvalósuló cselekmények egy részét. Természetesen az állam ezzel a módszerrel sem bújhat ki a kínzás tilalma tekintetében vállalt nemzetközi kötelezettségei alól, mint ahogy ellentétes a nemzetközi jog normáival a világ különböző helyein titokban fenntartott fogolytáborok működése, vagy a letartóztatott, terrorizmussal vádolt személyek kontinenseken átívelő, az emberi jogi szervezetek előtt rejtve maradó különböző országok közötti utaztatása.

Guantanamo Bay

A 116 km² Guantanamo Bay támaszpontot 1898 óta használja az amerikai haditengerészet, minderről Washington és Havanna 1902-ben bérleti szerződésben állapodott meg. 2002 óta 775 személyt szállítottak ide, és 420-an térhettek vissza hosszabb-rövidebb idő múlva a hazájukba.³² A statisztikai számok tükrében vizsgálva a fogvatartottakat, meglepő adatok állapíthatók meg:

1. a foglyok 55 százalékát nem vádolják semmilyen az Egyesült Államok vagy szövetségesei ellen elkövetett ellenséges lépéssel;
2. a fogvatartottak csak mintegy nyolc százaléka tekinthető al-Kaida-harcosnak; mintegy negyven százalékuknak lehetnek laza kapcsolatai a terrrorszervezettel és további 18 százalékuknak a tálib rezsimmel;
3. csak a foglyok öt százalékát fogták el az Egyesült Államok fegyveres erői, 86 százalékát a pakisztániak vagy az ügynevezett Északi Szövetség tartóztatta le; megjegyzendő, hogy őket akkor adták át az Egyesült Államok hatóságainak, amikor Amerika minden elfogott, feltételezhetően ellenséges harcos után fejpénzt fizetett...

³¹ <http://www.law.cornell.edu/supct/html/03-334.ZS.html>

³² Sie nennen ihn den Kindersoldaten. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 11. 09. 2008., S. 6.

A New York-i támadások egyik kitermelőjét (*Al-Katani*) szintén Guantánamón tartották fogva. Elsőként 160 napot töltött egy rendkívül szűk cellában mesterséges világítás mellett. Majd ez után következett 54 napon keresztül a folyamatos kihallgatás – ebből 48 napig napi 18-20 óra, megszakítás nélkül. Többször meztelenre vetkőztették, női fehérneműt kellett viselnie, pórázon vezették, nagy mennyiségű intravénás oldatokat kapott, és megtiltották a vécé használatát, valamint három napig nem hagyták aludni. Mindennek csak az vetett véget, hogy az utolsó napon már megszűnőben voltak az életfunkciói, és végül újra kellett éleszteni.³³ Mások esetében a vallási jelképek meggyalázására került sor: a Koránt lapjaira tépték, és megtaposták a hívő foglyok jelenlétében. Mindezen általános gyakorlat alapján nem tűnhet meglepőnek, hogy több fogvatartott éhségsztrájkba kezdett, ez után orvosi segítséggel történő mesterséges kényszertáplálásuk következett. A World Medical Association kifejezetten tiltja az orvosi segítséget az ilyen esetekben³⁴, az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága pedig a kínzással egyenértékűnek tekinti.

A jogszabályi környezet

A terrortámadások után az amerikai kormányzat háborús doktrínát hirdetett meg, új dimenzióba helyezte a külső és belső fenyegetés elleni küzdelmet. Ennek közvetlen hozadéka, hogy az addig alkalmazott büntetőeljárás szabályok keverednek a hadijog jogintézményeivel, így a terrorizmussal gyanúsítottak esetében háttérbe szorulnak a hagyományos eljárásjogi garanciák. Alapvető törekvés mutatkozott meg abban, hogy a hivatalos szervek „a terror elleni háborúra” hivatkozva nem tekintették mérvadónak a belső büntetőeljárásjog szabályait, az elfogottakat – függetlenül állampolgárságuktól – „jogellenes ellenséges hadviselőnek” tekintették, akikre a genfi egyezmény sem vonatkoztatható.

Az első jelentős törvény, amely a terrortámadások után született, a 2001. október 26-án elfogadott, a médiában „amerikai hazafiassági törvény”-nek nevezett *USA Patriot Act*³⁵ volt. (A törvényt szinte mindenütt találóan, de helytelenül fordították amerikai hazafiassági törvénynek. Az elnevezés ugyanis a *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism* rövidítéséből ered.) A törvénytervezetet oly sietve kellett elfogadnia a törvényhozásnak, hogy a képviselők írásbeli formában meg sem kapták a szavazás előtt.

33 <http://ccrjustice.org/learn-more/reports/publication:torture-mohammed-al-qahtani>

34 <http://www.wma.net/e/policy/b3.htm>

35 <http://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html>

A törvény céljai között szerepel a terrorizmusra vonatkozó információgyűjtés és feldolgozás hatékonyságának növelése. A jogszabály lehetővé teszi, hogy a hatóságok az adatgyűjtések, házkutatások lehetőségét a korábbiakhoz képest gyakrabban alkalmazhassák, és az érintett tiltakozási lehetőségei csak nagyon szűk körben érvényesüljenek. Bírói engedély nélkül a jogszabály alapján lehetőség van az internetezési szokások és az elektronikus levélforgalom ellenőrzésére, valamint a telekommunikációs eszközökkel folytatott beszélgetések lehallgatására. Az így kapott információ – a korábbi helyzettel ellentétben – a büntetőeljárásban bizonyítékként felhasználható. A törvény egyik legmeglepőbb rendelkezése lehetővé teszi, hogy a biztonsági szervek az Egyesült Államok területén bármely könyvtárban információt gyűjtsenek az olvasók kölcsönzési szokásairól, mikor mit olvasnak, de minderről tilos az olvasót tájékoztatni. A törvény tartalmaz egy olyan záradékot (*Sunset Clause*), amelynek alapján az intézkedések csak időlegesen maradnak hatályban, ez az időszak viszont „a terrorizmus ellen folytatott háború” befejezéséig tart.

A következő jelentős jogalkotási lépés a belbiztonsági törvény (*Homeland Security Act*)³⁶ elfogadásához fűződik. A törvény a szövetségi kormányzat rendszerének a második világháború utáni legnagyobb átszervezését tartalmazza, de lényeges nemzetközi vonatkozásokkal is bír, például a légiutas-nyilvántartási adatállományok légi fuvarozók által történő feldolgozásáról.

A katonai bizottságok felállításáról és működéséről rendelkező jogszabály váltotta ki a leghesesebb tiltakozásokat. Már egy héttel a terrortámadások után az elnök engedélyezte a közvetlen katonai erő alkalmazását a szeptember 11-i támadások előidézői ellen (*Authorization for Use of Military Force*), majd 2002 márciusától olyan kormányrendelettel felállított, háromtagú katonai bizottságokat (*Military Comissions*) hoztak létre, amelyek kizárólagos feladata a terroristagyanús személyek elleni eljárások elsősorban Guantánamón történő lefolytatása volt. 2006 júniusában a *Hamdan v. Rumsfeld-ügyben*³⁷ a legfelsőbb bíróság (*Supreme Court*) mind formai elvekre, mind anyagi jogszabályokra hivatkozva jogellenesnek ítélte a katonai bizottságok tevékenységét, amely sérti az Egyesült Államok alkotmányát, a katonai tevékenységre vonatkozó törvényeket és a genfi egyezmény szabályait. Ilyen bizottságok csak kongresszusi felhatalmazással hozhatók létre; erre válaszul született meg 2006 októberében a katonai bizottságokról szóló törvény (*Military Comissions Act*)³⁸.

A katonai bizottságok tevékenységével szembeni marasztalás egyik centrális pontja a *habeas corpus* – a letartóztatás és a fogva tartás elemi, nemzetközileg

36 <http://www.whitehouse.gov/deptofhomeland/bill/>

37 <http://www.supremecourtus.gov/opinions/05pdf/05-184.pdf>

38 <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/10/20061017.html>

elfogadott – elveinek megsértése volt. A habeas corpus része az Egyesült Államok alkotmányának³⁹, a kormányzat csak külső támadás vagy belső felkelés esetén tekinthet el alkalmazásától.⁴⁰ Ennek érvényesülésekor minden esetben csak olyan bíróság hozhat döntést a fogva tartásról, amely független az azt végrehajtó hatóságtól; ez védi a terhelhet az önkényes, határozatlan idejű fogva tartástól. A katonai bizottságok munkáját meghatározó jogszabályban (*Military Commission Act*) megjelent egy korábban ismeretlen jogi terminus technicus, a „jogellenes ellenséges hadviselő” (*unlawful enemy combatant*) fogalma is.

A törvény rendelkezik arról, hogy a szövetségi bíróságok (*federal courts*) joghatóság hiányában nem járhatnak el a „jogellenes ellenséges hadviselők” *habeas corpus* beadványai esetén. Mindez alapvetően kérdőjelezte meg a hatalmi ágak elkülönülésének érvényesülését az Amerikai Egyesült Államokban. (A norma rendelkezéséhez fűzött magyarázat kiemeli a joghatóság nemzetközileg elfogadott elveit; ezért van nagy jelentősége annak, hogy a foglyok fogva tartására, őrizetére, kihallgatására nem az Egyesült Államok területén kerül sor.)

A törvény utalást tesz a kínzás fogalmának gyakorlati értelmezésére, később ezt az ENSZ Kínzás Elleni Bizottsága nem tartotta összeegyeztethetőnek a nemzetközi jogban elfogadott definíciókkal. Az amerikai rendkívül szűk értelmezés szerint lényegében csak akkor beszélhetünk kínzásról, ha a hivatalos szervek képviselői meghatározott cél érdekében, szándékosan, olyan jelentős testi és lelki fájdalmat és szenvedést idéznek elő, amely halálhoz, illetve az emberi szervezet tartós károsodásához vezet, valamint a pszichikai, mentális károsodás hónapokig, esetleg évekig fennáll. Emé értelmezés szerint az alkalmazott kihallgatási technikák közül a hipotermia (a test lehűtése), az alvás megvonása vagy a vízbe fojtást utánzó technika (*waterboarding*) nem tartozik a kínzás kategóriájába, mint ahogy az embertelen, megalázó bánásmód sem.

Az előbbieket alapján nem tűnik meglepőnek, hogy a legfelsőbb bíróság korszakos döntésében 2008. június 12-én kimondta a törvény bizonyos vonatkozásainak alkotmányellenességét.⁴¹ A bíróság indoklásában hangsúlyozta, hogy az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya garantálja a hatalmi ágak egyensúlyát, a kormányzat elszámolhatóságát, valamint az egyén szabadságát a túlzott kormányzati hatalommal szemben. Az állam biztonsága nemcsak attól függhet, hogy a nemzetbiztonsági szervek milyen információkat szereznek meg, hanem a bizton-

39 http://www.usconstitution.net/xconst_A1Sec9.html

40 „The privilege of the Writ of Habeas Corpus shall not be suspended, unless when in Cases of Rebellion or Invasion the public Safety may require it.”

41 <http://www.law.cornell.edu/supct/html/06-1195.ZS.html>

ságnak legalább ilyen fontos összetevője a törvénytelen fogva tartás elleni fellépés, valamint az egyéni szabadság is.

Összegzés

Az érintett európai jogesetek és a terrorizmus elleni amerikai fellépés alapvetően két nézetrendszer ütközését jelenti.⁴² Az egyik megközelítés szerint ezeket a jelenségeket a jogállamok alkotmányos, demokratikus normái szerint kell értékelni, míg a másik alapján kivételes jogrendre, illetve a terroristacselekmények esetén a háborús viszonyrendszereket meghatározó nemzetközi hadijog szabályainak alkalmazására van szükség. Mindkét esetben előfordul a humanitárius jog nemzetközi jogforrásokban lefektetett normáinak lazulása, a pillanatnyi céloknak alávett egyedi jogértelmezés.

Megítélésem szerint az említett jelenségek értékelésénél elengedhetetlen a jogtörténeti szemléletmód, valamint a jogfejlődés lokális jellemzőinek kiemelése. A pszichikai kényszer és annak a legalitás határán mozgó alkalmazása azért is kelthet különös megütközést, mert a vizsgált államok jogállami és demokratikus jellege mindaddig összeegyeztethetetlennek tűnt az előbbieken bemutatott fejleményekkel. Nem Észak-Korea, Burma vagy egy afrikai diktátor megnyilvánulásai ezek, hanem Európában, az amerikai kontinensen, vagy éppen a Közel-Keleten meghatározó államok gyakorlatai. Természetesen túlzás lenne a német rendőrfelügyelő magatartását az amerikai kihallgatási módszerekkel vagy az izraeli terrorelhárítás feladataival összehasonlítva azonos súlyú cselekményként értékelni, de éppen ezek a különbségek vezethetnek el a motivációk jobb megértéséhez – még ha mindez nem jelenti is az általános elfogadottságot. Fontos kiemelni a társadalmi kontroll működését is, hiszen a jogrendszer határozott válaszokat adott a felmerülő kérdésekre, a jogalkalmazás során pedig eltérte kerület az ellentmondások.

Összességében megállapítható: az emberi méltóság védelme, a kínzás bármilyen formájának, így a pszichikai kényszer alkalmazásának tilalma a fejlett demokráciákban és jogállamokban alkotmányos rendelkezésként érvényesül. Hosszú fejlődés következtében mindezen alapjogi értékek védelme ma már számos országban csorbitatlanul teljesedik ki. Az állam és polgára közötti viszony minőségét határozza meg, hogy milyen eszközzel és módon érvényesíti az államhatalom és intézményrendszere az emberi jogi alapelvek gyakorlati alkalmazását. Elfogad-

42 Szikinger István: Terrorizmus és jogkorlátozás. *Fundamentum*, 2005/3., 73. o.
<http://157.181.181.13/dokuk/05-03-06.pdf>

hatónak kell tekintenünk, hogy hasonló tényálláselemek mellett is különböző joghatásokat vált ki egy cselekmény a jogállamiság kritériumait egyaránt hordozó államokban. Az Amerikai Egyesült Államok a terrorizmus közvetlen fenyegetésének árnyékában sokszor vitatott módszereket is tolerálhatónak tekint, míg az európai jogállamokban a „fájdalomküszöb” máshol húzódik. Másrészt a világszerte tapasztalható globalizáció és különösen az európai kontinensen megvalósult integráció miatt fontossá vált, hogy egységes válaszok szülessenek ezekre a problémákra, és létrejöjjen egy többé-kevésbé azonos alapokra épülő normarendszer.

A jogszabályok érvényesülésének fontos feltétele a széles körű társadalmi elfogadottság, a norma rendszerének kiszámíthatósága, tartalmának következetessége. A jogszabályokban visszatükröződik a közösség értékrendje és általa az a fundamentum, amelyre a társadalom építkézhet. A permanens változások miatt folyamatos adaptációra is szükség van, az útkeresést sokszor ellentétek jellemzik. Ez az útkeresés tapasztalható a Daschner-ügy során, az amerikai törvényhozás jogalkotásában, a terrorizmus elleni nemzetközi küzdelemben felvetődő alapjogi kérdések kezelésekor, és lehetséges, hogy a cél elérése nem a leghatékonyabb módon történik. Megállapítható, hogy a közvetlenül érintett társadalom reakciója, elvárása, „igazságérzete” részben ellentétes a jogi normák által közvetített képpel. Ez nem azt jelenti, hogy a rendőrség által alkalmazandó pszichikai kényszer vagy az amerikai kihallgatási technikák általánosan elfogadottakká váltak volna. Mindazonáltal a gátlás az ilyen módszerek egyértelmű és általános elutasítása tekintetében kézzelfoghatóan csökkent. Elindult egy olyan folyamat, amely szakmai viták, érvek és ellenérvek kereszttüzében keresi az ellentmondásokból a kiutat, és elvezet az európai, valamint a nemzetközi jogfejlődés következő lépcsőjéhez.

Ma még megjósolhatatlan, milyen irányban dől el a kérdés.

HERKE CSONGOR

Súlyosítási tilalom a nyomozási szakban?

A hatályos büntetőeljárás-jog szerint a súlyosítási tilalom megtalálható a másodfokú, a harmadfokú és a megismételt eljárásban, valamint a rendkívüli perorvoslatok során, sőt egyes különeljárásokban is találunk sajátos rendelkezéseket (katonai büntetőeljárás, tárgyalás mellőzése, tárgyalásról lemondás). A büntetőeljáráson kívül a *reformatio in peius* tilalma a szabálysértési jogban is megtalálható, hiszen a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény 92. § (4) bekezdése szerint a bíróság az eljárás alá vont személy terhére a szabálysértési hatóság határozatában megállapított rendelkezéseknél hátrányosabb rendelkezést csak akkor hozhat, ha a tárgyaláson új bizonyíték merül fel, és ennek alapján a bíróság olyan új tényt állapít meg, amelynek folytán súlyosabb minősítést kell alkalmazni, vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetést kell kiszabni. Ehhez képest a nyomozás során a törvény szerint nem érvényesül súlyosítási tilalom, holott számos esetben indokolt lenne annak szabályozása.

A súlyosítási tilalom a fellebbezés és a rendkívüli perorvoslatok során a vádlott javát szolgálja, függetlenül attól, hogy ki a jogorvoslat benyújtója. Ez a vádlott saját maga is lehet, lehet az ügyész, amely a Be. 324. § (2) bekezdése alapján a vádlott javára is nyújthat be fellebbezést, és ugyanígy nemcsak a vádlott terhére, hanem annak javára is élhet rendkívüli perorvoslatokkal (Be. 409., 417., 431., 440. §), és emellett a védőnek is teljes körű fellebbezési és a vádlott kifejezett tiltó rendelkezése hiányában rendkívüli perorvoslati joga van a vádlott javára. Emellett más személyek is élhetnek a terhelt javára vagy terhére perorvoslati jogukkal (törvényes képviselő, nagykorú hozzátartozó, egyéb érdekelt stb.). Miközben tehát az ügyész a vádlott ellen és terhére is benyújthat perorvoslatot, addig a többi jogosult ezt a jogát csak egy irányban (vagy a vádlott javára vagy annak terhére) használhatja.

A nyomozás során az ügyész (és egyes esetekben a nyomozó hatóság is) számos olyan döntést hozhat, amely ellen a gyanúsított panasszal élhet, és az e panasz benyújtásakor mérlegelnie kell, hogy nem kerül-e súlyosabb helyzetbe, mint ha tudomásul venné az ügyészi határozatot. Már ilyen megfontolásokra kényszeríti a terheltet az a helyzet is, ha a nyomozást bizonyíték hiányában szünetetik meg vele szemben, noha neki meggyőződése (márpedig, ha tényleg így van, nem is kétséges, hogy meggyőződése), hogy nem ő követte el a bűncselekményt, ezért szá-

mára a bizonyítékhiányos megszüntetés is sértő. De ha panasszal él az ilyen határozat ellen, könnyen előfordulhat, hogy az újabb adatok alapján az ügyész vádpra alkalmassá nyilvánítja az ügyet, és ezzel a terhelt sokkal hátrányosabb helyzetbe kerül, még ha esetleg a bíróság kimondja is a felmentését (hiszen akár évekig büntetőeljárás hatálya alatt lesz, annak minden negatív következményével). De ugyanígy folyamatosan mérlegelnie kell a gyanúsítottnak minden nyomozásmegszüntető határozat esetén, hogy merjen-e ellene jogorvoslattal élni, hiszen semmilyen súlyosítási tilalom nem akadályozza meg azt, hogy éppen az ő jogorvoslatának következtében forduljon meg az ügy megítélése. Ugyanez igaz a vádelhalasztásra is, amelynél ráadásul akár többletkötelezettségek is terhelhetik (magatartási szabályok), amelyek már a bíróság által alkalmazott büntetőjogi intézkedésekhez hasonlóak. A törvény még azt sem zárja ki, hogy bármilyen, nyomozást megszüntető (vagy ahogy dogmatikailag tévesen a vádelhalasztásnál szerepel: eljárást megszüntető) határozat után a nyomozást újraindítsák a terhelttel szemben, bár erre csak bíróság jogosult [191. § (3) bek.]. Tehát az ügyészi határozatoknál nem beszélhetünk jogerőről sem¹. De ugyanez igaz a nyomozás során a bíróság (nyomozási bíró) által hozott határozatokra is.

A nyomozás során az ügyész messzemenő diszkrecionális joga érvényesül. Ahhoz tehát, hogy a nyomozás során esetlegesen bevezethető súlyosítási tilalom kérdését részletesen elemezhesük, meg kell vizsgálni a mérlegelési jog elméleti alapjait, majd az ügyészi mérlegeléssel kapcsolatos jogirodalmi álláspontot.

Mérlegelés, legalitás, opportunitás

A legalitás és az opportunitás elve régóta jogirodalmi viták tárgya, és az ezekről a fogalmakról szóló jogpolitikai eszmecserék a mai napig nem fejeződtek be. A legalitás elve támogatóinak az a legfőbb célkitűzésük, hogy megelőzzék a büntetőjogi felelősségre vonás politikai befolyásolását, azaz az ügyészség utasításhoz kötöttségével való visszaélést azáltal lehet megakadályozni, hogy az ügyészséget a törvény kötelezi minden bűncselekmény miatt a felelősségre vonásra. Később a legalitás elvét az igazságosság parancsának és jogállami alapelvnek fogták fel.

¹ Az 1973. évi I. törvény [a korábbi Be.] többször módosított 147/A § (7) bekezdése úgy fogalmazott, hogy ha az ügyészség a vádelhalasztás tartamának eredményes letelte miatt megszüntette a nyomozást, a hatóság ugyanabban az ügyben az eljárást nem folytathatta, kivéve, ha a gyanúsítottal szemben a vádemelés elhalasztásának tartama alatt elkövetett szándékos bűncselekmény miatt vádemelésre kerül sor, illetve a gyanúsított a párfogó felügyelet magatartási szabályait súlyosan megszegte, avagy ha megállapították, hogy a vádemelés elhalasztása valamely kizáró ok ellenére történt. Mivel ez a rendelkezés lényegében kizárta az azonos alapon való új eljárást, talán itt beszélhetünk kvázi jogerőről a nyomozás során is.

Binding „az igazságosság grandiózus kifejezéseként” jellemezte a legalitás elvét,² míg Hippel attól tartott, hogy a legalitás elve nélkül „a jogalkalmazással szembeni bizalmatlanság” alakulna ki.³ Willms pedig arról beszél, hogy a legalitás elve „hátarkó” a szabad szabályozás és a totális önkényuralom között.⁴

Ezzel szemben a merev, szigorú legalitási elv ellenzői egyrészt attól a veszélytől óvnak, hogy az átfogó bűnüldözés kötelezettsége az ügyészség túlerheltségéhez vezetne és ezzel a bűnüldözés hatékonyságát veszélyeztetné.⁵ Másrészt annak a veszélyére is rámutattak, ha az ügyészség minden kisebb jelentőségű bűncselekményt alaposan felderít, akkor nem tud kellő figyelmet fordítani azokra az esetekre, amelyek fontos jelentőséggel bírnak.⁶

A legalitás és oportunitás elvének fejlődése azt mutatja, hogy a kezdeti szigorúbb szabályozáshoz képest a bűnüldözési kényszer egyre több kivételt vezeték be, ennek következtében a legalitás elve egy eróziós folyamatnak lett kitéve, amely kérdésessé tette, hogy ma egyáltalán lehet-e még szó az érvényességéről. Baumann ennek kapcsán a szállóigévé váló kifejezésével „a legalitás elvének halotti énekéről” beszél.⁷ Amba⁸ hitelt érdemlőnek tartja, hogy a kötött oportunitási elv a büntetőeljárás alapvető követelményévé nőtte ki magát. A legalitás elvének „radikális búcsúját” csak Serwe mondta ki.⁹ Akármilyen szerepet kap is az egyes szerzők szerint az oportunitás elve, az egyértelműen megállapítható, hogy a büntetőeljárás a legalitás elvétől az oportunitás elve irányába mozog. Ezeknek a változásoknak a mozgatórugója a növekvő esetszámok hatékony feldolgozásának követelménye. Ez pedig mind egyszerűbb elintézési formákat igényel, különösen a kisebb, kevésbé jelentős esetekben. Emellett szerepet játszik az is, hogy az abszolút büntetőelméletet mind inkább felváltja a relatív büntetőelmélet, és ez a büntetőjog célorientáltságához vezetett. Utóbbi folyamat része a súlyosítási tilalom megjelelése, megszüldarlása a büntetőeljárás kódexekben. A súlyosítási tilalom tehát

2 Karl Binding: Die Stellung der Staatsanwaltschaft, des Angeklagten und des Verletzten nach dem neuen „Entwurf eines Gesetzes zur Vereinfachung der Rechtspflege”. Leipziger Zeitschrift für Deutsches Recht, 1917, S. 504.

3 Robert von Hippel: Der deutsche Strafprozeß. Marburg, 1941, S. 338.

4 Günther Willms: Offenkundigkeit und Legalitätsprinzip. Juristenzeitung, 1957, S. 465.

5 Frank Heyden: Begriff, Grundlagen und Verwirklichung des Legalitätsprinzips und des Opportunitätsprinzips. Zürich, 1961, S. 103.

6 Peter Cramer: Ahndungsbedürfnis und staatlicher Sanktionsanspruch. Bemerkungen zu einer Reform der Verfahrenseinstellung aus Gründen der Opportunität. In: Friedrich-Christian Schroeder (Hrsg.): Festschrift für Reinhart Maurach zum 70. Geburtstag. C. F. Müller Verl., Karlsruhe, 1972, S. 493.

7 Heike Jung: Straffreiheit für den Kronzeugen? Köln–Berlin–Bonn–München, 1974, S. 49.

8 Jürgen Baumann: Grabgesang für das Legalitätsprinzip. Zeitschrift für Rechtspolitik, 1952, S. 273.

9 Friedrich Amba: Das Legalitätsprinzip auf dem Prüfstand der Rechtswirklichkeit, insbesondere im Bereich der Umweltkriminalität. In: Klaus Geppert – Diether Dechnicke: Gedächtnisschrift für Karlheinz Meyer. Berlin–New York, 1990, S. 17.

10 Hans Serwe: Abschied vom Legalitätsprinzip. Kriminalistik, 1970, S. 377.

nem a bagatell bűncselekményekkel kapcsolatos, „lanyhuló bűnüldözési folyamat”, hanem a relatív büntetőelmélet térhódítása miatt kapott egyre jelentősebb szerepet. A relatív büntetőelméletnek megfelelően ugyanis inkább tartható (adott körülmények között még kötelező is) a bűnüldözésről való részleges lemondás, mint a szigorú megtorlásos gondolkodás¹¹. A büntetési teóriák és az ügyesség feltétlen bűnüldözési kötelezettsége között ugyanis egyértelmű szoros összefüggés van¹². A legalitás elve jogállami jelentőségének különböző felfogásai következtében ezt a fejlődést többféleképpen értékelték: mialatt a kritikusok felismerni vélik a büntetőjogban a céltudatos gondolkodás mindent átfogó uralmának kezdetét, amely egyúttal a központi jogállami garanciák elvesztésével jár¹³, mások ezt a helyzetet messze nem tartják ennyire drámainak, mivel az opportunitás elvének előtérbe kerülése semmi esetre sem jelenti a bűnüldöző szervek önkényes intézkedési jogának előtérbe kerülését. Ezen érvek alapján megállapítható, hogy a legalitás és opportunitás elve közötti ellentét jogállami súlyát nem szabad túlértékelni¹⁴.

A jogalkalmazás modelljei, az opportunitás és a legalitás nemcsak a törvényi előírások kötőereje tekintetében különbözik egymástól, hanem a mennyiségi mellett minőségi különbséget is felmutatnak. Ez lényegében nem más, mint a mérlegelési jog gyakorlása és a szigorú, pontos jogalkalmazás közötti eltérés¹⁵. Ez persze nehézséget jelent a tekintetben, hogy ha elfogadjuk, hogy az opportunitás-elmélet érvényesítésénél az adott ügyben eljáró jogalkalmazó szervek mérlegelése dönti el a törvénybe ütközés büntetőjogi megítélését, akkor a bűncselekmények feltétlen üldözésének kötelezettsége mint eljárási alapelv nem valósul meg, ezáltal az opportunitás a legalitás ellentétévé válik. Tehát az a kérdés, hogy milyen minőségi különbség van egy nem önkényes, hanem a jogi előírások keretei között történő mérlegelési jog gyakorlása és egy pontos, de – tekintettel a teljes törvényhez kötöttség lehetetlenségére – mégis az egyéni értékeléstől függő jogalkalmazás között. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy alkalmas-e a mérlegelés fogalma a szűkebb értelemben vett jogalkalmazás különböző formáinak megjelölésére, és ennek megfelelően megalapozhatja-e a legalitás és az opportunitás egyértelmű definícióját a büntetőeljárásban, szükséges az erre vonatkozó elméletek összevetése.

A jogalkalmazás és a mérlegelés alapján történő döntés közötti ellentét már a XIX. században jelentőséggel bírt a jogdogmatika számára, persze más okból,

11 Claus Roxin: Strafvfahrensrecht. München, 1995, S. 78.

12 Julius Glaser: Das Prinzip der Strafverfolgung. Wien, 1860, S. 441.

13 Peter-Alexis Albrecht: Perspektiven und Grenzen polizeilicher Kriminalprävention. Ebelbach, 1983, S. 163.

14 Volker Erb: Legalität und Opportunität. Gegensätzliche Prinzipien der Anwendung von Strafrechtsnormen im Spiegel rechts-theoretischer, rechtsstaatlicher und rechtspolitischer Überlegungen. Berlin, 1999, S. 23.

15 Manfred Eckert: Legalität und Opportunität im deutschen Strafprozeß. Breslau, 1924, S. 12.

mint ma. Az akkori nézet szerint az általános törvények alkották a kormány és a közigazgatás tevékenységének korlátait, mégsem beszélhetünk mai értelemben a közigazgatás törvényességéről. Ezekon a korlátokon belül ugyanis a hatóságok az államérdek követelményeinek megfelelően szabadon alakíthatták magatartásukat, és ennyiben a mérlegelésük alapján cselekedhettek¹⁶. E döntési szabadság miatt állt éles ellentétben a közigazgatás az igazságszolgáltatással, amelynek tartania kellett magát az akkoriban uralkodó jogpozitívista elképzelések alapján magától értődő értékekhez¹⁷. Sőt Jellinek szerint a közigazgatás mérlegelési mozgástere nemcsak annyiban volt elfogadott, hogy a hatóság döntése nem volt törvényi előírásához kötve, hanem abban is, hogy a törvényhozó meghatározatlan, értékeléstől független jogi fogalmat használt, amelynek a közigazgatás általi konkretizálását nem jogalkalmazásnak, hanem a mérlegelési jog gyakorlásának kellett érteni¹⁸.

Időközben a mérlegelés fogalmának alapjai kétféle értelemben is megváltoztak. A közigazgatás szabadsága a modern jogállami értelmezés szerint nemcsak azáltal korlátozott, hogy a hatóságoknak eljárásuk során tiszteletben kell tartaniuk a törvényi korlátokat, hanem a közigazgatási eljárás törvényi alapokon nyugvó pozitív legitimitációt igényel minden alkalommal, amikor beavatkozik a polgárok szférájába¹⁹. Eközben a bírói jogalkalmazás a pozitívizmus túlhaladásával az ellenkező irányba változott, azaz a nagyobb bírói mérlegelés elismerése felé. Ezáltal végbement egy közeledés a közigazgatási és a bírói jogalkalmazás között, amelynek tulajdonképpen az e tevékenységekből levezetett mérlegelési fogalmak közötti vélt ellentétek feloldódásához kellett volna vezetnie²⁰. A legtöbb szerző azonban a mai napig nem ismeri el pusztán a „tényállás-mérlegelési” a meghatározatlan jogi fogalmak értelmezésénél.

Laun ellenvetése²¹ ezzel szemben az, hogy a jogtól szabad döntés a közigazgatás területén nem egyeztethető össze a törvényhez és joghoz kötöttség alkotmányos elvével, úgyhogy nem beszélhetünk jogkövetkezmény-mérlegelésről. Ha egy szabályozás mozgásteret enged a közigazgatásnak, akkor a közigazgatás nem tetszése szerint, hanem csak a jogrend általános előírásai (normakényszer, más jogi szabályozások és alapelvek, egyenlőség követelménye stb.) alapján alkothat szökést. Annyiban válik a tényállás a jogalkalmazó felhatalmazási normájává²², hogy a

16 Friedrich Julius Stahl: Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht. Heidelberg, 1846, S. 167.

17 Hans Heinrich Rupp: Grundfragen der heutigen Verwaltungsrechtslehre. Tübingen, 1990, S. 178.

18 Walter Jellinek: Gesetz, Gesetzesanwendung und Zweckmäßigkeitserwägung. Tübingen, 1913, S. 36.

19 Herrmann Soell: Das Ermessen der Eingriffsverwaltung. Heidelberg, 1973, S. 92.

20 Hans Kelsen: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1925, S. 243.

21 Rudolf von Laun: Zum Problem des freien Ermessens. In: Festschrift für Ernst Zitelmann. München–Leipzig, 1913, S. 9.

22 Ernst Beling: Die Lehre vom Tatbestand. Tübingen, 1930, S. 1.

mérlegelésnél releváns körülményeket a tényállási ismertőjelekkel kiegészítheti. A különféle jogtechnikai koncepciók²³ megfelelő előírásaitól eltekintve a legjobban előretörő nézet szerint elfelejtődik a mennyiségi különbség a mérlegelés és a meghatározatlan jogi fogalom között. Arra a kérdésre, hogy egy ilyen jogalkalmazás következtében elméletileg csak egy, vagy a meghatározatlanság miatt több helyes eredmény is lehetséges-e, ezzel még nem mondtunk semmit, mint ahogy a mérlegelési döntéseknek a bírói felülvizsgálat keretei közötti kontrolljáról sem²⁴.

Az itt érintett közigazgatási jogi tételek kihatnak a büntetőbírói jogalkalmazásra is (büntetés kiszabás, illetőleg annak mérése). A korábbi felfogás alapján, amely a mérlegeléssel ellentétben a jogalkalmazást a közigazgatási és a bírói tevékenységek közti különbségekből vezette le, a definíciónak megfelelően csak az ügyésznek lehetett mérlegelési mozgástere, a bírónak soha. Ezt a mérlegelés-fogalmat csak azután lehet felhasználni a legalitás- és opportunitás-elmélet fogalomparósnak definíciójához, ha ezeket szűkebb, a vádkényszer kérdését előtérbe állító értelemben használjuk, és kirekesztjük a bírói döntési mozgástér problémáját. A teljes legalitás-elméletet szolgálná, ha az ügyésztől megvonnák a közigazgatásban tipikus döntési szabadságot, és ugyanolyan szigorú törvényhez költöztetnének lenne alátelve a büntetőtörvények alkalmazásánál, mint a bírák.

Ha átvesszük a közigazgatásban ma uralkodó véleményt a büntetőjogba, azaz egy a gyakorlatban első látásra megfogható elhatárolási kritériumot kapunk a legalitás- és opportunitás-elmélet számára: az opportunitás-elmélet ott kezdődik, ahol a bűnüldöző szerveknek választási szabadságot adnak a bűnüldözés oldalán, a norma tényállási oldalán pedig a határozatlan fogalmak érintetlenül hagyják a legalitás-elmélet érvényesítését. Mindazonáltal egyet kell értenünk Bohnert állításával, miszerint az opportunitás-elmélet elvi ismertőjele a jogi kötöttség nélkülség²⁵. Az ügyészi opportunista döntési jogköröknél azonban ellentmondások vetődnek fel. Hiszen ha az ügyészség a nyomozást meghatározott követelmények esetén megszüntetheti (a vádat elhalaszthatja), túlnyomórészt elfogadottá válik, hogy az eljárást bizonyos előfeltételek fennállása esetén meg kell szüntetni. Tehát a nyomozó hatóságoknak és az ügyészeknek a közérdek igencsak határozatlan jogfoglalmát alkalmaznia kell, de nem végezhetnek igazi mérlegelést. Ha ugyanis az egyik ügyben bizonyos feltételek mellett sor kerül a vádelhalasztásra, akkor az

23 Hans-Ullrich Paeffgen: „Ermessen“ und Kontrolle – Probleme einer Begriffsanleihe in Bezug auf die Revisibilität von Tatsachen. In: Klaus Wasserburg – Wilhelm Haddenhorst (Hrsg.): Wahrheit und Gerechtigkeit im Strafverfahren. Festgabe für Karl Peters aus Anlaß seines 80. Geburtstages. Heidelberg, 1984, S. 68.

24 Hans Heinrich Rupp: „Ermessen“, „unbestimmter Rechtsbegriff“ und kein Ende. In: Walter Fürst – Roman Herzog – Dieter C. Umbach (Hrsg.): Festschrift für Wolfgang Zeidler. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1987, S. 466.

25 Joachim Bohnert: Die Abschlußentscheidung des Staatsanwalts. Berlin, 1992, S. 141.

igazságosság és az egyenlő elbánás elve alapján a többi, hasonló helyzetben lévő terhelt is joggal várja el, hogy az ő ügyében hasonlóan döntsön az ügyész. Végső soron akár odáig is elmehetünk, hogy ha az ügyész elfogad az adott ügyben kiszabott bizonyos fajtajú és mértékű büntetést (nem jelent be a vádlott terhére fellebbezést), akkor joggal várja el a védelem, hogy ugyanolyan (hasonló) körülmények között más vádlottal szemben is így döntsön (és ezáltal álljon be a súlyosítási tilalom).

A legalitás- és az oportunitás-elmélet érvényesülési területeinek konzervensen keresztülvitt elhatárolása esetén a jogalkalmazás és a mérlegelés megkülönböztetése után Schoreit eljuthatott ahhoz a végkövetkeztetéshez, hogy az ügyész oportunisták jogköre a legalitás-elmélet következménye²⁶. Ha ezzel ellentétesen a meghatározatlan jogi fogalom és a mérlegelés közötti differenciálásra támaszkodunk, miután leszűkítettük a döntési mozgásteret a tényállási vagy a jogkövetkezményi oldalra, akkor meg kellene keresni a mérlegelés mérték szerinti sajátosságát, ha a mérlegelés lesz az elválasztó kritérium a legalitás- és az oportunitás-elmélet között.

Az egyértelműen leszögezhető, hogy jogtól független döntési mozgásterhez igazodó mérlegelési jognak nincs helye egy modern jogállamban. A mérlegelési jog gyakorlása tehát semmiképpen sem szabad abban az értelemben, hogy a hatóság tagja önkényesen hozhatná meg döntését, hanem minden mérlegelés a jogi korlátok alá van vetve²⁷. Ami a jogkövetkezmények mérlegelésének elméletét a mai napig életben tartja, az nyilvánvalóan a bírósági eljárás tartalmi kontrolljának szükségességnek látszó korlátozásairól arra a tételre való következtetés, hogy a jogrend egy meghatározott terjedelemben nem igényli a döntési folyamat kormányzását. Ha ugyanis a döntésre feljogosított hatóság (tagja) megtehetné, hogy a jogkövetkezmény alkalmazása nem függene jogi előfeltételektől, akkor ez önkényhez vezetne, azaz a hatóság (tagja) tetszés szerinti okból (személyes szimpátia vagy ellenszenv alapján) például a határozatot kibocsáthatná vagy attól eltekinthetne. Az nem fogadható el, hogy a személyes értékelés mint döntési tényező a mérlegelésnél jelentős szempont legyen, még akkor is, ha a mérlegelésben bekövetkező hibák elkerülhetetlenek²⁸. A hatóság (tagja) ugyanis a mérlegelést csak a jogi felhatalmazás céljának megfelelően gyakorolhatja, azaz meg kell keresnie azt a megoldást, amelyről legalább ő maga azt gondolja, hogy az a törvényi követelményeknek a leginkább megfelel²⁹. Ez azt jelenti, hogy az eljáró hatóság (tagja)

26 Armin Schoreit: Zum Entwurf eines Gesetzes zur Entlastung der Rechtspflege. Deutsche Richterzeitung, 1991

27 Hartmut Maurer: Allgemeines Verwaltungsrecht. München, 1995, S. 102.

28 Paul Stelkens – Heinz Joachim Bonk – Michael Sachs: Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar. München, 1993, §40. 3.

29 Klaus Obermayer: Kommentar zum Verwaltungsverfahrensgesetz. Neuwied, 1990, §40. 11.

a jogkövetkezményt nem választhatja meg jogon kívüli kritériumok alapján, hanem megfontolásakor a mérlegelésnél releváns szempontokat addig kell vizsgálnia, amíg a számára a hatósági beavatkozás mellett vagy ellen szóló érvek túlsúlyba nem kerülnek³⁰. Ettől a ponttól kezdve viszont nem beszélhetünk valós jogkövetkezmény-mérlegelésről, ha az irányadó kritériumok fellelésén, egymással szembe állításán és mérlegelésén keresztül csak a „helyes” döntés jogi követelménye konkretizálódik.

Az, hogy a döntés a figyelembe veendő elvek határozatlansága következtében erősen szubjektív karakterrel bírhat, és egy másik hatóság (tagja) esetleg ugyanolyan meggyőző indoklással más eredményre juthatna, nem vitatható. Ez azonban mégsem jogosít fel annak állítására, hogy a jogkövetkezmények választását nem határozza meg egy azt megelőző jogalkalmazás. Mivel az értékeléstől mentes jogalkalmazásról szóló pozitív elképzelést elvetettük, ezért állítható, hogy az „igazi” jogalkalmazás megfelelő bizonytalanságai nem idegenek a valóságtól. Minden törvényhez kötöttség szükségképpen relativizálódik azáltal, hogy a jogrend által lefektetett értékelések az egyedi eset megítéléséhez konkretizálási igénynek, ami döntéseket követel meg, amelynek során kétséges esetekben a jogalkalmazó személyes véleménye alapján születhet meg a konkrét döntés³¹.

Az sem fogadható el, hogy a „célszerűség” gondolatát mint a mérlegeléssel hozott döntések alapelvét kijátsszuk. Akkor is elhibázott lenne a mérlegelés eljárásjogon kívüli jellemzőjére következtetni, ha abból indulunk ki, hogy egy mérlegeléssel hozott döntést nem lehet azért eredményesen megtámadni, mert a hatóságok az egyéni célszerűségi szempontokat rosszul becsülték fel. A törvényi felhatalmazás, miszerint mindig a legcélszerűbb intézkedést kell megtalálni és megvalósítani, nem nyújt a jogalkalmazó részére szabadságot, hanem jogi kötelezés: úgy kell cselekedni, hogy a jogrend által elérni kívánt célokat a legjobban érvényre juttassák. A hatóság (tagja) ennél fogva nemcsak célszerűtlenül cselekszik, hanem szükségképpen jogellenesen is, ha nem a (legalább saját megítélése szerinti) legcélszerűbb eljárást választja, kivéve, ha azt valamilyen okból nem észleli.

Az íménti érvek alapján *Merkel* megállapította, hogy mindenütt mérlegelésről beszélünk, ahol a jogalkalmazásnak különösen nagy mozgásteret van az értékeléskor³². Ő tehát a mérlegelést mint tisztán mennyiségi fogalmat definiálta. *Schroeder* szerint egy ilyen mérlegelés-fogalom azonban önmagában nem alkalmas a legalitás-elmélet és az oportunitás-elmélet rendelkezései közötti éles megkülönbözteté-

30 Wolfgang Frisch: Gegenwärtiger Stand und Zukunftsperspektiven der Strafzumessungsdogmatik. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1987, S. 124.

31 Reinhold Zippelius: Wertungsprobleme im System der Grundrechte. München, 1962, S. 195.

32 Adolf Merkel: Allgemeines Verwaltungsrecht. Berlin, 1927, S. 142.

tésre³³, ezért egy a törvénytechnikához igazodó mérlegelés-fogalmat használ: akkor beszélhetünk a mérlegelés gyakorlásáról, ha a döntés olyan kritériumok („mérlegelésnél releváns nézőpontok”) alapján történik, amelyek nincsenek rögzítve az alkalmazandó előírásokban („meghatározatlan jogi fogalmak” formájában sem), hanem ezeket a kritériumokat a jogalkalmazónak kell beleértelmeznie a döntésbe. Egy így összefoglalt mérlegelési fogalom használata azonban szintén alig alkalmas a „legalitás-elmélet–opportunitás-elmélet” fogalompár adekvát megragadására. A két definícióban közös elem, hogy a mérlegelés fogalmának alapvető jogelméleti jelentését veszik alapul, amihez hozzájön a jogkövetkezmény-mérlegelés elmélete. Ebből tehát *Ehmke* arra a következtetésre jutott, hogy a mérlegelés és a meghatározatlan jogi fogalom közötti megkülönböztetés nemcsak elméletileg indokolatlan, hanem gyakorlatilag is szükségtelen.³⁴

Az előbb kifejtettek alapján *Erb* felveti a kérdést³⁵, hogy a jogalkalmazó egyéni értékelései (kissé helytelen kifejezéssel: a „jogkövetkezmény-mérlegelés”) a „jogkövetkezmény-választás szabadságának” elismerése nélkül is visszavezethetők-e mennyiségi sajátosságokra, ami által a legalitás- és az opportunitás-elmélet elhárítható lenne. *Hassemer* szerint a büntetőügyekben eljáró hatóságnak (tagjának) a tevékenysége egy osztályozandó eredményre vezet, azaz vagy kimondanak egy pontosan meghatározott jogkövetkezményt, vagy nem³⁶. Abszurd lenne szerinte például, ha egy büntetőügyben hozott döntés során a pontosan meghatározott büntetés kimondása helyett egy „relatív magas pénzbüntetést” szabnának ki. A büntetőjogi területen ugyanis túlnyomórészt nem metrikus sorrendekkel dolgozunk, amelyeknél a tényállás és az annak alapján megállapított jogkövetkezmény egy számérték és egy mértékegység segítségével pontosan leírható tulajdonsággal bír, hanem topologikus sorrendekkel, amelyeknél egy ilyen mértékegység nem áll rendelkezésre, és az egyes pozíciók csak azáltal fektethetők le, hogy különböző eseteket egymással összehasonlítunk, és ez alapján a konkrétan releváns tulajdonságokat többé-kevésbé sorrendbe rakjuk anélkül, hogy szükséges lenne kijelenteni, hogy egy jellemző mennyivel erősebb az egyik esetben, mint a másikban³⁷. Így pél-

33 Friedrich-Christian Schroeder: Legalitäts- und Opportunitätsprinzip heute. In: Jürgen Baumann – Klaus Tiedemann (Hrsg.): Einheit und Vielfalt des Strafrechts, Festschrift für Karl Peters zum 70. Geburtstag. Tübingen, 1974, S. 425.

34 Horst Ehmke: Ermessen und unbestimmter Rechtsbegriff im Verwaltungsrecht. Tübingen, 1960, S. 34.

35 Volker Erb: i. m. 52. o.

36 Winfried Hassemer: Die rechtstheoretische Bedeutung des gesetzlichen Strafrahmens. Bemerkungen zu Radbruchs Lehre von den Ordnungsbegriffen. In: Arthur Kaufmann (Hrsg.): Gedächtnisschrift für Gustav Radbruch. Göttingen, 1968, S. 283.

37 Carl Gustav Hempel – Paul Oppenheim: Der Typusbegriff im Lichte der neuen Logik. Wissenschaftstheoretische Untersuchungen zur Konstitutionsforschung und Psychologie. Leiden, 1936, S. 35.

dául a különös kegyetlenség mint az emberölés jellemzőjének értelmezésekor arra a megállapításra juthatunk, hogy a sértett agyonverése az agyonszúrással szemben fájdalmasabb haláltnem (tehát inkább megalapozza a különösen kegyetlen elkövetési mód megállapítását), és azt pedig például az élő test elégetése múlja felül. Ezzel szemben abszurdnak tűnik az az elképzelés, hogy egy absztrakt mértékegység használatával leírjuk a cselekményhez fűződő mindenkori fájdalom fokát³⁸. Tehát nemcsak egy mérhető nagyságra utalhatunk, ami az egyik szituációt megkülönbözteti a másiktól, hanem hivatkozni kell az általános értékelképzelések és élettapasztalatok ábrázolására is, amiért a cselekmény motívuma, a sértett szenvedése stb. egyszer nagyobb, egyszer kisebb mértékben veendő figyelembe. Továbbá tekintettel kell lenni arra is, hogy sokszor nem egy, hanem több összetevő dönt arról, hogy milyen viszonyban vannak egymáshoz képest a különböző egyedi esetek. Az természetszerű, hogy a nem mérhető jellemzők mennyiségi összehasonlítása további bizonytalanságokat okoz.

Habár a gyakorlatban a jogalkalmazótól megkövetelik, hogy a különböző tényezőket kvalitatív szempontból állítsa szembe egymással, ez jóval nagyobb bizonytalanságot okoz, mint egy összefoglaló határozat. A döntéshozás ezen mérlegelő pillanata azonban nem korlátozódik a tulajdonképpeni ítéletfogalomra, hanem találkozhatunk vele a határozatlan jogfogalmaknál is, a „klasszikus” jogalkalmazás keretében³⁹. Így szükséges lehet tehát a jogszabály értelmezésénél először néhány körülményt kvantitatív vizsgálatnak alávetni, amelyek így értékeket határoznak meg, aztán erősebb és gyengébb feltételelezhetőségi fok szerinti sorrendé alakítani őket, és végül megfontolni, hogy az eset az osztályozó fogalmakkal jellemzett mely területeken fekszik.

Frisch rámutatott, hogy az általa „tipologikus jogalkotás”-nak nevezett munka során sem kell az egyedi eseteket érintő méltányosságot kidolgozni, hanem sokkal jobb egy absztrakt megfontolásokra épülő váz kidolgozása, amely alapján a konkrét eset kezelhető⁴⁰. Ez sorrendek felállításával történik, amelyekben az éppen vizsgálandó jellemző megjelenési formái kifejeződésük foka szerint egymás mellé helyeződnek, ahol az extrém és átlagos típusok különleges tájékozódási pontokként szolgálnak. Ilyenkor annak érdekében, hogy számolhassunk az irányadó jellemzők többdimenziós mivoltával, altípusokat kell alkotnunk, azaz nem csak egy egységes sorrend szemléletére kell szorítkoznunk. Így például egy előre kitervelt emberölés esetén elsőként minden lehetséges emberölést egymással összehasonlí-

38 Wolfgang Frisch: *Revisionsrechtliche Probleme der Strafzumessung*. Köln–Berlin–Bonn–München, 1971, S. 195.

39 Michael Hettinger: *Das Doppelverwertungsverbot bei strafrahmenbildenden Umständen* (§§ 46 Abs. 3, 50 StGB). Berlin, 1982, S. 91.

40 Wolfgang Frisch: i. m. 191. o.

tunk, ezután eseti csoportokat alkotunk, amelyekben tipikus megjelenési formákat foglalunk össze. Tehát először azt nézzük meg, hogy az előre kitervelt emberölés hol helyezkedik el általában az emberölések között, majd azt vizsgáljuk, hogy az adott eset mennyire számít súlyosnak az előre kitervelt emberölések között. Fel kell tehát előzetesen állítani a következő absztrakt (általános) megfontolásokat: első sorban tisztázni kell, hogy az egyes tulajdonságok megítélésénél melyik faktorok mérvadóak, mielőtt valós vagy hipotetikus összehasonlítási esetek alapján, sorrend-képzés segítségével ismételten lehetőség nyílik e faktorok kvantitatív szemléletére. Végül egy következő lépésben – még mindig absztrakt, általános szinten – meg kell állapítanunk, hogy az összehasonlítási skálán hol helyezkedik el az adott ügy.

Egyet kell értenünk az uralkodó mérlegeléstartalamban, hogy a mérlegelési hatáskör nemcsak a törvényi köittségek lafitásán alapul, hanem ezekben az esetekben a jogalkalmazók egyedülálló értékeléseinek nagy jelentősége a minőségi sajátosságából ered. A mérlegelés során mérvadó kritériumok súlyozásáról szóló végleges döntés a konkrét kialakulásuktól függ, és ezért nem egy absztrakt-általános síkon, hanem csak a mindenkor egyedi eset vizsgálata során található meg. Az uralkodó véleménnyel ellentétben kétségtelenül nem jár ezzel a jogkövetkezmények részleges jogszabadsága, tehát az egyes esetek vizsgálatából származó eredmények kutatása nem tévesztendő össze az eljárás tetszőlegességével. Azokat a szempontokat, amelyeket a mérlegelésbe be kell vonni, egy absztrakt-általános vita során ki lehet alakítani, amelynek eredményét az esetenél kötelező erő nélkül figyelembe veszik, és az ezzel ellentétes egyéni értékeléseknek nem hagynak helyt⁴¹. Másrésztől egy lelkiismeretes jogalkalmazó a tényleges mérlegelési folyamat során a döntés tetszőlegességét nem álcázhatja az „eset körülményeire” való hivatkozással, hanem legjobb tudása szerint mások számára érthető magyarázatot kell adnia, amely az eset specifikus ismertetőjegy-kombinációit és a döntés igazságosságát tekintetbe véve a közérdeknek leginkább megfelelő. Itt az indokolásnak döntő jelentősége van. Egy az eset vizsgálata alapján és az általános értékfogalmak alapulvételével meghozott és megindokolt döntés is értékelhető interszubjektíve meggyőzőnek⁴². Természetesen egy másik szituáció is kialakulhat, amelyben erős kétség marad, vagy amikor az utolsó pillanatig (a végső döntésig, amelynek alapján valamelyik irányt választják) egymással szemben állnak az ellentétes véle-

41 Karl Engisch: Einführung in das juristische Denken. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1983, S. 117.

42 Az interszubjektívitás különböző szubjektumok számára egyként megjelenő jelenségek sajátossága. Akkor mondunk valamit interszubjektívnek, ha az adott jelenséget megfigyelők mindegyike vagy legalábbis túlnyomó többsége egyetért a jelenség megítélésében. Interszubjektívitás a tudományelméletben pedig annak a követelménynek a teljesülését értjük, hogy valamely tudományos állítás objektíven érvényesnek vagy igaznak csak akkor ismerhető el, ha a rendelkezésre álló tudományos módszerekkel nyilvánosan ellenőrizhető és megvitatható. Vö. Pete Kristián: Interszubjektívitás. <http://ktnye.akti.hu>

mények, hogy melyik szituációértékelés a helyes, de ilyen különbségek végső soron a mérlegelés nélkül hozott döntésnél is adódhatnak.

A mérlegelési folyamat ezek szerint egy különleges mértékben szubjektív formát, de semmi esetre sem tetszőleges formája a jogalkalmazásnak, így az interszubjektív komponensei meghatározott törvényes és adminisztratív eljárások által biztosíthatók és kiépíthetők. Így kirajzolódik, hogy mindenképp a döntéshozók gondos kiválasztása és minősített képzése a központi eleme az igazság garanciájának, mert csak a tudományos és szakmai gyakorlati teljesítményt felmutató szakemberek vannak abban a helyzetben, hogy az értelmezési lehetőségek teljes reflexióját végrehajtsák, és ennek során legalább az esetek túlnyomó többségében olyan eredményre jussanak, amelyet általánosan értelmesek és helyesnek tartanak. A továbbiak magas intuitív tartalommal bíró és gondos érveléssel alátámasztott döntéseket igényelnek, annak érdekében, hogy mások számára érthetők legyenek, ha már az igazán meggyőző indokolás kizárt⁴³. Ezáltal nemcsak az várható, hogy legalább célszerűen a legjobb értékelések érvényesüljenek, hanem egyúttal olyan mércék is létrejönnek, amelyek bár matematikailag egzakt formába nem öntethetők, de a megfelelően képzett személyek által biztosított pontossággal értékelhetők és alkalmazhatók. Végül lehetséges, hogy a jogalkalmazók egyéni értékelési mozgásterét a mértékadó kritériumok súlyozásával úgy csökkentsek, hogy a mérlegelési irányelvekben előírják, hogy összeütközés esetén melyik álláspont élvez alapvetően elsőbbséget, anélkül hogy létrehoznák a sorrend szilárd hierarchiáját⁴⁴. Egy olyan séma áll rendelkezésre, amelynek alapján a normál eset jól előre látható módon nagy indokolási teher nélkül megoldható, mégis megmarad a különleges helyzetek egyéniesített vizsgálatának a rugalmassága. A megfelelő döntés ekkor sem kizárt, de egy sajátos indokoláshoz kapcsolódik.

Az így meghatározott mérlegelés-fogalommal hozzájutottunk a legalitás és opportunitás elve megkülönböztetésének elfogadható alapjához. A legalitás elvének alkalmazási területén sem képzelhető el egy abszolút törvényi kööttség, és a jogalkalmazóknak sem maradnak olyan szempontok, amelyeknél többdimenziós sorrendek vizsgálata lehet szükséges, de a tényállásismertetőjegyek mindig ott vannak döntési vezérfonalként. Ezek egy absztrakt-általános értelmezés nagy határozatlansága esetén is alkalmasak és szükségesek, mielőtt még a konkrét esetre való alkalmazhatóságuk megállapítható lenne. Az opportunitási elv alkalmazása során a

43 Karl-Ludwig Kunz: Das strafrechtliche Bagatelprinzip. Eine strafrechtsdogmatische und kriminalpolitische Untersuchung. Berlin, 1984, S. 323.

44 Így például a büntetés célja minden más büntetésiszabási szemponthoz képest elsőbbséget élvez a törvényhozó szerint, míg a többi körülmény között már nem állítható fel rangsor. Vö. Balogh Ágnes – Kóshalmi László: Büntetőjog I. Általános rész. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 228. o.

döntési folyamat csak részben mutat ilyen strukturáltságot (nevezetesen akkor, amikor a döntés olyan feltételeiről van szó, amelyek törvényi ismertetőjegyekkel vannak leírva), és a döntő tényező a jogalkalmazók mérlegelése. Ez mindenesetre nem értelmezhető jogmentes területnek, a sajátossága csupán abban áll, hogy a vizsgáldásban releváns kritériumok súlya egymáshoz viszonyítva nem közelíthető meg egy mindenki számára elképzelhető általános megállapításokkal kapcsolatos esetkonstrukcióval, hanem az atipikus konstellációkban csak a specifikus jellegzetességek (a konkrét esetben talált szempontok) vizsgálatával deríthető ki. Ezáltal az opportunitás-döntéseknél ugyan a közérdek a megkülönböztethetetlenségében és alkalmazhatóságában, a mindenkorai döntés összes szakmailag kedvezőtlen, kizárt kritériumát magába olvasztva, dogmatikailag nem határozható meg, ez azonban Bohnert véleményével ellenkezően nem jelenti az önkényesség törvényi legitimitációját⁴⁵, hanem csak a mérlegelési döntés előírását, amelyet az esettel összekapcsolt bizonytalanságok ellenére nem jogmentes területen hoznak meg – ez esetben ugyanis Schlüchter szerint a jogalkalmazó visszaélne hatáskörével⁴⁶.

Az ügyészi mérlegelés

Az opportunitás elve alapján a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondás alapvetően ügyészségi döntés. Ez a feltevés az ügyész nyomozási és vádemelési kötelezettsége vonatkozásában nem speciális következménye a hatályos jog szerinti opportunítási előírásoknak, hanem abból az általános megfontolásból ered, hogy az ügyészség egyik funkciója éppen az, hogy előzetesen kiválassza azokat az ügyeket, amelyeknél a bírósági eljárás során várhatóan elmarasztaló ítélet fog születni. Éppen ezért nem tekinthető rendszeridegennek, hogy az ügyészség feladata a bizonyítékok értékelése, illetve a büntetőtörvények alkalmazása mellett annak a lehetőségét is vizsgálja meg, hogy opportunítási szempontból szóba jöhet-e a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondás⁴⁷. Ebből a szempontból elképzelhető lenne egy általános szinten meghozandó, nem egy konkrétan meghatározott jogalkalmazó szerv tevékenységéhez kapcsolódó döntés a legalitás elve vagy a tágabb értelemben vett opportunítási elv alkalmazása (vagy a kettő közötti bizonyos kompromisszum) érdekében.

Elméletileg kötetlen ennek szűkebb szinten történő, az ügyészség tevékenységéhez kapcsolódó fogalomértelmezése. Egy magatartás büntetőjogi szankcionálásá-

45 Joachim Bohnert: i. m. 150. o.

46 Ellen Schlüchter: Das Strafverfahren. Köln–Berlin–Bonn–München, 1981, S. 398.

47 Karl-Ludwig Kunz: i. m. 103. o.

nak kérdésében a bírósági eljárás során egyértelműen kell határozni, ebből következően az ügyészség sem dönthet a nyomozás és a vádemelés során tett előzetes intézkedéseiről egyedi megfontolások alapján. Ugyanakkor a bírósági szinten lehetséges mérlegelés alapján a büntetőjogi üldözésről való lemondás azt sugalmazza, hogy az ügyészség is ennek megfelelő hatáskört kapjon a nyomozás (vádemelési szak) során. Az ügyészségi és a bírósági mérlegeléssel hozott határozat ily módon való összekapcsolása csak részben található, és sokszor nem felel meg az opportunisták előírásoknak. Az ügyészség szerepe számottevően erősödik azért, hogy a bíróság nincs abban a helyzetben, hogy az ügyészség akarata ellenére a terhelttel szemben bírósági eljárást folytasson le, illetve megállapítsa a terhelt büntetőjogi felelősségét (vádhoz kötöttség). Ezt az ellensúlyozná, ha az ügyészség nem hozhatna autonóm megszüntető határozatot, hanem ehhez a bíróság hozzájárulása lenne szükséges. Ennyiben tehát a jogszabályok értelmében az opportunitás elvének az alkalmazásakor az ügyészség dominanciájából kell kiindulni. Tehát az eredeti és legszűkebb értelemben vett legalitás elve, amely az ügyészség számára nyomozási és vádemelési kényszert ír elő, az itt kifejtetteket alapul véve túlzott mértékű korlátokat állítana fel a tág értelemben vett legalitás elvéhez képest.

Az az eldöntendő kérdés, hogy egy egyenletes és kiszámítható megszüntetési gyakorlat kialakítása érdekében mennyiben szükséges az opportunítási elvvel összefüggő bírósági hatáskör kiszélesítése. Emellett különbséget kell tenni a megszüntetési mérlegelés gyakorlása, illetve annak ellenőrzése között.

Éppen az eredeti megszüntetési mérlegelés esetén lehet kérdéses, hogy az opportunítási elvének tárgyilagos kezelése érdekében nem kívánatos-e a megszüntetési kompetenciák bíróságokhoz való általános telepítése. Elfogadható, ha az ügyész kompetenciája legalább egy előzetes, bírói kijavítás kikötése melletti büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondásra terjed ki, mint az *in rem* eljárásban az egyszerű gyanú, *in personam* eljárásban a megalapozott gyanú megítélése esetében, amely szintén nem tekinthető rendszeridegennek. Belátható, hogy a nyomozás jelenlegi állapotában aligha felel meg egy megalapozott mérlegelési-jogkör-gyakorlás feltételeinek. Ha csupán arra gondolunk, hogy milyen elképzelése van az ügyésznek a tettről és a tettesről, hiszen ezt az elképzelést szinte kizárólag a nyomozó hatóság (az esetek többségében a rendőrség) által összeállított iratokból alakíthatja ki, akkor világossá válik, hogy éppen azokban a tömegesen előforduló ügyekben nem képes az ügyész az egyéni bánásmódot érvényesíteni, illetve nincsenek meg az ehhez szükséges információi, amely ügyekben a megszüntetés lehetősége a jelentéktelenség miatt felmerülhet⁴⁸. Mindenesetre alap-

48 Karl-Ludwig Kunz: Die Einstellung wegen Geringfügigkeit durch die Staatsanwaltschaft. Königstein, 1980, S. 60.

vető szempontok szólnak az ellen, hogy a nyomozási eljárás ilyen eshetőséges kérdései helyett inkább azt kellene elősegíteni, hogy a bűnüldözési mérlegelés átfogó módon az egész eljárásban biztosítva legyen. Egy olyan megoldás, ahol az ügyészség valamennyi bűncselekmény esetén (a megszüntetés mellett szóló körülményekre tekintet nélkül) köteles lenne vádat emelni (amely a legalitás elvének szigorúbb, szűk értelmezésének felel meg), és a mérlegelést kívánó büntetéskiszabástól való eltekintés kizárólag a bíró megítélésén múlna, az ezzel együtt jelentkező többletköltségekre tekintettel éppen az opportunitás elve gazdaságossági szerepének érvényesülését hátráltatná.

Az ügyészség opportunitás elvével kapcsolatos hatáskörének radikális elvonásakor gondolni kellene arra, hogy a nyomozás során az ügyészségnek vannak tényleges cselekvési feltételei, az ügyészségnek van több információja. Az opportunista rendelkezések hatékonyabb érvényesülését segítené elő az ügyész fokozottabb bevonása a tényleges nyomozási cselekményekbe. Ezáltal az ügyész saját képet kapna a mérlegelés szempontjából releváns körülményekről, ahelyett hogy – Kúnz szavaival élve – „íróasztal-ügyészként” tevékenykedne⁴⁹. Az ügyész munkakörének ily módon való megváltoztatása azzal járhatna, hogy érzékelhetően csökkenne az ügyek száma. Ennek többletköltsége még mindig jóval kevesebb, mintha bírósági eljárást kellene lefolytatni valamennyi olyan ügyben, amely a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondást igényli.

Azt tehát elutasítjuk, hogy a bűnüldözés mérlegelését kizárólagosan a bíróságokhoz telepítsék, de ez nem jelenti azt, hogy a bíróságok közreműködése szükségtelen az opportunitás elvének alkalmazásakor. Ennek szükségessége elsősorban abból adódik, hogy a mérlegelési hatáskör gyakorlásának bírói kontrollja az egységes megszüntetési gyakorlat kialakításának központi eszköze kell hogy legyen, továbbá jogállami megfontolásokból is elengedhetetlennek tűnik⁵⁰. A hatályos jogban a megszüntetési hatáskörnek a vádemelés után a bíróságra való átszállása jelenti a kiindulási alapot az ügyész általi megszüntetési mérlegelés gyakorlásának ellenőrzéséhez (illetőleg hasonló szerepet tölthet be a megrovásos ügyészi megszüntetés elleni panaszt követő vádemelés alapján lefolytatott bírósági tárgyalás is). Ugyanakkor ezek az intézmények alapvetően nem alkalmasak arra, hogy az opportunitás elvének alkalmazásával összefüggő súlyos visszaéléseket ellensúlyozzák⁵¹.

49 Uo. 98. o.

50 Jürgen Wolter: Informelle Erledigungsarten und summarische Verfahren bei geringfügiger und minderschwerer Kriminalität. Goldammer's Archiv für Strafrecht, 1989, S. 409.

51 Winfried Hassemer: Legalität und Opportunität im Strafverfahren. In: Heribert Ostendorf (Hrsg.): Strafverfolgung und Strafverzicht. Festschrift zum 125jährigen Bestehen der Staatsanwaltschaft Schleswig-Holstein. Köln–Berlin–Bonn–München, 1992, S. 539.

Az is nyilvánvaló, hogy ezeknek az intézményeknek az orientáló funkciója hamar elveszíti hatékonyságát az önkényes nyomozásmegszüntetések megakadályozása érdekében szükséges bűnüldözés-mérlegelés strukturálásának és egységesítésének elősegítésekor. Még a nyomozó hatóságok ügyészégi hozzájáruláshoz kötött határozatainál is megfigyelhető, hogy ezek a hozzájárulások a gyakorlatban általában formáságok. Így ha az ügyészégi mérlegelési jogkör gyakorlását kötnénk bírósági hozzájáruláshoz, ott is valószínűsíthető lenne, hogy az ügyészség ritkán kerülne szembe a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondás elleni bírói kifogással⁵². Hiszen az ügyet, amelyben a nyomozás megszüntetését indítványoznák, az ügyész mutatná be írásban a bírónak, aki maga is akták alapján vázolná a tényállást. Az pedig nem okoz nehézséget az ügyészségnek, ha maga a megszüntetés pártján áll, hogy a hangsúlyokat úgy állítsa be, hogy az ellenérdekek (például a sértettek a szankció kiszabásáról való lemondás elleni érvei) lehetőleg ne is képezzék megfontolás tárgyát. Az is probléma, hogy a hozzájárulás követelménye az ellenőrző hatást elméletben is csak az ügyész által indítványozott szankció kiszabásától való eltekintés esetén fejti ki. Fordított esetben nem áll semmilyen eszköz a bíróság rendelkezésére, vagyis hogy szankció kiszabása nélkül fejezzen be egy olyan ügyet, amelyet az ügyészség (annak ellenére, hogy megszüntetés lenne indokolt) feltétlenül keresztül akar vinni. A jogállamiság elve és a bíróság előtti egyenlőség alapelve szempontjából hátrányos, ha a közérdek vezérelte bírói kontroll (mint az ügyészség önkényes cselekvése elleni garancia) csak az egyik irányban, nevezetesen a „megszüntetéspárti” ügyéssel szemben érvényesül⁵³.

Azt kell tehát vizsgálni, hogy milyen mértékű bírói kontroll jöhet egyáltalán szóba. Két problémát kell szem előtt tartani: az első, hogy mennyiben lehet az igazságszolgáltatás gazdaságosságát az oportunitási elvvel kapcsolatban megőrizni; a másik pedig, hogy nehéz megakadályozni, hogy az ügyészi önkényes döntés csupán felcserélődjön bírói önkényes döntésre.

A probléma csak egy olyan kompromisszummal oldható meg, amely a jogorvoslati lehetőségeket az oportunitási döntések esetén olyan mértékben korlátozná, amilyen mértékben ez a büntetőjogi üldözés során történő mérlegelés gyakorlásakor létrejövő ellenőrizetlen területek kialakulásának megakadályozása érdekében elengedhetetlen. Ennek során adja magát az azon az alapon való differenciálás, hogy a döntés összhangban volt-e az elsődlegesen fő szabályból kiinduló feltételezéssel, vagy a jogalkalmazó az ettől való eltérésekre, az ügy specifikus különlegességeire támaszkodik⁵⁴.

52 Peter Kotz: Die Wahl der Verfahrensart durch den Staatsanwalt. Frankfurt am Main, 1983, S. 37.

53 Volker Erb: i. m. 225. o.

54 Thomas Weigend: Anklagepflicht und Ermessen. Die Stellung des Staatsanwalts zwischen Legalitäts- und Opportunitätsprinzip nach deutschem und amerikanischem Recht. Baden-Baden, 1978, S. 177.

Ennek előnye abban állna, hogy éppen a gyakran előforduló, rutinügyekre adna egyszerű megoldási lehetőséget. Így az opportunitás elvének perökönómiai haszna nem veszne el új, mindenre kiterjedő vitára lehetőséget adó helyzetek létrehozásával. A megfelelő mérlegelési irányelvelek kibocsátása után is kétségekre okot adó konstellációk azok, ahol az egyedi esetre vonatkozó megfontolások alapján eltérnek az általános előírástól. Ezeket viszont egy átfogó bírói felülvizsgálatnak kellene alávetni. Egy ennek megfelelő differenciálás az olyan ügyek esetén is egy ésszerű forráselosztást igényel, ahol a jogorvoslati fokok az opportunitási elvel összefüggésben az olyan esetekre koncentrálnának, amelyek jelentősek a mérlegelési iránymutatások továbbfejlesztésében és egységesítésében⁵⁵. Éppen az olyan eljárások jelentősek a mérlegelési iránymutatások kialakításánál, ahol új, a sémákba nem illeszkedő szempontok kerülnek elő, emiatt alkalmasak arra, hogy a legmagasabb bírói fórumok ítéljék meg őket. A probléma ezzel összefüggésben az, hogy milyen szabályozás képes biztosítani azt, hogy melyek azok az ügyek, amelyeknek az opportunitás elvének egységes kezelése érdekében a felsőbb bíróságok elé kell kerülniük. Eközben a rutinból elintézhető ügyeket, amelyek az opportunitás elve szempontjából nem lényegesek, kizárólag az ügyész, illetve az alsóbb bíróságok döntsék el.

Tekintettel arra, hogy az ügyészi megszüntetéssel kapcsolatosan a hatályos szabályozás szerint a bíróságnak csak egy indirekt kontroll áll rendelkezésére (ügyészi megrovás elleni panasz utáni vádemelés esetén, de hivatalból nem; illetőleg a nem megszüntetést kontrollálhatja a bíróság a tárgyaláson egy felmentő ítélettel vagy megszüntető végzéssel), a hozzájárulást nem igénylő esetek előfeltételeinek vizsgálatára egyedül az ügyészség jogosult, és nincs lehetőség az utólagos bíróság általi ellenőrzésre sem. Az általános hozzájárulás követelményének a bevezetése azonban nem csupán perökönómiai szempontból kétséges, hanem a bíróságnak ilyen formában történő bevonása is értelmetlennek tűnhet. Persze a másik extrém megoldás is meggondolandó (a bíróság bevonásáról való teljes lemondás, vagyis az, hogy a bírósági kontroll csupán az olyan ügyekre terjedjen ki, ahol a sértett a bíróság bevonását indítványozza), de ezt az ügyészség tévesen úgy is értelmezhetné, hogy ettől kezdve teljesen szabad kezét kap az opportunitási döntések meghozatalakor⁵⁶. Ez a helyzet csak új differenciálási kritériumok megalkotásával oldható meg, a hozzájárulást igénylő, illetve hozzájárulást nem igénylő ügyészi opportunitási döntések tekintetében. A megkülönböztetés alapja lehet

⁵⁵ Erhard Kausch: Der Staatsanwalt – ein Richter vor dem Richter? Untersuchungen zu § 153 a StPO. Berlin, 1980, S. 216.

⁵⁶ Friedrich-Christian Schroeder: Zur Rechtskraft staatsanwaltlicher Einstellungsverfügungen. Neue Zeitschrift für Strafrecht, 1996, S. 319.

Weigend szerint⁵⁷ az, hogy az ügyész konkrétan a mérlegelési irányelvek alapján határoz (ebben az esetben nincs szükség a bíróság közreműködésére), vagy a döntését az eset egyedi sajátosságaira alapozza (ez esetben szükségesnek tűnik a bíróság bevonása a döntési folyamatba). Ez nem azt jelenti, hogy a bíró olyan ügyekbe való bevonása, amelyekben az ügyész az irányelvek alapján dönt, minden esetben szükségtelen, ugyanis az áldozatvédelmet is számításba kell venni. Tehát nem állíthatjuk, hogy az opportunitás-központú, megreformált eljárás lebonyolításnak egyáltalán ne lenne helye. Azon konstellációk esetén, ahol az ügyész a mérlegelésre vonatkozó irányelvektől el kíván térni, automatikusan megtörténne a bíróság bevonása az ügybe. Az attól való félelem pedig, hogy perökonómiai szempontból káros a jogvédelem ezen eszközének túlzott igénybevétele, Rieß szerint alaptalan⁵⁸.

Ha megfelelő eszközt találnánk az ügyész általi indokolatlan nyomozásmegszüntetések ellen, akkor a következő lépés egy olyan szabályozás megalkotása, amely lehetővé teszi jogi korlát ügyész általi átlépését. Meg kell tehát adni a jogot a bíróságnak az önálló, az ügyész hozzájárulásától független eljárásmegszüntetésre (ahogyan a jelenlegi szabályozás meg is adja). Annak elkerülése érdekében pedig, hogy túl nagy hatalom összpontosuljon a bíróság kezében, feltétlenül szükséges a fellebbezés jogának megadása az ügyész részére⁵⁹. Ez pedig értelemszerűen feloldja a súlyosítási tilalmat, hiszen csak akkor kap az ügyész valódi jogorvoslati jogot, ha annak következtében a fellebbviteli fórum érdemben tud az alsóbb fokú bíróság döntésén változtatni. Persze felvetődik a kérdés, hogy nem lesz-e ennek perökonómiai szempontból elviselhetetlen következménye az ilyen koncepció esetén, ahol a bűncselekmény büntetőjogi üldözésének vagy nem üldözésének kritériumai az opportunitás elvének alkalmazási körén belül a nyomozásnak, az elsőfokú és a fellebbviteli bírósági eljárásnak is tárgyai. Az ettől való félelem annyiban alaptalan, hogy itt épphogy nem egy általános jogorvoslatról van szó, hanem olyan speciális konstellációról, ahol a bíróság és az ügyész közötti „megegyezés” nem jött létre, és emiatt például az ügyet az elsőfokú bíróság az ügyész „hozzájárulása” nélkül szüntette meg. Az alsóbb fokok ténylegesen túlterhelt bíróságai és ügyészségei esetén egy ilyen, mindkét oldalról pluszmunkát megkövetelő helyzet igen ritkán fordul elő, inkább kivételes esetnek tekintendő. Ilyen esetekben az opportunitás elvének egységes kezelése érdekében is szükséges a felsőbb bíróság állásfoglalása. Erb egyébként éppen perökonómiai okokból felve-

⁵⁷ Thomas Weigend: i. m. 176. o.

⁵⁸ Peter Rieß: Die Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. Gutachten C zum 55. Deutschen Juristentag. München, 1984, S. 82.

⁵⁹ Peter Cramer: i. m. 497. o.

ti, hogy ha az elsőfokú bíróság oportunitási okból megszünteti az eljárást és az ellen az ügyész fellebbez, akkor lehetővé kellene tenni a megszüntetést megállapító határozat visszavonását, és az eljárásnak az alsóbb fokú bíróság előtti folytatását⁶⁰.

Még egyszer le kívánjuk szögezni, hogy az egyéni igazságosság szempontjából sajnálatos, de Paschmannshoz hasonlóan azt az álláspontot képviseljük, hogy az alkotmányjogilag is megerősített hatályos előírások miatt, amelyek kimondják, hogy a bűncselekmények büntetőjogi üldözése közérdekből történik, az oportunitási szabályok nem adnak szubjektív jogot arra, hogy a büntetéssel való fenyegetés megvalósítása bizonyos esetekben elmaradjon⁶¹. Ennek ellenére meggondolandó, hogy mind a ténylegesen eljáró, mind a jogorvoslatot elbíráló szerveknél fennálljon az eljárás oportunitási okból való megszüntetésének lehetősége. A terhelt számára így elegendő alkalom nyílik arra, hogy az ő szempontjából elfogadhatatlan, a nyomozási eljárás során a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondás megtagadását az eljárás későbbi szakaszaiban sérelmezze. Miután a felső bíróságoknak kötelességük, hogy ügyeljenek az oportunitási elv egységes alkalmazásának irányvonalaira, ezzel ténylegesen biztosított lehet, hogy legalább a mérlegelési standardoktól való nyilvánvaló eltérés esetén elvégezzék a szükséges kijavítást anélkül, hogy a revíziót végző bíróságra lenne kényszerítve, hogy bármelyik ítéletrész megtámadásakor egy esetlegesen megszüntetésre alkalmas ügy esetén kimerítően foglalkozzon az elsőfokú bíróság mérlegelési megfontolásaival. Az elsőfokú bíróságnak pedig – annak érdekében, hogy egy ilyen részletkebe menő ellenőrzést lehetővé tudjon tenni – indokolási többletkötelezettségei lennének⁶².

Az eddigi, az oportunitással és az ezzel kapcsolatos mérlegelési jogkör gyakorlásával összefüggő fejtegetéseink csak az ügyészséget és a bíróságot érintették. Kiegészítő jellegű tehát a kérdés, hogy mennyiben legyen a nyomozó hatóságnak (az esetek többségében a rendőrségnek) jogilag elismert befolyása az oportunitás elvének kezelésére. Az erre vonatkozó javaslatok két érvet tartalmaznak. Egyrészt abból indulnak ki, hogy a nyomozó hatóság a bűncselekmények üldözésekor saját mérlegelési mozgástér hiányában is alkalmaz mérlegelést, amit viszont illuzórikus lenne jogi eszközökkel hatékonyan megakadályozni. Ennek következtében jobb lenne ezeket a mérlegelési jogköröket legálissá tenni, ami bizonyos fokú áttekinthetőséget adna, ezzel egyidejűleg pedig a törvényhozó céljai-

60 Volker Erb: i. m. 233. o.

61 Norbert Paschmanns: Die staatsanwaltschaftliche Verfahrenseinstellung wegen Geringfügigkeit nach §§ 153, 153 a StPO – Entscheidungsgrenzen und Entscheidungskontrolle. Frankfurt am Main, 1988, S. 50.

62 Thomas Weigend: Delikttopfer und Strafverfahren. Berlin, 1989, S. 500.

nak érvényesülését szolgálják⁶³. Másrészt viszont *Albrecht* szerint a cselekmény a helyszínen az ügyészeknél lényegesen nagyobb mértékben megismerkedő nyomozók a konfliktusok megítélésakor lényegesen nagyobb szociális kompetenciával bírnak. Így az opportunitási szabályoknak a nyomozó hatóságokra történő hivatalos kiterjesztése akár kriminálpolitikai szempontból ésszerűen hozzájárulhat az opportunitás elvének alkalmazásához⁶⁴.

Ezzel az elmélettel száll szembe *Jung*, aki arra mutat rá, hogy a rendőrségi szempontból megfelelőnek tűnő általános prevenció nem feltétlenül egyezik meg a kriminálpolitikai megfontolásokkal, mivel a nyomozásnak sokkal inkább a nyomozástaktikai szabályokat kell követnie⁶⁵. Mindezek alapján az opportunitási elv nyomozó hatóság általi önálló alkalmazását elméletileg kizárhatjuk. Ez persze nem akadályozza meg, hogy a rendőrség speciális tapasztalatait és ismereteit ésszerű módon kamatoztassuk. Az opportunitás elvének alkalmazásába történő korlátozott bevonás ellen nincs semmilyen ellenvetés mindaddig, amíg a végső döntés az ügyész vagy a bíróság kezében van. Egy ennek megfelelő szabályozás akár abba az irányba hathat, hogy a rendőrség a megítélése szerint „megszüntetés-gyanús” bűncselekményeknél egy egyszerűsített, csak az indokoláshoz elengedhetetlenül szükséges bizonyítást végez, az aktát pedig azonnal megküldi az ügyészségnek, javasolva az opportunitás elvéből fakadó nyomozásmegszüntetést. Ha pedig az ügyész elutasítja a büntetőjogi felelősségre vonásról való lemondást, vagy szükségesnek tartja a tényállás alaposabb bizonyítását, a nyomozó hatóság elvégzi a széles körű nyomozást⁶⁶.

Az eljárás megszüntetését hozó mérlegelési jog mellett a szankció kiszabásával együtt járó opportunitási döntés problémájára is szeretnénk egy pillantást vetni. A szankció mellett hozott opportunitási döntés ugyanis *Rieß* szerint olyan sajátosságokat mutat, amelyek nem teszik lehetővé az opportunitási elv általános szinten kidolgozott alaptételeinek alkalmazását⁶⁷. *Kunz* valamely tényleges büntetőjogi szankció kiszabásának hiányát vagy a szankció kiszabásának teljes hiányát jelölte meg az egyes bagatell bűncselekmények kezelésének a lehetőségeként⁶⁸. Az opportunitás elve azonban lehetőséget nyit a teljes dekriminalizációs és igazság-

63 Jürgen Stock – Arthur Kreuzer: *Drogen und Polizei. Eine kriminologische Untersuchung polizeilicher Rechtsanwendung*. Bonn, 1996, S. 277.

64 Peter-Alexis Albrecht: i. m. 160. o.

65 Friedrich Jeutter: *Sinn und Grenzen des Legalitätsprinzips*. München, 1976, S. 71.

66 Peter Rieß: *Die Zukunft des Legalitätsprinzips*. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1981, S. 9.

67 Peter Rieß: *Überlegungen zur künftigen Ausgestaltung der Verfahrenseinstellung gegen Auflagen*. In: Rainer Brüssow – Norbert Gatzweiler – Gerhard Jungfer – Volkmar Mehle – Christian Richter (Hrsg.): *Strafverteidigung und Strafprozeß*. Festgabe für Ludwig Koch. Heidelberg, 1989, S. 9.

68 Karl-Ludwig Kunz (1984): i. m. 38. o.

szolgáltatást tehermentesítő potenciálja mellett a szorosabb értelemben vett kisebb súlyú bűncselekményeken túlmenő alkalmazás előtt, azaz lehetőséget teremt arra is, hogy a terheltet a bűncselekmény társadalomra való veszélyességének csekély foka alapján történő megszüntetés esetén némi szankcióval sújthassuk.

Az opportunitás alkalmazási körének olyan helyzetekre való kibővítése, amelyekben valamely szankció alkalmazásának teljes hiánya már nem lenne vállalható kriminálpolitikai szempontból, az opportunitás által meghatározott bűnüldözés (a legalitási elv további háttérbe szorítása által kiváltott) legitimációs problémájának fokozódásában és egyéb problémák felvetődésében rejlik. Éppen ezért is illeti a szakirodalom kemény kritikával az ügyésznek adott kvázi-gazságszolgáltatási hatalma⁶⁹. Az eljárás megszüntetése lehetőségének felkínálása a terhelt számára és az ezzel összefüggésben rá kifejtett pszichológiai nyomás, hogy önként jelentkezzen a büntetőeljárás elterelésére (ezáltal a szankció kikerülésére), szintén súlyos aggodalmat vált ki⁷⁰, Krümpelmann szerint ugyanis az ártatlanság vélelmének megsértésével a pusztán gyanún alapuló büntetékiszabás intézményének bevezetését jelenti⁷¹. Hanack pedig felveti azt a problémát is – amely informális megoldási módok keresése esetén aligha kerülhető el –, hogy az opportunitista szempontok alapján történő eljárás megszüntetése szankcionálási lehetőséggel kombinálva magában hordozza azt a veszélyt, hogy a kisebb súlyú bűncselekmények kezelésének súlypontja a nyomozási szakra helyeződik, és ezáltal a szóbeli és nyilvános bírósági tárgyalás értékei nagymértékben veszítenek jelentőségükből⁷².

Az ügyészség azzal, hogy opportunitási szempontok alapján megszünteti a nyomozást, tulajdonképpen „közbenső ítéletet” hoz a büntetőjogi szempontból releváns eseményekkel kapcsolatosan. Ennek alapján nagyon is következetesnek tűnik, hogy az opportunitás elvének megfelelően dönthet a vádemelés lehetséges mellőzéséről, és ezáltal a bűnüldözéshez fűződő társadalmi érdek figyelmen kívül hagyásáról (tartalmilag tehát a vádmellőzés és a próbára bocsátás egyenértékűnek tekinthető). Ez alapvetően azt a jogosítványt is magában foglalja, hogy az ügyész megállapítja, hogy a terheltnek milyen feltételeket kell teljesítenie a büntetőjogi felelősségre vonástól való eltekintés érdekében (ha a felelősségre vonástól eltekintést kiterjesztően értelmezzük), és ebbe a kategóriába tartozónak tekintjük azokat az eseteket is, amelyekben a büntetőjogi felelősségre vonástól való eltekin-

⁶⁹ Erhard Kausch: i. m.

⁷⁰ Eberhard Schmidhäuser: Freikaufverfahren mit Strafcharakter im Strafprozeß? Juristenzeitung, 1973, S. 531.

⁷¹ Justus Krümpelmann: Die Bagatelldelikte. Berlin, 1966, S. 228.

⁷² Ernst-Walter Hanack: Das Legalitätsprinzip und die Strafrechtsreform. In: Karl Lackner – Heinz Lefenz – Jürgen Welp – Ernst A. Wolf (Hrsg.): Festschrift für Wilhelm Gallas zum 70. Geburtstag. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1973, S. 350.

tés nem jelenti a terhelt szempontjából azt, hogy az oportunitási elv alkalmazása nem jár számára semmilyen büntetőjogi következménnyel. Ennyiben tehát, ha nem is feltétlenül szükséges, de következetes megoldás, ha a jogalkotó az ügyésznek megfelelő szankcionálási kompetenciát ad. Ez azonban felveti a kérdést, hogy ezáltal az általános felfogás szerint csak és kizárólag a bírónak fenntartott hatáskörbe tartozó ítélezési jogosítvány sérül-e.

Nagyon nehéz lenne az összes, az ügyész effajta döntési jogosítványa mellett és ellene szóló érv vizsgálata, és ez a fejtegetés odáig vezetne, hogy felvetődhet a kérdés: valójában mi is tekinthető büntetőjogi szankciónak? Ez a vita végül csak egy szűkebb vagy tágabb értelmű fogalommeghatározás megalkotásához vezetne, ami azonban az alapp probléma (jogállamban az ügyész milyen jogosítványokkal ruházható fel) megoldása szempontjából kevés haszonnal járna. Az ügyész szankciókiszabási kompetenciája *Mertes* szerint azonban nem támaszthat nagyobb aggályokat, mint a közigazgatási szervek eljárása a szabálysértési törvényben szabályozott pénzbírság kiszabása során⁷³. Sőt *Jescheck* szerint az ügyésznek adott jogosítványok éppen kevésbé aggályosnak tekinthetők, mivel az ügyészség esetében legalább egy büntetőügyekben eljáró hatóságról van szó⁷⁴, bár az eljárásnak oportunitási okokból való megszüntetésének hatása éppen abban áll, hogy a büntetőtörvény rendelkezéseinek megsértése konkrét, egyedi esetben nem tekinthető bűncselekménynek, tehát végeredményben nem különbözik egy olyan magatartástól, amelyhez a törvény nem fűz büntetést.

Ha már eljutottunk odáig, hogy elismerjük a legalitás elvének bizonyos korlátozásait, akkor önmagában nem következik az az állítás, hogy ha egy az absztrakt dekriminalizáció következtében nem a büntetőjog alkalmazási körébe tartozó magatartásnál a büntetőjogi eszköztár alkalmazásának mellőzésére kerül sor egy mérlegelésen alapuló döntés következtében (és azt egy nem büntetőjogi szankcióval helyettesítjük), a büntetőeljárás általános, szigorú szabályainak alkalmazására kellene sort keríteni. Ha ugyanis megengedhetőnek tekintjük, hogy a jogalkotó a szabálysértések esetén (amelyeket általánosságban nem büntetendőnek tekintünk, de mégis érezhetően represszív intézkedéseket igénylők) egy hatásában a büntetőjogi büntetésekhez képest jelentősen csökkentett szankciót alkalmaz, amelynek a kiszabására bírósági eljáráson kívül kerülhet sor, nem látható be, hogy egyedi esetek vonatkozásában ugyanez az eljárás bűncselekmények esetén miért ne lenne alkalmazható az oportunitás elvének megfelelően.

73 Norbert Mertes: Legalitätsprinzip oder Opportunitätsprinzip im Strafverfahren. In: Hanns Prütting (Hrsg.): *Recht und Gesetz im Dialog III*. Köln–Berlin–Bonn–München, 1986, S. 90.

74 Hans-Heinrich Jescheck: *Strafrechtsreform in Deutschland*. Allgemeiner Teil. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1975, S. 20.

Ebben az összefüggésben még adódik az a kérdés is, hogy olyan szankciók kiszabására való jogosultság kizárólagos bírósági hatáskörbe való utalása, amelyek súlya körülbelül a szabálysértések esetén alkalmazható pénzbírság szigorával egyezik meg, nem ütközik-e az oportunitás elvének alkalmazása által elélni kívánt azon célkitűzéssel, hogy bizonyos esetekben mellőzzük a törvénytől való eltiltáshoz fűzhető büntetőjogi következmények alkalmazását. Az e vonatkozásban felvetődő aggályok tehát inkább a büntetőjogi szempontból releváns magatartási formáknak az egyedi esetekben való leértékelése ellen irányultak, mint az ügyész azon jogosítványa ellen, hogy megállapíthassa a másodlagos jogkövetkezményeket, amely jogosítványnak éppen az nyit teret, hogy a konkrét tényállás büntetőjogi értékelését mellőzni kellene. Ezek a megállapítások azonban nem említik természetesen a bírói közreműködést és kontrollt, amelynek a mértékének legalább el kell érnie a szankcióval együtt nem járó oportunitási szempontok alapján történő eljárás-megszüntetések esetében fennálló mértéket és terjedelmet⁷⁵.

Nagyobb nehézségeket okoz az a felvetés, hogy a magatartási szabályok mellett történő nyomozásmegszüntetés lehetősége (Be. 225. §) egyfajta nem megengedhető nyomást fejt ki a terheltre, hogy elfogadja az adott esetben materiális értelemben nem is jogszerű, a próbára bocsátáshoz hasonló (sőt annál annyiban súlyosabb, hogy lényegében szankciót is magában foglaló) ügyészi intézkedést, mint pusztán gyanú alapján kiszabott kvázibüntetést, az ártatlanok esetében sem teljesen kizárható elítélés veszélyének elkerülése érdekében. Ezek az aggályok nem háríthatók el egyszerűen azzal, hogy a vádelhalasztás önkéntesen vállalható, amelynek esetén a bűnösség kérdése nyitva marad, és így az nem érinti az ártatlanság vélelmét⁷⁶. Nem változtat a helyzeten az sem, ha a terheltnek arra a lehetőségére helyezük a hangsúlyt, hogy megteheti, hogy nem járul hozzá a vádelhalasztáshoz, hanem az az ellen emelt panasz után a Be. 227. § (1) bekezdés a) pontja alapján az ügyész vádat emel, és ezzel a terhelt lényegében ügyének a bíróság előtti tisztázását szorgalmazza, hiszen a terheltet nem védi semmilyen súlyosítási tilalom, ami megakadályozhatná, hogy a bírósági eljárásban esetleg jóval súlyosabb szankcióval sújtsák, mint a magatartási szabályokból eredő korlátozások. Ennek megfelelően megállja a helyét *Hirsch* megállapítása, miszerint a terhelt tulajdonképpen az őt érintő két rossz (önkéntesen aláveti magát a szankciónak, vagy vállalja az elítélés rizikóját) közül a kedvezőbbet választhatja⁷⁷.

⁷⁵ Peter Rieß (1989): i. m. 225. o.

⁷⁶ Eduard Dreher: Die Behandlung der Bagatelkriminalität. In: Günter Stratenwerth – Armin Kaufmann (Hrsg.): Festschrift für Hans Welzel zum 70. Geburtstag. Berlin–New York, 1974. S. 938.

⁷⁷ Hans Joachim Hirsch: Zur Behandlung der Bagatelkriminalität in der Bundesrepublik Deutschland. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1980, S. 224.

Természetesen nemcsak a vádelhalasztás kényszerkaraktere vet fel aggályokat, de önmagában még a bírósági ítélet formális feltételeinek hiánya sem elháríthatatlan probléma, ha abból indulunk ki e vonatkozásban, hogy a vádelhalasztás a bíróság által kiszabott büntetéssel semmiképpen sem hasonlítható össze. A vádelhalasztás problémája sokkal inkább az, hogy hiányzik az az intézményi védelem, amely azt szolgálja, hogy a terhelt ne legyen kitéve egy materiális szempontból jogszerűtlen szankciótól való félelméből eredő nyomásnak arra vonatkozóan, hogy egy materiális szempontból nem kevésbé jogszerűtlen szankciónak vessen alá magát. A bűnösség bírósági megállapításának hiánya kétségbe vonja az elítélés latens lehetőségével való fenyegetés legitimitását, anélkül azonban, hogy gyengítene a fenyegetés hatását, az elítélés objektív szempontból csekélynek tűnő kockázatát is „egzisztenciális kényszerhelyzetnek”⁷⁸ tünteti fel. E tekintetben az a cinikusnak tűnő érv, amely szerint a valóban ártatlan terheltnek nem kell alávetnie magát a vádelhalasztásnak, nem alkalmas arra, hogy eloszlassa a gyanút arra vonatkozóan, hogy a vádelhalasztás jogintézménye a pusztán gyanún alapuló szankciók kiszabásának lehetőségét teremti meg akkor, ha kétséges a bizonyítási helyzet. Az a Rieß által hangsúlyozott tény, hogy a vádelhalasztás csak az ügy átfogó nyomozása után alkalmazható⁷⁹, nem nyújt megfelelő garanciát a terhelt számára, mivel nincs olyan ellenőrző mechanizmus, amely lehetővé tenné e követelmény betartásának ellenőrzését.

Ennek a problémának a megoldása csak azáltal lehetséges, ha a terhelt számára adunk egy olyan hathatós védekezési eszközt a vádelhalasztás alkalmazása ellenében, amelynek igénybevételével nem teszi ki magát egy az ellene elítélés céljával indított büntetőeljárás beláthatatlan következményeinek (a hozzájárulás egyszerű megtagadása esetén ugyanis pontosan ez a helyzet). Freund szerint csak így lehetne garantálni, hogy a terhelt ne a büntetéstől való félelem által érezze kényszerítve magát arra, hogy alávesse magát egy olyan szankciónak, amelynek kiszabására a jogállami minimumkövetelmények betartása esetén sor sem kerülhetne a beleegyezése nélkül⁸⁰. Ennek pedig egy eszköze lehet: egy sajátos súlyosítási tilalom bevezetése, amelynek alapján a vádelhalasztó határozat elleni panasz esetén (azonos körülmények között) a bíróság sem szabhatna ki súlyosabb szankciót a terhelttel szemben (azaz legfeljebb próbára bocsátás lehetne a bírósági el-

⁷⁸ Thomas Weigend: Strafzumessung durch den Staatsanwalt? Lösbare und unlösbare Probleme bei der Verfahrenseinstellung unter Auflagen (§ 153 a StPO). *Kriminologisches Journal*, 1984, S. 28.

⁷⁹ Peier Rieß (1989): i. m. 219. o.

⁸⁰ Georg Freund: Zur Legitimationsfunktion des Zweckgedankens im gesamten Straftatssystem. In: Jürgen Wolter – Georg Freund (Hrsg.): *Straftat, Strafzumessung und Strafprozeß in einem gesamten Straftatssystem*. Heidelberg, 1996, S. 66.

járás eredménye). Annak a veszélynek az elkerülésére, hogy a terhelt pszichológiai kényszer folytán veti alá magát a pusztán gyanún alapuló szankciónak, árat kell fizetni, ugyanis elkerülhetetlenül az eljárási többletfeladatokhoz vezet. Ha ugyanis a jelenlegi törvényi szabályozással ellentétben a terhelt valóban védekezni tud a vádelhalasztás ellen anélkül, hogy közben viselné az elítélés kockázatát, csökkenne a terhelték részéről a hajlandóság, hogy alávessék magukat az opportunítási okból való nyomozásmegszüntetéssel együtt járó szankciónak. A legtöbb terhelt feltehetően még azokban az esetekben is megtámadná a vádelhalasztó határozatot (a siker esélyeitől függetlenül), amikor biztosan elítélésre kerülne sor. A vádelhalasztásnak az igazságszolgáltatást tehermentesítő hatása tehát nem feltétlenül szűnne meg teljesen. Ha abból indulunk ki, hogy a vádelhalasztás során közepes súlyú (a büntetésnél lényegesen enyhébb) szankcióról van szó, belátható, hogy azt nem szükséges azonos eljárási garanciákkal ellátni, mint a büntetőbírórság által hozott ítéletet. Sokkal inkább elfogadható az megállapítás, hogy elegendő a terhelt számára az általa, az elítélés kockázatának nyomása alatt elfogadott pusztán gyanún alapuló büntetéssel szemben egy olyan jogorvoslatot garantálni, amely minőségét tekintve megfelel a tárgyalásmellőzések végzésével szembeni védekezés lehetőségének. A vádelhalasztás funkcionalitásának e korlátját, hogy az ellene emelt panasz alapján a tárgyalásmellőzések eljárásban ismert korlátozott súlyosítási tilalom állna be – és amelynek következménye adott esetben több jogorvoslati nyilatkozat lenne –, el kell fogadnunk, különösen, ha belegondolunk, hogy ennek a rendelkezésnek megbízható következménye lenne az, hogy csírájában elfojtán a terheltnek az elítélés kockázata miatti ellenérzését, mert ennek bevezetése nélkül nem mosható le a vádelhalasztás jogintézményéről az a megállapítás, hogy lényegében pszichikai nyomás alkalmazásával kiszabott, pusztán gyanún alapuló büntetést foglal magában.

A jogirodalom sokszor bírálta azt, ha a törvény megszabja a vádelhalasztás konkrét határait, akár az okozott kár felső határának meghatározásával, akár a jogkövetkezmenyi oldalon is (a maximális büntethetőség vagy a vádelhalasztás időtartamának maximalizálásával), ahogyan azt a magyar Be. is teszi. A kár felső határának meghatározása Kunz szerint éppen az arra irányuló törekvésbe ütközik, hogy az opportunítási elv alkalmazásával rugalmas, az adott tényálláshoz igazított reakcióra kapjunk lehetőséget⁸¹. A vádelhalasztás alkalmazásának korlátozása jogkövetkezmenyi oldalról első pillantásra elfogadhatónak tűnik: ezáltal megmarad a mozgástér abban a vonatkozásban, hogy egy esetet a sajátosságai figyelembevételével ítéljünk meg, és a társadalomra veszélyesség csekély fokával bíró

81 Karl-Ludwig Kunz (1981): i. m. 326. o.

cselekmények közé soroljuk, amelyek esetében a büntetésnél enyhébb szankció is elégségesnek és megfelelőnek tűnik; ugyanakkor egyben lehetséges az is, hogy ez a mozgástér nem tágul ki annyira, hogy a szankció nem büntetőjogi karakterét már annak mértéke is kérdésessé tegye. E megoldás alkalmazásával elkerülhető a vádelhalasztásnak abból a célból való alkalmazása, hogy az igazságszolgáltatás szervei valamely súlyos bűncselekmény sok munkával járó, önmagában kötelező üldözése helyett valamely egyszerűbb eljárási módot válasszanak⁸². A vádelhalasztásnál úgyis csak olyan csekély súlyú bűncselekmények jönnek szóba, amelyek esetében a büntetéstől való eltekintés minden tekintetben indokoltnak tűnik, a kisebb cselekmény miatt várható pénzbüntetéssel azonban nem lehet elérni a büntetés célját. Így például egy rendkívül jómódú terheltet adott esetben egy többmillióos pénzbüntetés sem érint annyira, mint amekkora elégtételt jelentett számára az általa utált személy pofon vágása. Ilyenkor a sértettet is kevésbé nyugtatja meg, ha a terheltet súlyos (de számára mégis jelentéktelen) pénzbüntetésre ítélik, mintha a vádelhalasztás keretei között megállapított magatartási szabályok alapján köteles a terhelt a sértettnek jóvátételt szolgáltatni. A vádelhalasztás alternatívájaként várható magas összegű pénzbüntetés mindig és minden körülmények között értékelési ellentmondáshoz vezet.

Természetesen adódik a kérdés, hogy az itt tárgyalt számos sajátosság miatt nem lenne-e indokolt egy sajátos „bagatelleljárást” bevezetése. Az említett felvetések az új eljárástípus alkalmazási feltételeinek a meghatározásában, a végrehajtás módjában és olyan részletekbe menő kérdésekben mutatnak eltérést, hogy jogosan merül fel a kérdés, hogy egy ilyen új eljárástípus egy új eljárásjogi reakciónak tekinthető-e a bagatell bűncselekményeknek az anyagi jogban végbemenő rétegződésének kialakulására⁸³, vagy a kisebb súlyú bűncselekmények eljárásjogi megragadását célozza-e inkább⁸⁴. Az is kérdéses lehet, hogy egy ilyen újonnan megalkotandó bagatelleljárást a kisebb súlyú bűncselekmények egyéb kezelési módjait (például vádelhalasztás) helyettesítse vagy azt csak kiegészítse. Az előbbi felvetést támasztja alá a jogirodalom nagy része, de a kiegészítő funkció mellett is sorakoztatnak fel érveket. Közös gondolati alapjuk azonban az, hogy a csekély súlyú jogsértések esetén alkalmazható, egyszerűsített új eljárástípusról lenne szó, amelynek során egy alacsonyabb rangú szankció szabható ki, egyrészt a szokásos elítélés, másrészt az eljárás megszüntetésének alternatívájaként. Ezekhez hasonló a tárgyalásmellőzéses, a tárgyalásról lemondásos, sőt tulajdonképpen a bí-

82 Karl-Ludwig Kunz (1980): i. m. 104. o.

83 Albin Eser: Gesellschaftsgerichte in der Strafrechtspflege. Tübingen, 1970, S. 48.

84 Jürgen Baumann: Die Reform der Vorschriften über die Öffentlichkeit der Strafverfahren. Neue Juristische Wochenschrift, 1982, S. 1560.

róság elé állítási eljárás intézménye is, anélkül azonban, hogy egységes elvet tartalmaznának az eljárás és az annak következtében kiszabható szankció vonatkozásában.

A bagatelleljárási bevezetésére irányuló javaslatoknak az a nehézségük, hogy nehéz megtalálni a megfelelő viszonyt a szankció súlya és az eljárásra vonatkozó ráfordítás (költségek) között. Ha az eljárást elsősorban a cselekmény büntetőjogi üldözéséről való lemondásként fogjuk fel, amelyet a büntetőjogi értelemben vett büntetés helyett a csupán egy annál lényegesen enyhébb szankció kísér, akkor elégséges egy olyan – az elítélés veszélyének fennállása esetén biztosított jogállami garanciákhoz képest erősen leegyszerűsített – jogorvoslati eszköz, amelynek segítségével az érintett az anyagi értelemben indokolatlan szankció elfogadásának kikényszerítése ellen védekezni tud. Ehhez képest egy önálló, formalizált eljárás bevezetése a bagatell bűncselekmények elintézésére Rieß szerint „felesleges felhajtást” jelentene⁸⁵. Ha azonban olyan reakció lehetőségének megteremtéséről van szó, amely valódi büntetőjogi szankcióként fogható fel, figyelembe kell venni, hogy a büntetőjogi értelemben való elítélés stigmájával csak akkor sújtható a terhelt, ha teljes mértékben rendelkezésre állnak a büntetőeljárásban érvényesülő különleges jogállami garanciák. Ennek a követelménynek a reformjavaslatok azáltal próbálnak eleget tenni, hogy a bagatelleljárást (figyelembe véve annak nagyvonalú egyszerűsítését) csupán „előzetes eljárásként” határozzák meg, amelyek eredményét a terhelt elfogadhatja (akárcsak a tárgyalás mellőzése esetében). Mindamellet elfogadására nem kötelezhető, mivel megvan a lehetőség arra, hogy a terhelt hozzájárulásának megtagadásával vagy jogorvoslati kérelem benyújtásával a kiszabott szankció ellen áttetethesse ügyét a normál eljárásra⁸⁶.

Ezzel azonban teljesen kétségessé válik a bagatelleljárási tehermentesítő hatása⁸⁷. Egy olyan egyszerűsített eljárás bevezetése, amely a rendes eljárást nem helyettesíti, hanem tulajdonképpen többé-kevésbé csak egy nem kötelező lehetőséget jelent az ügy gyors befejezésére büntetőeljárásnál alacsonyabb szinten, és amely felett folyamatosan ott lebeg a büntetőeljárásba átfordulás lehetősége, perökonómiai szempontból Weigend szerint csak akkor praktikus, ha vagy annyira leegyszerűsített, hogy semmilyen említésre méltó többletterhelést nem jelent egy sikertelen próbálkozás, vagy ha annyira vonzó a terhelt szempontjából, hogy csak csekély az esély arra, hogy azt megkérdőjelezze⁸⁸. Míg az előbbi éppen ellent-

85 Peter Rieß: Vereinfachte Verfahrensarten für die kleinere Kriminalität. In: Hans-Ludwig Schreiber (Hrsg.): Strafpfrozess und Reform. Neuwied–Darmstadt, 1979, S. 123.

86 Jürgen Baumann: i. m. 1562. o.

87 Thomas Weigend (1978): i. m. 184. o.

88 Thomas Weigend (1984): i. m. 10. o.

mondana az eredeti célkitűzéseknek, amelyek arra irányultak, hogy a vádelhasztás formai hiányosságait ki kell küszöbölni, utóbbinak az az előfeltétele, hogy biztosított legyen a kiszabott szankció egyértelmű elkülönítése a büntetőjogi értelemben vett büntetéstől. Egyébként nem önmagában csak a formális, a bagatelleljáráshoz kapcsolódó eljárási ráfordítás teheti kétséges a bagatelleljárás gyakorlati jelentőségét, hanem az is, hogy a rendelkezésre álló eszközök további differenciálásával jelentősen nőne a különjárások áttekinthetlensége. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel a Rieß által felvetett figyelmeztetés, amely szerint könnyen vezethet a jogalkalmazó túlterheléséhez, ha döntését perökonómiai okokból az eljárás további menetével kapcsolatban az eljárás túlságosan korai szakaszában, még a tényállás kimerítő tisztázása előtt kell meghoznia⁸⁹. Ennek az lehet a következménye, hogy a joggyakorlat ezeket az eszközöket nem a várt terjedelemben alkalmazza. Ezen érvek alapján azokkal tudunk egyetérteni, akik szerint az egyszerűbb esetek teljesén új eszközökkel való elbírálását képviselő álláspont (a bagatelleljárás bevezetése) elutasítandó. Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a vádelhasztással kapcsolatos rendelkezések javítására: intézményi garanciaként be kellene vezetni egy leegyszerűsített (és súlyosítási tilalommal körülbástyázott) jogorvoslati eljárást annak a veszélynek a megszüntetése céljából, hogy a terhelt az elítéléstől való félelem folytán kényszerítve érezze magát a bizonyítékok alapján nem indokolt, anyagi jog szempontból pedig kifejezetten indokolatlan, pusztán gyanún alapuló szankció elfogadására.

⁸⁹ Peter Rieß (1979): i. m. 130. o.

SLÉDER JUDIT

A büntetőeljárás megindításának materiális feltételei

A büntetőeljárás megindítása részben formai (eljárásjogi), és részben materiális (információs) ismereteken alapul. Büntetőeljárás törvényeink az eljárás megindításának feltételeit, mind cselekményi, mind személyi vonatkozásban meghatározták, és meghatározzák, de a büntetőeljárás-jogi szakirodalom a tartalmi vagy információs részletekre nem fordított kellő figyelmet. Az érdeklődés vagy figyelem elmaradásáért az eljárásjogszókat nem érheti kemény bírálata, mivel a formai feltételeket a büntetőeljárásról szóló törvények meghatározták ugyan, de azt kriminalisztikai ismeretek töltik ki tartalommal. A szakirodalomban kemény, szinte már akadémikus vita folyt a formai feltételek fogalmának tisztázása¹ céljából, így elmaradt az információs ismeretekkel kapcsolatos szakmai párbeszéd.

Az információs ismeretek körében feltétlenül szükségesek bizonyos fogalmi tisztázások, mivel azoknak fontos jelentőségük van a büntetőeljárás rendje, az eljárási cselekmények láncolata szempontjából is. A bűnügyi tudományok rendszerében, ezen belül a kriminalisztikában is fontos jelentőségűek a tény, az adat, az információ, a bizonyíték, a bizonyítási eszköz fogalmai. E fogalmak esetében induló adatokról van szó, amelyek az eljárás megindítása szempontjából jelentősek, mivel a normatív oldalt tartalommal töltik ki, és rámutatnak arra, hogy a bűncselekmény formai oldala megállapíthatónak látszik-e.

Az említett fogalmakat, illetve kriminalisztikai módszereket, amelyek alkalmasak arra, hogy a büntetőeljárás-jogi meghatározásoknak tartalmat adjanak, történeti

¹ Az 1962. évi 8. számú tv., harmadik büntetőeljárás törvényünk az eljárás megindítását bűncselekmény alapos gyanújához kötötte, és csak azzal szemben lehetett megindítani az eljárást, akit bűncselekmény alapos gyanúja terhelt. Bevezette a (csak) gyanúsítható személlyel szembeni eljárás szabályait a terheltté nyilvánítás előtt. Ezenkívül megalkotta a feljelentéskiegészítés jogintézményét abból a célból, hogy a cselekményre vonatkozó alapos gyanút megállapítsák, vagy kizárják, hogy ezáltal megnyugtató módon tudjanak dönteni a nyomozás elrendelése vagy megtagadása kérdésében. Az ez után következő 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról viszont megszüntette a gyanúsítottal szembeni eljárás szabályait a terheltté nyilvánítás előtt, ennek az lett a következménye, hogy meghatározott személyt csak akkor lehetett kihallgatni, ha vele szemben a bűncselekmény alapos gyanúja fennállt. Ennek alapján a büntetőeljárás-jogi szakirodalomban két „hullámban” folyt igen kemény szakmai vita a gyanú és alapos gyanú fogalmának miibenlétééről, és arról, hogy a (csak) gyanúsítható személlyel szemben milyen eljárási cselekményeket lehet fogantatosítani. Az említett kérdésekről folytatott magas színvonalú szakmai párbeszédnek, véleményem szerint, nem állt módjában foglalkozni az eljárás megindításának információs oldalával, mivel a különböző szerzők a gyanú és alapos gyanú fogalmának elfogadható megmagyarázására törekedtek.

szempontból dolgoztam fel, és alapvetően két részre osztottam. A tanulmány első része az 1896. évi XXXIII. tc. hatálybalépése előtti, és a Bp. kriminalisztikai megállapításait, a második rész pedig az utána következő időszak legfontosabb szakirodalmi megállapításait tartalmazza.

A büntetőeljárás megindítása materiális feltételei meghatározásának történeti áttekintése

A modern bűnüldözés tudományának kialakulása

Vuchetich Mátyás megfogalmazása szerint a bűnügyi vizsgálat semmi más, mint a tényállás folyamatos nyomozása és tanulmányozása, amelynek lényege, hogy az elkövetett bűncselekményről az igazságot feltárjuk, és annak létezését minden rá vonatkozó körülménnyel együtt meghatározzuk. A nyomozás célja pedig, hogy a bíró bizonyosságot szerezzen az elkövetett bűncselekményről. A bűncselekményi nyomozás tárgya általában és különösen a bűncselekmény ismérvei szerinti egyedi cselekmény, amelyet állítólag elkövettek, valamint a bűncselekmény tettese és a bűncselekmény által okozott sérelem.²

Hans Gross osztrák vizsgálóbíró 1892-ben megjelenő könyve tartalmazza a kriminalisztikai ismeretek első rendszeres összefoglalását; és ahogy azt Finkey Ferenc írta Vuchetich Mátyás büntetőperjog könyvéről, hogy az nem az ő idejében fennálló, nem a bírói gyakorlatban élő szokásjog egyszerű leírása, vagy ismertetése, hanem tudományos kifejtése a magyar büntetőeljárás alapelveinek. A *Gyakorlati Büntetőjog* könyve pedig a valóságot írja le, hogyan kell a hatóságoknak felderíteniük az elkövetett bűncselekményeket, hogyan kell eljárni a gyanúba vett személyek ellen, egyáltalán hogyan kell az eljárást lefolytatni.³

Vuchetich Mátyás szétválasztja a bűncselekmény létezésének bizonyosságához és az elkövető kinyomozásához vezető utat, amellyel a gyanú oszthatóságát vallja, elsőbbséget tulajdonítva a bűncselekmény kinyomozásához vezető módszereknek. Megfogalmazása szerint: „minden bűncselekményt cselekmény alapozza meg, azok az eszközök tehát, amelyek igazolják a cselekmény kétségtelen létezését, egyben igazolják a bűncselekmény létét. A cselekmények igazságának felismeréséhez vezető törvényen alapuló eszközök különösen: szemle, tanúk, eszközök, iratok, terhelt vallomása, valamint a gyanúokok.” Ilyen, a cselekményre vonatkozó gyanúokok:

2 Vuchetich Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere. II. Gyakorlati Büntetőjog. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 71–72. o.

3 Uo. 266–267. o.

- A megalapozott rossz hírnév keltése. Ez jelenti sok ember beszédét bűncselekmény elkövetéséről és annak elkövetőjéről. Ez az információ olyan jelentőségű, hogy a bírónak kötelessége kivizsgálni a híresztelés forrását, kitől származik a hír, megalapozott-e, a bírónak az adatokat össze kell vetnie, és mérlegelnie, hogy megindíthatja-e az eljárást.
- A tettenérés. Jelentősége abban áll, hogy nem áll fenn az ártatlanság vélelme sérelmének veszélye, mivel több tanú is jelen lehet. Ugyancsak tettenérésről van szó, ha a bíró e minőségben saját maga győződött meg a bűncselekmény elkövetéséről.
- A delikvens saját beismerése. A beismerés nem minden esetben alapozza meg a bűnösséget, de ezt bizonyításméleti kérdésként kezeli.
- A feljelentés, beárulás, az elkövetett bűncselekménynek a bíró tudomásra hozása abból a célból, hogy a bíró az eljárást indítsa meg.⁴

A bűncselekmény elkövetőjét pedig a gyanúokokból és a tanúk vallomásából, valamint a házkutatásból lehet megállapítani. A gyanúokokat és a tanúk vallomását természetükénél fogva a bizonyítástan körében helyezi el.⁵

Gyanúokok között számításba jönnek a cselekmények azon körülményei, amelyekből nagy valószínűséggel következtetni lehet az elkövetett cselekményre és annak elkövetőjére. Úgy vélem, az elkövető kilétének megállapítására a jelenkorban is hasznosítható gyanúokokat különböztet meg. Előzetes gyanúok az elkövetett cselekményből származó haszon, előny reménye; ha bárki olyan, vagy hasonló bűncselekmény elkövetésével fenyegetődzik, amelyet elkövettek; ha valaki meghatározott személynek azt nyilatkozta, hogy meghatározott bűncselekményt már elkövetett; a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges eszközöket és más könnyítő feltételeket beszerzi. Utólagos gyanúoknak számít, ha valaki elegendő ok nélkül a bűncselekmény nyomainak, a bizonyítékoknak az eltüntetésére törekszik; a gyanút más személyre próbálja terelni; ha a sértettet arra akarja rávenni, hogy az elkövetett bűncselekményről hallgasson; ha valaki a bűncselekmény elkövetésének ismertetése után megszokott tartózkodási helyét alapos indok nélkül elhagyja.⁶

Vuchetich Máttyás a „gyanúokok tanában” olyan kriminalisztikai összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek mind a bűncselekmények, mind az elkövetők kilétének megállapításában jelentős szerepet játszhatnak. Ezeknek az ismereteknek és összefüggéseknek mint tudásnak a birtoklása a mai nyomozóknak is nagy hasznukra válna.

A szerző által írtakat vizsgálva és elemezve egyértelművé válik, hogy a bünteljárás-jog (vagy ahogyan ő nevezi: gyakorlati büntetőjog) tudománya elválaszt-

4 Uo. 67–68. o.

5 Uo. 75., 85. o.

6 Uo. 205., 207. o.

hatatlan olyan gyakorlati ismeretekről, fogásokról, amelyek a jog előírásait végrehajtani hivatottak. Módszerére jellemző, hogy meghatározza, majd alapos elemzésnek veti alá az adott jogi fogalmat vagy előírást, azokhoz részletes gyakorlati végrehajtási útmutatót ad, és nem feledkezik meg a témához tartozó külföldi (német, osztrák, bajor) példákról sem.

Az 1896. évi XXXIII. tc., a büntető perrendtartás (az I. Bp.)

Az első magyar büntető perrendtartás a nyomozásnak kizárólag előkészítő szerepet tulajdonított, ezért nem is határozta meg a nyomozás elrendelésének feltételeit. A Bp. I. §-a a bírósági eljárás megindításának feltételeit határozta meg. A bírósági eljárás kétirányú nyomatékos gyanú egyidejű fennállása esetén volt indítható.

A nyomozás tárgya pedig azoknak az adatoknak a kipuhatolása és megállapítása volt, amelyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékoztatásához szükségesek voltak (Bp. 83. §).

Mindezek következtében a Bp. sem a nyomozás elrendelésnek formai, sem materiális feltételeivel nem foglalkozott. A nyomozást a bűncselekmény legkisebb gyanúja esetén is el lehetett elrendelni.

A Bp. szerint a nyomozás feladata adatok gyűjtése volt, abból a célból, hogy a vádló dönthessen a vádemelés kérdésében, ezért a Bp.-hez fűzött magyarázat az eljárás megindításának materiális kérdéseit is érinti. A magyarázat szerint adat mindaz, ami alkalmas a vádló tájékoztatására. A vádló tájékoztatásához pedig azok az adatok szükségesek és alkalmasak, amelyeket a bíróság határozatának alapjául elfogad, amikor az előzetes eljárás anyaga alapján határoz.⁷ Adat fogalmán értettek tehát minden olyan eszközt, amely bizonyítás eszközeként felhasználható volt, és azt bizonyító adatnak nevezték (tanú vallomása, terhelt vallomása, szemle, szakértő megállapítása, tárgyak), mivel a bizonyításban felhasználhatók voltak. A nyomozás során azokat az adatokat, amelyeket maga a feljelentő sem volt képes megjelölni, felvilágosító adatnak nevezték, és azokat az adatgyűjtés során kellett megállapítani.

Az adatgyűjtésnek két formáját ismerték: a *puhatolást* és a *megállapítást*. A puhatolás a felvilágosító adat hollétének kiderítését jelentette, a megállapítás pedig a felvilágosító adat őrizetbe vételét megtalálása esetén.

A Bp.-hez fűzött indokolás, utalva a nyomozás természetére, elismeri, hogy a nyomozás, különösen annak kezdeti szakasza alakítséghez, formához nem kötött eljárás, és több mellőzhetően rendőri intézkedést kell végrehajtani. Ezek közül az

⁷ Bologh Jenő – Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: A Bűnvádi Perrendtartás Magyarázata. Grill Károly Könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1897, VIII–XII. fejezet, 6–7. o.

intézkedések közül viszont csak az tarthat igényt hitelességre és elfogadhatóságra, amelyet az eljárás későbbi szakaszában rendes, alakszerű eljárás keretében is megállapítottak.⁸ A Bp.-hez fűzött indokolásból megállapítható, hogy a tartalom mellett az eljárásjogi szabályok betartása is nagy jelentőségű volt, hiszen csak olyan cselekmények eredményét lehetett a későbbi eljárás során is figyelembe venni, amelyek az alakszerűségek betartása mellett jutottak a hatóságok tudomására. A Bp. módosítása miatt a Bp.-hez írt következő magyarázatban Auer György a nyomozás céljához írt kommentárban kihangsúlyozza, hogy a vádló tájékoztatásánál azoknak az adatoknak van jelentőségük, amelyeket a fő tárgyaláson reprodukálni lehet, és amelyekre ott is hangsúlyt kell helyezni.⁹

A nyomozás során feltárt lényeges adatoknak tehát valószínűsíteniük kell a nyomtérkos gyanút ahhoz, hogy alapul szolgálhassanak a bizonyosságot kívánó ítéletnek.

Azon eljárási cselekmények végrehajtásának, amelyek során ezeket a lényeges adatokat beszerzik, azért kell a kötelező alakosságok mellett „lefeljártatódniuk”, hogy azok a bírósági eljárásban is felhasználhatók legyenek.

A nyomozás során feltárt adatok minőségén kívül Auer György foglalkozik az induló adatokkal is, amikor a feljelentési kötelezettséget tárgyalja. A feljelentés bűncselekményre utaló, megbízható értesülés, amely alkalmas bűncselekmény tényelemeinek kimerítésére.¹⁰

A Bp.-hez írt magyarázatokból az a következtetés vonható le, hogy a nyomozás elrendelése csak olyan adatok alapján volt lehetséges, amelyek komolyak, megbízhatók és a kimerítőek voltak, és fontos jelentősége volt annak is, hogy ezek az adatok az eljárási szabályok betartásával kerüljenek a rendőrhatalóságok vagy a királyi ügyészség birtokába. A korszak jogalkotása és jogalkalmazása az adat tartalmi és minőségi követelménye mellett az adat beszerzésének mikéntjére is nagy hangsúlyt helyezett.

A büntetőeljárás megindítása materiális feltételeinek alapfogalmai a jelenkorban

Az adat fogalma

Az I. Bp. utáni további eljárási törvényeink (kivéve az 1951. évi III. törvény addig az időpontig, amíg azt az 1954. évi V. törvény nem módosította) bűncselekmény

⁸ Uo. 30. o.

⁹ Auer György – Mendelényi László: A Bűnvádi Eljárási Jog V. Általános Rész. Nyomozás és Vizsgálat. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1932, 121. o.

¹⁰ Uo. 129. o.

alapos gyanújának a meglétéhez kötötte a nyomozás elrendelését, és büntetőeljárásit csak azzal a személlyel szemben lehetett indítani, akit bűncselekmény alapos gyanúja terhelt. Büntetőeljárásit törvényeink nem fordítottak figyelmet az eljárás megindításának materiális feltételeire (ez nem is róható fel), de a kriminalisztika tudománya egyre nagyobb érdeklődéssel foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.

Katona Géza megfogalmazása szerint a nyomozás feladata a múltbeli esemény felderítése, vagyis megismerése, mégpedig gyakran nagyon is hiányos megismerési források alapján. A nyomozó a bűnper legelső bírója, akinek a nyomozás minden egyes általa felderített és megállapított adatáról el kell döntenie, hogy okozati összefüggésben áll-e az elkövetett bűncselekménnyel.¹¹

Rudas György a következőképpen fogalmazza meg az adat fogalmát: „adatok tekinthető minden olyan tény, amely – közvetve, vagy közvetlenül – a bűncselekménnyel kapcsolatban felvilágosítást nyújt és általa a felderítés érdekében használhatónak látszik”.¹²

Az adatokat forrásuk alapján két részre osztotta: személyi jellegű és tárgyi jellegű adatokra. A személyi jellegű adatok a nyomozó közvetlen észleléséből vagy más személy (például: sértett, tanú, gyanúsított, feljelentő) észleletéből származtak. A tárgyi jellegű adatok pedig gyakorlatilag a nyomozó által felkutatott tárgyakat jelenti, amelyek a bűncselekmény elkövetésével valamilyen módon összefüggésbe hozhatók. A nyomozónak természetesen kötelező mind a személyi, mind a tárgyi jellegű adatokat megvizsgálnia, és bírálat alá vetnie, hogy azok az ügygel kapcsolatban relevánsak, vagy sem.¹³

Lakatos János az adat fogalmát a nyomozásban és jogalkalmazásban betöltött szerepe szerint a következőképpen határozta meg: „Az adat a tényre vonatkozó ismeret”.¹⁴

Az adat a vizsgált eseménnyel, jelenséggel kapcsolatban bármire (személy, elkövetés körülményei) vonatkozhat, származhat bármely forrásból (adatgyűjtés, feljelentés, nyilvántartás), formáját, jellegét tekintve bármilyen lehet (nyom, anyagmaradvány, mérési eredmény).

11 Garamvölgyi Vilmos (szerk.): Kriminalisztika. Általános rész. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, Budapest, 1961, 15., 18. o. Ez volt az a tankönyv, amely gyakorlatilag a rendszerváltozásig meghatározta és összefoglalta a legfontosabb krimináltechnikai és -taktikai ismereteket. A nyomozás fogalmára számos meghatározást lehet találni a szakirodalomban, amelyek talán pontosabbak vagy teljesebbek, de úgy gondolom, hogy a nyomozás kezdeti szakaszára ez a megfelelő fogalom. A feljelentés megtehető ugyanis gyakran hiányos, kevés ismeret áll a hatóság rendelkezésére. Ugyanakkor több esetben a feljelentés lehet teljes, szakmai, és tartalmazhatja a helyes döntés meghozatalához szükséges ismereteket.

12 Uo.

13 Uo. 687. o.

14 Lakatos János: Bevezetés a kriminalisztikába. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 66. o.

Lakatos János az adatokat a következőképpen csoportosítja:

- Az elsődleges adatok. Ebbe a körbe azok az adatok tartoznak, amelyek a nyomozó hatóság előtt még nem ismert tényre vagy eseményre vonatkoznak. Ezeket az adatokat még nem lehet mihez kapcsolni, mert még nem ismert, hogy konkrétan milyen üggyhöz tartoznak. Az elsődleges adatok származhatnak feljelentésből, a nyomozó hatóság számára adott tájékoztatásból, titkos információgyűjtésből. Az elsődleges adatok lehetnek ellenőrizetlenek, amelyeket még közvetlenül nem lehet felhasználni, és lehetnek ellenőrzöttek, amelyek valóság tartalmáról, felhasználhatóságáról már valamilyen formában meggyőződtek.
- Az induló adatok. Az az adatbázis, amely abban az időpontban áll a nyomozó hatóság rendelkezésére, amikor a büntetőeljárás megindításáról kell dönteni, és ha az eljárást meg kell indítani, akkor azt milyen formában kell (nyomozás elrendelése, késedelmet nem tűrő eljárási cselekmény végzése).
- A rendelkezésre álló adatok. Azok az adatok, amelyek adott időpontban adott nyomozó hatóság tagja előtt ténylegesen ismertek.

Lakatos János Rudas György csoportosításához képest, az adatforrásokat illetően egy harmadik csoportot is megkülönböztet, mégpedig a *kombinált adatforrást*. Kombinált az az adatforrás, amely tárgyi és személyi források együttes alkalmazásában jelenik meg.¹⁵ Ebben az esetben az információ tartalom az adatok összekapcsolásából ered. Idesorolható minden olyan nyomozási cselekmény, amelynek során a tárgyi adatok feldolgozása személyek közbejöttével történik (például helyszíni kihallgatás vagy poligráf alkalmazása).

Az adatnak a nyomozásban, különösen annak kezdeti szakaszában óriási jelentősége van. Az adat határozza meg azokat az ismereteket, amelyek a nyomozó hatóság rendelkezésére állnak, és amelyek alapján döntéseit meghozni köteles. Az adat a meglévő ismeretek alapján jelenti konkrét ügyben a nyomozó hatóság tudását is. Ezt a tudást nagyban befolyásolja az adatból származó ismeretek mennyisége és minősége. Nem közömbös ugyanis a nyomozó hatóság számára, hogy az elsődleges adatokat mennyiségileg és minőségileg hogyan lehet értékelni. Ha a feljelentést szakszerűen, tényszerűen fogalmazták meg, csatolták mellé az okiratokat, akkor azt lehet mondani, hogy mennyiségileg és minőségileg is olyan ismeretanyag áll a hatóság rendelkezésére, amelynek alapján a döntés meghozatala nem jelent nehézséget. Természetesen a döntés meghozatalához adott esetben elegendő lehet egy adatból származó ismeret is. Büntetőjogilag akkor van jelentősége az adatnak, ha az a hatóság számára bűncselekmény elkövetését valószínűsíti, ebben az

¹⁵ Uo. 63–65. o.

esetben ugyanis a hatóságnak döntési kötelezettsége van, hogy a nyomozást haladéktalanul elrendeli, vagy késedelmet nem tűrő eljárási cselekményt végez, és ezzel egyidejűleg a szükséges kriminalisztikai fogásokat is alkalmazza (forró nyomon üldözés, helyszín biztosítása, körözés elrendelése, adatgyűjtés végzése stb.).

Az adat fogalmát illetően, úgy gondolom, el lehet fogadni Lakatos János fogalmát, hogy az a tényre vonatkozó ismeret, de a nyomozás szempontjából szükségesnek tartom azt kiegészíteni.

E szerint: az adat a tényre vonatkozó olyan ismeret, amely bűncselekmény elkövetésének lehetőségéről vagy az elkövető kilétének azonosítási ismérveiről nyújt tájékoztatást a nyomozó hatóság számára.

Az információ fogalma

Az információ fogalmát büntetőeljárás-jogi vagy kriminalisztikai aspektusból még nem elemezték, a szakirodalomban egy helyen találtam rá utalást.

Lakatos János az információ fogalmát megadja vezetéselméleti szempontból, e szerint információ: ismeret, adat, hír, tájékoztatás; vagy az adatoknak az a tulajdonsága, amely feldolgozás hatását, következményeit fejti ki; vagy az adat tartalma.

A nyomozásban pedig az információ az adat hírtartalmát jelenti. Az adat hírtartalma jelenti azt, amivel kiegészíti a vizsgált eseményre vonatkozó meglévő ismereteinket. Ebből adódik, hogy az adatban rejlő információtartalom összetett, mivel lehet újdonság, és lehet az adat információtartalmának megerősítése is.¹⁶

Az adat hírtartalma jelenti azt, hogy az tartalmilag mire vonatkozik, mire irányul, mit tudunk meg belőle. Ez a hírtartalom irányulhat már meglévő tudásra, vagy irányulhat teljesen új hírre, tudásanyagra is. Ebből az aspektusból vizsgálva az információ fogalmát, azt lehet mondani, hogy az adatok értékelése, elemzése, összevetése egymással, mindez jelenti az adat információtartalmának megállapítását. Ez a gondolati művelet különösen jellemző a nyomozás kezdeti szakaszára, amikor a nyomozó hatóságnak kevés lehetősége van az adatból megállapítható hírek valódiságának ellenőrzésére.

A bizonyíték meghatározása

A büntetőeljárás-jog és a kriminalisztika tudományának kevés olyan fogalma van, amelyre vonatkozóan annyiféle megállapítás, magyarázat, elméleti és gyakorlati fejtegetés létezne, mint a bizonyítás és a bizonyítás alapfogalmainak meghatározása.

¹⁶ Uo. 66. o.

Tanulmányomnak nem célja tisztázni ezeket a fogalmakat, esetlegesen új fogalmat adni, de a vita lényegét és a legfontosabb megállapításokat szükségesnek tartom ismertetni, mivel azoknak jelentőségük lehet a büntetőeljárás megindításakor.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a hatályos Be.) és a korábbi törvények sem határozták meg a bizonyíték és bizonyítási eszköz fogalmát, de a hatályos Be. taxatív felsorolja a bizonyítási eszközöket és a bizonyítási eljárásokat. Ezzel kapcsolatban csatlakozom azoknak a szerzőknek a véleményéhez, akik nem tartják elfogadhatónak a bizonyítási eszközök törvényben történő taxatív felsorolását, mivel a kriminalisztika fejlődésével egyre több bizonyítási mód önálló jelentőségre tesz szert, és adott helyzetben problémák származhatnak azok eljárásba történő „bekerülésével”.¹⁷

Tremmel Flórián a bizonyíték lényegének meghatározásával kapcsolatban összefoglalja a szakirodalom megállapításait, részletesen elemzi és komoly bírálatnak veti alá őket.

Ennek alapján a bizonyíték lényegét a következőkben határozza meg:

A bizonyítékok a büntetőeljárásban olyan adatok,

- amelyek a büntetőjogilag releváns tényekre vonatkoznak,
- amelyeket a törvény által megengedett forrásból szereznek be s éppen ezért összességükben és összefüggéseikben felhasználhatók, alkalmasak a büntetőjogi releváns tényállásnak az ügydöntő hatóság általi megállapítására.¹⁸

Tremmel Flórián fogalom meghatározását követésre ajánlom, mivel kifejezi a büntetőeljárás lényegét, annak sokmozzanatúságát, viszonylagosságát, és kifejezi azt, hogy az adat, a tény és a bizonyíték nem azonos fogalmak. Természetesen a bizonyíték adatjellege miatt állandó elemzésre, mérlegelésre szorul, különösen az eljárás, a nyomozás kezdeti szakaszában, hiszen ekkor a nyomozó hatóság ismeretei sok esetben kezdetlegesek, gyakran nem ellenőrzött adatokon alapulnak. Ennek az az oka, hogy a nyomozás feladata a bizonyítékok beszerzése, amelyek az eljárás megindulásának időpontjában még nem állnak a hatóság rendelkezésére.

Az adat és bizonyíték fogalma nem azonos, a bizonyítékok körébe csak azok tartoznak, amelyek a törvény által megengedett forrásból származnak, tehát megfelelnek az eljárásjogi követelményeknek is. Az adat valóságtartalma és eljárásjogi hi-telessége gyakran esik egybe. Elképzelhető például, hogy a tanú igazat mond, de

17 Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 220. o.

18 Uo. 223. o. A bizonyíték fogalmának meghatározásával kapcsolatban ajánlom Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006. A szerző a bizonyíték fogalmának elemeit a monográfia 67–101. oldalán elemzi.

nem figyelmeztették a jogaira és kötelességeire, vagy figyelmeztették ugyan, de a való tényt elhallgatja.

A titkos bizonyítékok

A bűnözés robbanásszerű növekedése és a jogállamiság kibontakozása között gyakran húzódik feszültség, mivel az eredményes bűnüldözés, felderítés érdekében gyakran van szükség titkos információgyűjtésre vagy titkos adatszerzésre.

Ezzel kapcsolatban Tremmel Flórián a következő, igen fontos problémákra hívja fel a figyelmet:

- Titkos bizonyítékok esetén titokban marad az adatforrás, illetve annak csak absztrakt meghatározottsága van.
- A keletkező információk utólag ellenőrizhetetlen szelekción mennek keresztül, ezért probléma merülhet fel a hitelt érdemlőség kérdésével kapcsolatosan.
- A bűnüldözést hatékonyabbá teszi ugyan, de ezáltal alkalmasabb lehet a személyiségi jogok elleni fellépésre.
- Forráskritikára alig van lehetőség. Az információk gyakran olyan tömegűek, hogy rendkívül erős a szelekciójuk, és így válogatás nélkül semmire sem alkalmasak.
- Mindezekből adódóan csak valószínűségi megállapításra alkalmasak.
- Minimális az adatforrás ellenőrizhetősége, és maga az adat beszerzése gyakran „hatósági túlkapás”, és ez a „hatósági túlkapás” bűncselekmény is lehet (ezért ebből jogellenes bizonyíték is származhat).¹⁹

A jogalkotó érdeme, hogy a titkos adatgyűjtésre vonatkozó szabályokat első alkalommal helyezte el a hatályos Be. normaszövegébe. Ennek megfelelően látszólag egyszerű a titkos információgyűjtés eredményének felhasználása a büntetőeljárásban. Ha az ügyész a titkos adatszerzés eredményét bizonyítékként kívánja felhasználni, akkor az iratokhoz csatolni kell az ügyészi indítványt, a nyomozási bíró azzal kapcsolatos határozatát és a jelentést a titkos információgyűjtés végrehajtásáról. Ezeket az okiratra vonatkozó szabályok szerint lehet a bizonyításban felhasználni (a hatályos Be. ugyanis taxatív felsorolja a bizonyítási eszközöket!).

Ezzel kapcsolatban helyesen mutat rá Tremmel Flórián arra, hogy a Be. ezzel a sajátos okiratosítással gyakorlatilag a polgári perrendtartásra emlékeztető „teljes bizonyító erejű” közokiratot hoz létre, a visszaélésekre nagyon is alkalmas titkos információkból. A titkos adatszerzés hármás felépítésű okiratával az a probléma, hogy a tárgyaláson nem lehet az összes alapelv maradéktalan érvényesülése mel-

¹⁹ Uo. 167., 168. o. A szerző ezt a kérdést elemzi a monográfia 167–178. oldalán.

lett alaposan és sokoldalúan megvizsgálni az összes a felhasználásra kerülő információ környezetét és részleteit, ezért csak csonka jellegű bizonyítékról lehet szó. A megoldást Tremmel Flórián abban látja, hogy bizonyításméleti szempontból be kell vezetni a „pötbizonyíték” (titkos bizonyítási eszköz) fogalmát, mivel ezek a titkos bizonyítékok mind az öt bizonyítási eszközt helyettesíthetik.²⁰

*Az Orosz Föderáció büntetőeljárás kódexének
a bizonyíték fogalmával és az operatív tevékenység eredményének felhasználásával
kapcsolatos meghatározása*

Az Orosz Föderáció büntetőeljárás kódexének 73. §-a felsorolja azokat a körülményeket, amelyeket a büntetőeljárásban bizonyítani kell. Ezek a következők:

- a bűncselekmény tényállása (hely, idő, mód és az elkövetett bűncselekmény más körülményei),
- a személy bűnössége a bűncselekmény elkövetésében, a bűnösség formája és moitívumai,
- azok a körülmények, amelyek jellemzik a vádlott személyiségét,
- a bűncselekménnyel okozott kár jellege és nagysága,
- azok a körülmények, amelyek kizárják a cselekmény bűncselekménnyé nyilvánítását és a büntethetőséget,
- a büntetést enyhítő és súlyosító körülmények,
- azok a körülmények, amelyek maguk után vonhatják a büntetőjogi felelősségre vonást és a büntetés alóli mentesülést.

Ezen kívül bizonyítani kell azokat a körülményeket, amelyek lehetővé tették a bűncselekmény elkövetését.

A bizonyítás körébe tartozó körülmények törvényben történő megerősítésének fontos gyakorlati jelentősége van, mivel lehetővé teszi a nyomozás során a büntetőügy konkrét körülményeinek kivizsgálását és eldöntését; ezeket később a bizonyítási eljárásban kell hittel érdemlően megállapítani. Természetesen a körülmények felsorolása általánosnak mondható mind az előzetes eljárás, mind a bíróság számára. A bizonyítás körébe tartozó körülmények (bizonyítás tárgya) csak bizonyítékokon alapulhatnak.

Az Orosz Föderáció büntetőeljárás kódexének 74. § (1) bekezdése meghatározza a bizonyíték fogalmát. A törvény úgy határozza meg a bizonyítékokat, hogy az bármely adat (ismeret, információ) lehet, amely alapján a büntetőügyben a kódex által megállapított rendben a bizonyítandó tények (bizonyítás tárgya) meglé-

²⁰ Uo. 177–178. o.

tét vagy hiányát megállapítják, valamint megállapítanak egyéb körülményeket is, amelyeknek jelentőségük van a büntetőügyben. Bizonyítékként szerepelhetnek: a gyanúsított, a vádlott vallomása, a sértett és a tanú vallomása, a szakértő véleménye és vallomása, a tárgyi bizonyítási eszközök, a vizsgálati és bírósági cselekmények jegyzőkönyvei és egyéb okiratok.

A bizonyíték mindig az objektív tartalom (amely visszatükrözi, visszaadja a körülményeket, tényeket) és szubjektív forma (amelyben kifejezésre jut a konkrét alany alkotása) egységét jelenti. A bizonyíték tartalmának objektivitása azokkal a körülményekkel kapcsolatban mutatkozik meg, amelyeket bizonyítani kell. A bizonyíték szubjektív formáját az határozza meg, akitől az ügyre vonatkozó adatok származnak. A bizonyítéknak két követelménynek kell megfelelnie: a *betudhatóságnak* és *megengedhetőségnek*, ezek a tartalom és a forma vonatkozásában merülnek fel.

A bizonyíték betudhatósága jogi követelmény, amely a bizonyíték tartalmára vonatkozik, és a büntetőügy jelentős körülményeivel és tényeivel való kapcsolatot jelenti. A bizonyítandó körülmények megállapításának eszközéül szolgál. Azok a bizonyítékok lesznek betudhatók, amelyek tartalmunknál fogva a bizonyítandó körülmények és tények meglétére mutatnak rá, és tanúskodnak azok hiányáról is.

A bizonyíték megengedhetősége jogi előírás, követelmény, amely a bemutatott bizonyítékok formájához mint a tények forrásához és a bizonyítékok összegyűjtésének módjához kötődik. A bírósági gyakorlat következetesen tartja magát a bizonyítékok nem megengedhetőségének elismerése pozíciójához, ha a bizonyítékok összegyűjtésekor az emberi és állampolgári jogokat megsértették, vagy azok beszerzése olyan hatóság vagy személy által történt, akinek erre a cselekményre nem volt jogköre, vagy a cselekmény során nem vették figyelembe a büntetőeljárás törvény rendelkezéseit.²¹

Az Orosz Föderáció büntetőeljárás kódexéhez fűzött magyarázat szerint az operatív kutatási tevékenység eredményei nem minősülnek bizonyítéknak. Ezek az eredmények megfelelhetnek a betudhatóság követelményének, vagyis tartalmazhatnak a büntetőügy szempontjából jelentős tényeket és adatokat. Ha ezek az adatok nem a törvény által előírt forrásokból vagy módokból származnak, akkor nem felelnek meg a megengedhetőség követelményének. Az operatív kutatási tevékenység eredményeit a büntetőügy bizonyítékai kialakításának alapjaihoz lehet felhasználni.

A hatályos magyar Be. (a korábbi Be.kkel együtt) nem vállalkozott arra, hogy a bizonyítás tárgyát elemeire bontva meghatározza, erre talán nincs is szükség, hiszen a bizonyítás tárgyára a büntető anyagi jogi jogszabályokból lehet következtetni. Az oroszországi kódex meghatározásának fogalmi elemeit oktatják hazánkban büntetőeljárás-jogból és kriminalisztikából is.

²¹ Naucсно-практическия коментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Спарк, Москва, 2003, pp. 180., 160–165., 170.

BÓCZ ENDRE

Új fejlemény a tanúvédelemben

A tanúvédelem problémája a büntetőeljárás-jog tudományában – a szervezett bűnözés hatására és kriminalisztikai ihletésre – mintegy két évtizede jelentkezett, és hosszabb időn keresztül a nemzetközi érdeklődés homlokterében volt. Az Európa Tanács 1993-ban tűzte napirendjére a kérdést, és 1994 áprilisában alakította meg azt a szakértői bizottságot, amelyik azután kidolgozta a tanúk megfélemlítéséről és a védelem jogairól szóló ajánlás tervezetét, és ezt a Tanács Miniszteri Bizottsága elfogadta és közzé is tette.¹

A szakértői bizottság munkájában részt vettem, és a fejleményekről tájékoztattam a *Rendészeti Szemle*, illetve a *Belügyi Szemle* olvasóit.²

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy ez idő tájt fokozatosan kibontakozó vita tárgya volt itthon a szervezett bűnözés léte, mibenléte és az ellene felhasználható eszközök; a rendészeti hírszerzés és a (bűnügyi) rendészeti felderítés – az egykori „operatív munka” – még nem heverte ki a rendszerváltozás idején elszenvedett sokkot. A bűnügyi gyakorlatban mind gyakoribbak voltak az olyan ügyek, amelyek szervezetszerű elkövetést sejtettek, a bizonyítás azonban a vallomások megváltoztatása folytán zátonyra futott, és ezért mind gyakrabban fogalmazódott meg az igény arra, hogy a tanúk kiletét el lehessen titkolni a vádlott és a védelem előtt. Másfelől viszont az erre irányuló külföldi kísérletek a *tisztességes eljárás (fair trial)* mérlegén ismételen könnyűnek találtattak az Emberi Jogok Európai Bíróságán³, bár a szűrő szerepét betöltő bizottságnak volt olyan döntése is, amely életben tartotta azt a reményt, hogy a probléma megoldása sikerülhet.⁴

Európa Tanács ajánlásának előkészítése

A szakértői bizottság részére az anonim tanúk alkalmazásához kapcsolódó kérdéseket az egyik tudományos szakértő, *Giovanni Turone* semmiféle tanácsos, az

1 Recommendation R(97) 13 On Intimidation of Witnesses and on the Rights of Defence. 10 Sept 1997. Az ajánlás és az indokolása [vitatható magyar fordításban] a Bírósági Határozatok mellékletének, az Emberi Jogok Füzetek 1999/4. számában jelent meg.

2 Bócz Endre: A tanúvédelem és az Európa Tanács. *Rendészeti Szemle*, 1994/8.; Bócz Endre: Ismét a tanúvédelemről. *Belügyi Szemle*, 1995/6.; Bócz Endre: Emberi jogok – „titkos” tanúk. *Belügyi Szemle*, 1996/9.

3 Kostovski-ügy, ECHR, Series A., No. 166. [1989]; Windisch-ügy, ECHR, Series A., No. 186. [1990]; Lüdi-ügy, ECHR, Series A., No. 238. [1992].

4 X versus Dánia – de ezt csak a szakértői bizottság ülésén, szóban ismertették, forrás és azonosító adatok nélkül.

olasz igazságügyi minisztérium maffiaellenes igazgatóságának munkatársa dolgozta fel.⁵ Az ajánlásba tervezett megoldás széles körű vitát váltott ki, és az 1996. januári ülésen e vita lezáratlan maradt, mert időközben a strasbourgi bíróság elé került egy hollandiai büntetőper, amelyben egy újonnan kidolgozott rendszerben alkalmaztak anonim tanúvallomásokat, és belátható időn belül várható volt a döntés. 1996 első fél évében meg is született az Emberi Jogok Európai Bíróságának (European Court of Human Rights; ECHR) döntése, elfogadták a hollandok által kidolgozott eljárást, és ennek leírása került bele a szakértői bizottság 1996. októberi ülésén elfogadott ajánlástervezetébe.

Ezen az ülésen nagy meglepetést kellett az, hogy *Donald Connor*, az angol Crown Prosecution Service munkatársa, aki a bizottság egyik leginkább aktív tagja volt, de az anonim tanúk ügyében korábban nem hallatta a hangját, bejelentette, hogy számára a dokumentum tervezetében szereplő eljárás mód is elfogadhatatlan, és ha ez lesz a végleges szöveg, akkor ő fenntartással él. Kifejtette, hogy a büntetőtárgyalásra vonatkozó hagyományos angol alkotmányos elvekkel nem egyeztethető össze olyan bizonyíték alkalmazása, amely a bíróság és a vádlott előtt is ismeretlen forrásból ered, és amelyet a tárgyaláson nem lehet forrásával együtt, a vádlott közreműködésével, közvetlenül megvizsgálni.⁶ A szakértői bizottság elnöke, *Enrico Salviaggi* azonban azzal érvelt, hogy ez nem nemzetközi egyezmény, hanem úgynevezett *soft law* ajánlás, amelyet minden tagállamnak csak annyiban kell alkalmaznia, amennyiben alkotmányos szabályaival és hagyományával összefér; a fenntartás tehát értelmetlen lenne. Ezt *Donald Connor* is elfogadta.

Igy született meg az ajánlás, és ennek nyomán került bele az 1998. évi XIX. törvény szövegébe a „különösen védett tanú”-ra vonatkozó, előbb a 213. § (2)–(4) és a 296. § (2) bekezdésében szereplő (súlyosan hiányos) szabályozás, amelyet a 2002. évi I. törvény 125. §-a is csak részben helyesbített.⁷

5 PC:WI [94] 7, Hearing Witnesses Whose Identity Is Not Revealed. Részletes ismertetését lásd Bócz Endre (1995): i. m.

6 Az ellenvetés engem személy szerint nem ért váratlanul, mert korábban találkoztam már az Egyesült Államok (szövetségi) legfelsőbb bíróságának olyan határozatával, amely a tisztességes tárgyalás követelményének sérelmét állapította meg, amikor a tanút az esküdtészi tárgyaláson neve közlése nélkül és kámszában, tehát úgy hallgatták ki, hogy kiléte titok maradt. Az érvelés a következő volt: alkotmányos követelmény, hogy a terhelő bizonyítékot a vádlott elé kell tárni, és lehetővé kell tenni a számára annak a vizsgálatát (ez az alkotmányos *confrontation clause*). Ez magában foglalja azt a vádlotti jogot, hogy legyenek a bizonyíték forrására is kiterjedő ismeretei; mert e nélkül nem végezhet nyomozást a terhelő tanút illetően, tehát nincs lehetősége arra, hogy feltárja és a keresztkérdésnél ellenőrizhesse az olyan esetleges körülményeket, amelyek a tanú megbízhatóságát (*credibility*), illetőleg a tanú vallomásának hitelt érdemlőségét (*reliability*) befolyásolják. Az idegen szakkifejezések szótári megfelelői helyett a hazai szaknyelvben mértékadó értelmezést alkalmazom, vö. Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. KJK, Budapest, 1966, 483. o.

7 Erről lásd Bócz Endre: Módosítási javaslatok az új Be.-hez. Magyar Jog, 2000/8.

Névtelen tanúk az angol esküdtsékek előtt

A névtelen tanúk alkalmazását azonban a jelek szerint Angliában sem tudták elkerülni.

Az idők folyamán a bíróságok – a *common law* keretében – kifejlesztettek egy gyakorlatot arra, hogy névtelen tanúk – többnyire fedett nyomozók – vallomásához hozzájussanak. A kulcsmozzanat az volt, hogy a bíróság megengedte a tanú személyazonosító adatainak elhallgatását.⁸ A Lordok Háza – Anglia legmagasabb bírói fóruma – azonban egy konkrét ügyben⁹ 2008. június 18-án kimondta, hogy ezek a szabályok sértik a vádlott tisztességes tárgyaláshoz való jogát, ha a bűnösség kimondása kizárólag vagy döntő részben ilyen vallomásokon alapul.

Az említett határozat meghozatalakor Anglia és Wales fő vádhatóságánál, a Crown Prosecution Service-nél több mint ötszáz olyan ügy volt, amelyben a tanú kilétének titokban tartására vonatkozó bírói döntés volt érvényben; ezek jelentős hányada fedett nyomozókat érintett.¹⁰ A Lordok Háza döntésének közvetlen következményeként megkérdőjeleződött egy sereg ügy folytathatósága is. Válaszként a kormány sürgősségi törvényalkotáshoz folyamodott, hogy a jogi helyzetet az európai emberi jogi szabályokhoz igazítsa. 2008. július 21-én megszületett a visszaható hatályú új törvény¹¹, amelyhez a legfőbb ügyész (*Attorney General*) és a legfőbb ügyészség (*Director of Public Prosecutions; DPP*) végrehajtási utasításokat is kibocsátott.

Az új törvény hatályon kívül helyezi azokat a *common law* szabályokat, amelyek értelmében a bíróság a tanú személyazonosító adatainak elhallgatását engedélyezte, és minden olyan bűnügyben alkalmazható, amelyben a tárgyalás vagy a bírói meghallgatás 2008. július 21-én vagy azután kezdődött; akkor is, ha maga a bűncselekmény korábban történt. Bevezette, hogy a bíró a vád vagy a védelem kérelmére elrendelje a tanú anonimitását.¹²

Egy ilyen bírói rendelkezés arra jogosít, hogy a tanú személyazonosságát elhallgassák. Magában foglalja álnév használatát is, továbbá az olyan kérdések megtiltását, amelyek a tanú kilétének leleplezéséhez vezethetnek, valamint parván vagy függöny alkalmazását a tanú elfedésére, és a tanú hangjának eltorzítását is. Megtiltja viszont az olyan rendelkezést, hogy a tanú vallomástétel közben kí-

⁸ „withholding the identity of the witness”.

⁹ *R versus Davis* [2008] UKHL 36.

¹⁰ Peter Grieves-Smith: Change to anonymous witness laws leads to emergency legislation. Newsletter No. 46 of the International Association of Prosecutors, July 2009, p. 7.

¹¹ Criminal Evidence (Witness Anonymity) Act 2008.

¹² „Witness anonymity order.” A Be. 207. § [2] bekezdés d) pontjától eltérően tehát nem csak az ügyész kezdeményezheti a tanú anonimitását („különös védettségét”).

vül legyen a bíró és az esküdtszék, továbbá a bíróság által kirendelt tolmács látómezején, sőt előírja, hogy nekik hangtorzítás esetén is a tanú természetes hangját kell hallaniuk.

A Be. 294. § első mondatától eltérően Angliában tehát a „névtelen” tanúnak is a tárgyaláson, közvetlenül a bíróság előtt kell vallomást tennie. Azt viszont az angol törvény sem írja elő, hogy a vádlott jogi képviselője – terminológiánk szerint a védő – láthassa a tanút.

A legfőbb ügyész és a legfőbb ügyészség rendelkezései értelmében a vádhatósági kezdeményezést a Crown Prosecution Service-en belül magas vezetői szinten kell jóváhagyni. Ha a névtelenséget a vádhatóság kezdeményezésére rendelték el, a tanú kilétét az eljárás egyetlen más résztvevőjének sem kell tudomására hozni, kivéve – eltérő bírói rendelkezés hiányában – a (tárgyalást vezető) bírót. A vádlott kezdeményezésére kiadott rendelkezés esetén a tanú személyazonosságát fel kell tárni a bíró és a vádló előtt, de a vádlottársak előtt nem. Ha az indítványozó a vádló, jogosult arra, hogy minden olyan adatot visszatartson, amely a tanú kilétének megállapításához vezethetne.

Az átmeneti törvény alkalmazási szempontjai

A bíróságnak a névtelenséget elrendelő döntéshez három körülményt kell vizsgálnia:

1. Szükséges-e ez az intézkedés a) a tanú vagy más személy biztonsága, vagy a tulajdonnak jelentős károsodástól való megóvása céljából; vagy b) a közérdek súlyos sérelmének megelőzése érdekében.
- A törvény azt kívánja, hogy a bíróság mérlegeljen minden olyan tényezőt, amely ésszerű okot adhat a tanúnak arra, hogy kilétének ismertté válása esetén attól tartson, élete vagy valaki másnak az élete, testi épsége vagy más testi épsége veszélybe kerül, illetve ő vagy más jelentős vagyoni károsodásnak lenne kitéve.
2. Az intézkedés összefér-e azzal a követelménnyel, hogy a vádlott ügyét tisztességes tárgyaláson bírálják el.
 3. Az intézkedés szükséges-e az igazságszolgáltatás érdekében, mert a tanú, akinek vallomása fontosnak ígérkezik, ennek híján nem tenne vallomást.¹³

¹³ Az Európa Tanács ajánlása leszögezte: hagyományosan a tanúnak csak a vallomástételi kötelezettségét szokták hangsúlyozni, és kevés figyelmet kapott az, hogy joga van az állampolgári kötelezettség félelemmentes teljesítéséhez, a biztonsághoz. Az állam köteles a tanút az eljárás előtt, alatt és után is védeni. Az anonim tanúvallomás jogalapját abban látta, hogy a tanú biztonsághoz való joga áll szemben a vádlott védekezési jogával.

Ha úgy találja, hogy mindhárom kérdésre igenlő a válasz, a következőket kell figyelembe vennie:

- A vádlottnak azt a jogát, hogy tudja, ki tanúskodik ügyének tárgyalásán.
- A tanú szavahihetősége¹⁴ milyen jelentőséget kaphat vallomásának mérlegelésénél. Nyilvánvalóan alapvető a különbség a szavahihetőség és a hitelt érdemlőség¹⁵ között. „Ha a »névtelen tanú« egy fedett nyomozó vagy egyébként büntetlen előéletű, tisztességes személy, kevésbé fontos tudni a kilétét” – írja Peter Grieves-Smith.¹⁶
- Kizárólagos, vagy döntő jelentőségű-e a vallomás a vádlottal szemben?
- Megfelelően értékelhető-e a vallomás a tanú kilétének felfedése nélkül?
- Van-e ésszerű alap annak a feltételezésére, hogy a tanú hajlamos tisztességtelenségre, vagy van erre valamilyen konkrét indoka?

Utóbbi kérdés vizsgálatánál figyelemmel kell lenni egyrészt arra, hogy a tanú volt-e büntetve, továbbá hogy volt-e, és ha igen, milyen kapcsolatban a vádlottal vagy a bűntársaival. Ha például a tanú részt vett bűnöző tevékenységben, vagy bűnös kapcsolatban volt a vádlottal, szavahihetősége lényeges kérdés lehet.

Ezzel kapcsolatban szerettem említést érdemel a Giovanni Turone által az Európa Tanács szakértői bizottsága részére készített, már hivatkozott jelentése. Ebben foglalkozott a tanúk névtelenségéből származó kockázatokkal és esetleges veszélyekkel, és vizsgálatára keretében megkülönböztette az olyan tanúkat, akiknek volt bármilyen magánjellegű személyes kapcsolatuk a vádlottal vagy köreivel, és az úgynevezett „kivülálló tanúkat”. Következtetése az volt, hogy a nem kívülálló tanúk érdekében csak eljárásos kívüli védőrendszabályok és esetleg pszichológiai védelmet szolgáló eljárásjogi előírások alkalmazhatók. Anonimitás csak kívülálló tanúk javára engedélyezhető.

Fejtegetései szerint a kívülálló tanúk általában – kivételes esetektől eltekintve – vagy a) szemtanúk és hozzájuk hasonlóak, akik az eljárás egyik résztvevőjéhez sem kapcsolódnak, vagy

- b) olyan sértettek, akiknek a kiléte az elkövető előtt ismeretlen (például az ellopott autó tulajdonosa, vagy a terrorista támadásban megsérült személy), vagy
- c) fedett nyomozó, vagyis álcázott rendőr, akinek nincsen személyes kapcsolata az elkövetővel és köreivel, kivéve, természetesen, a hivatalos minőségben létesített kapcsolatot.¹⁷

14 „credibility of the witness”.

15 „reliability (of the testimony)”. A szótári jelentések helyett a hazai szaknyelvben mértékadó értelmezést alkalmazom. Nagy Lajos: i. m.

16 Uo. 7. o.

17 PC:WI (94) 7.

- Nem lehetne-e gyakorlatilag ésszerűbben megvédeni a személyi azonosítókat, másként, mint a névtelenséget elrendelő bírói rendelkezéssel.

Ha a bíróság elrendelte a névtelenséget, akkor a tárgyalást vezető bíró a tárgyalás anyagának az összegezése keretében, az esküdszék eligazításakor, köteles figyelmeztetni arra, hogy a tanú részére engedélyezett névtelenség nem értékelhető a vádlott hátrányára.

A legfőbb ügyészség iránymutatása leszögezi, hogy a közvádlónak meg kell fontolnia, lehet-e a tanú (várható) vallomáshoz olyan támogató (korroboratív) bizonyítékot biztosítani, amely lehetővé teszi az eljárás továbbvitelét.

Ha a tanú vallomása továbbra is központi jelentőségű marad, a rendőrségnek a lehető legtöbb támogató bizonyítékot kell beszereznie. A cél annak biztosítása, hogy a javasolt „névtelen tanú” vallomása ne legyen az *egyetlen* vagy *döntő* bizonyíték a vádlott ellen.

A rendőrség köteles írásban tájékoztatást adni nemcsak a tanú teljes nyilatkozatáról¹⁸, hanem a valódi személyi adatairól is, és arra is ki kell térnie, hogy a tanú miért fél attól, hogy a vádlott megtudja a kilétét. Teljes kockázatelemzést kell végezni, amely magában foglalja a félelem ésszerűségét és az egyéb különleges intézkedések számbavételét, valamint azt, hogy ezeknek az alkalmazása miért nem lenne kielégítő. A tanú vonatkozásában a rendőrségnek ki kell térnie az esetleges korábbi elítélésekre és a jellemének egyéb árnyoldalaira is, beleértve azt, hogy szerepelt-e valamilyen ügyben, ahol a bizonyítékok nem bizonyultak elegendőnek. A jelentésben szólni kell arról is, tud-e a rendőrség a tanú és a vádlott vagy társai közötti kapcsolatáról, és hogy lát-e olyan okot, amelyre tekintettel a tanú esetleg nem tesz az igazságnak megfelelő vallomást.

Ha a közvádló úgy látja, a tanú félelme indokolt, további kérdéseket is kell vizsgálnia. Olyan indítványt kell-e tenni, hogy a tanú nyilatkozatát olvassák fel azon a jogalapon, hogy a tanú (nem ok nélkül) fél? Kell-e különös intézkedéseket indítványozni, például azt, hogy a tanút függönyözzék el a vádlott elől? Részesíthető-e a tanú programszerű védelemben?

Nem várható, hogy a tanúk megfélemlítése elmúlik. Ez különösen világos a felbbiteli bíróságnak (*Court of Appeal*) a Davis-ügyben hozott határozatából¹⁹, amely szerint az erőszakos és fegyveres bűnözés valóságos gond, és az ilyen ügyek nyomozása bonyolult. Ez a határozat szemléletes és félelmetes képet ad a fegyveres bűnözés problémáiról. A tanúk megrémülnek, vonakodnak segíteni, és

¹⁸ Angliában a rendőrség nem jegyzőkönyvbe foglalt tanúvallomásokat vesz fel.
¹⁹ [2006] Cr App R 32.

félnek attól, hogy ha az együttműködést választják, megtorlás éri őket. „Aki fegyvert használ, azt várja, hogy elkerüli az igazságszolgáltatást. Azt képzelem, hogy a fegyver, amelyet arra használt, hogy öljön, a tanúkat vakká, süketé és hallgataggá is teszi. Tanúk nélkül nem lehet igazságot szolgáltatni.”

A törvény és végrehajtási utasításai azt a célt szolgálják, hogy igazságot lehessen szolgáltatni. Gondosan kell figyelni, miként működik majd a gyakorlatban. Tanú névtelenségét 2009. december 31. után nem szabad már elrendelni; akkorra új törvény készül.

VARGA ÁGNES

A tanúvallomás szerepe a büntetőeljárásban¹

Az 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (a továbbiakban: Be.) kimondja, milyen bizonyítási eszközöket fogad el az eljárás során bizonyítékként. A bizonyítási eszközei a tanúvallomás, a szakvélemény, a tárgyi bizonyítási eszköz, az okirat és a terhelt vallomása.² Ezek a bizonyítékok szabadon felhasználhatók.

Kérdésként felmerülhet, hogy mekkora a bizonyítás szabadsága, ha a törvény előre megmondja, mi lehet bizonyíték. Hiszen a bizonyítás akkor lenne igazán „szabad”, ha teljes mértékben a bíróság mérlegelési jogkörébe tartozna, hogy mit fogad el bizonyítékként és mit nem (például akár egy jósnő jövődőlését)³. Mindenesetre a tudomány mai állása szerint csak a Be.-ben meghatározott bizonyítékokat vehetik figyelembe a bíróságon. Mindezek közül talán a legjelentősebb a tanúvallomás.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a bizonyítékok nagy része a tanúvallomásokból származik. Elenyésző az olyan büntetőügy, amelyben ne alkalmaznák a bizonyítás e formáját. A büntetőeljárás két fő szakaszában (nyomozási és bírósági szakasz) is megjelenik mint bizonyítási mód. Logikus és reális következtetés, hogy az eljárás során a személyi bizonyítékok közül legfontosabb a tanú, a bizonyítási eszközök közül pedig a tanúvallomás.⁴

A büntetőeljárás meghatározza a tanú pontos fogalmát és a tanú meghallgatásának rendjét. Ez önmagában még nem elég, mert segítségül kell hívni más tudományágakat ahhoz, hogy egy tanúvallomás közelebb vigyen a múltbeli események feltérképezéséhez. A kriminalisztika módszereinek és a pszichológia megfigyeléseinek felhasználása nélkül nem jut messzire a jogalkalmazó. Minél inkább ismeri valaki ezeket a tudományágakat, annál közelebb kerülhet a tanúhoz

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Finszter Géza professzornak a tanulmány megírásában nyújtott segítségéért és Várdai Lászlónak, aki a fordításban volt nagy segítségemre.

² 1998. évi XIX. tv. 76. § (1) bek.

³ Az amerikai jogrendszer így alakította ki a bizonyítékok szabad mérlegelésének az elvét, hiszen a bizonyítékok szövetségi szabályozásának 104. szabálya szerint: „egy személy tanúzási képességére, bármilyen immunitási szabály meglétére vagy [egy dolog] bizonyítékként való elfogadására vonatkozó előzetes kérdésekről a bíróság dönt”. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a bíróság döntését nagyban befolyásolja a tárgyhöz kötöttség (Relevancy conditioned on fact) kívánalma. Federal Rules of Evidence, Rule 104. (a)–(b) <http://federalevidence.com/rules-of-evidence>

⁴ Liczay Sándor: A tanúvallomás, mint okirati bizonyíték a magyar büntetőeljárás jogban. Magyar Jog, 2001/6., 321. o.

VARGA ÁGNES

A tanúvallomás szerepe a büntetőeljárásban

és megértheti őt. Lényeges pont az eljárásban a megértés, hiszen a tanúvallomáson ítéletek, sorsok múlhatnak.

A tanú fogalma

Tanúként az hallgatható ki, akinek bizonyítandó tényről tudomása lehet.⁵ Ha ebből indulunk ki, akkor a tanú olyasvalaki, aki olyan eseményt észlelt, amely jogilag releváns, és amelynek a későbbi büntetőeljárásban fontos szerepe lesz. További fontos feltétel, „hogyan ez a személy – valamely hatóság intézkedése vagy eljárása következtében – jogviszonyba kerüljön az eljárással, és tanúi minőségben szerepeljen az ügyben”.⁶

A tanúnak jogai és kötelezettségei vannak. Köteles megjelenni, vallomást tenni, igazat mondani és közreműködni a hatósági eljárás során. Joga van tájékozódni az adott ügyben, költségei megtérítését kérheti, illetve az ő érdekében eljárhat ügyvéd, segítő. A vallomástételi kötelezettség akkor érvényes a tanúra, ha egyébként ennek nincs a Be.-ben meghatározott akadálya. A tanúvallomás egyes esetekben kikényszeríthető, természetesen csak a törvényben meghatározott esetekben és módon. Kérdés, hogy a bíróság kiszabása a vallomást/megjelenést megtagadó tanúnál szemben kellően hatékony-e. Hiszen a megtagadás hátterében állhat bűnpártolás, hamis tanúzás vagy mentő körülmény elhallgatása is. Ha a nyomozás során a tanú nem tagadta meg a vallomást, de később a tárgyaláson igen, akkor korábbi vallomása ennek ellenére is rendelkezésre áll a tárgyalási szakaszban. Ha már a nyomozás során sem tett vallomást, akkor a tanútól nem számíthatunk már vallomásra.⁷

A tanúvallomás

A tanúvallomást a nyomozás során jegyzőkönyv rögzíti, amely okiratnak számít, így az a bíróságon felhasználható bizonyítékként. Az említett helyzet olyan esetekben fordulhat elő, amikor a tanú nem hallgatható ki (nincs olyan állapotban, hogy kihallgassák, elhunyt, ismeretlen helyen van), a tanú megtagadja a bíróság előtt a tanúvallomást, illetve a bíróságon tett vallomás és a korábbi jegyzőkönyvben rögzített vallomás között ellentét merül fel. A vallomás jegyzőkönyvből történő felolvasása

⁵ 1998. évi XIX. tv. 79. § (1) bek.

⁶ Varga Zoltán: A tanú a büntetőeljárásban. Complex Kiadó, Budapest, 2009, 15. o.

⁷ Uo. 21–28. o.

csak akkor értékelhető bizonyítékként, ha nincs meg a tanú meghallgatására. Amikor lehetőség van arra, hogy a tanú nyilatkozzon, akkor a bíróságnak meg kell hallgatnia, és minden esetben vizsgálnia kell a feltételeket, hogy van-e lehetőség a tanúvallomás megtételére.⁸ Érdekes különbség fedezhető fel a német büntetőeljárás kódexben (Strafprozessordnung, a továbbiakban: StPO [ger.]). Eltérően kezeli például a tanúvallomási jegyzőkönyv okiratként való felhasználását az eljárás során. Megenged további eseteket is a tanúvallomás felolvasására, például ha a tanú, szakértő vallomása csak kisebb jelentőségű, és a tanú, szakértő távoli helyen vagy hosszú utazással vehetne csak részt a tárgyaláson, vagy ha az ügyész, a terhelt és a védője egybehangzóan megelőgszenek a tanúvallomás jegyzőkönyvből történő felolvasásával.⁹

Azokban az esetekben, amikor a tanú a vallomást megtagadja, az első vizsgálatnak arra kell irányulnia, hogy a Be. alapján volt-e erre joga. Ha jogosan tette, akkor nem olvasható fel a korábbi tanúvallomása sem. Abban az esetben, amikor eltérés van az okirat és a bíróságon elhangzó vallomás között, a tanú elé kell tárnai a két különböző vallomást. Az eltérő elbeszéléseknek számtalan oka lehet, akár olyan egyszerű tény is, mint az időmúlás. A bíróság feladata, hogy az eltérő vallomásokat a további bizonyítékok fényében mérlegelje, és eldöntse, melyiket fogadja el. Számos eset van mai igazságszolgáltatási gyakorlatban, hogy az eltérő vallomást tevő tanúk a nyomozás során tett vallomásukat fenntartják, mondván, hogy akkor pontosabban emlékeztek. Ilyenkor csak okirati bizonyítás zajlik a Be. szerinti okirat-bizonyítási eljárás alapján. A jegyzőkönyv felolvasásának több funkciója is lehet, az elmondottakon kívül meggyorsíthatja, illetve egyszerűsítheti az eljárást. Segítheti a bírót a mérlegelésben, és nem utolsósorban a tanú védelmét is szolgálhatja.¹⁰

Azt a tényt se hagyjuk figyelmen kívül, hogy az egyes tanúk, akik kevésbé járatosak a büntetőjogban, nem tudják biztosan azt, hogy mi terhelő számukra, és mi nem.¹¹ Nem mindegyik tanú látja át a magyar igazságszolgáltatás rendszerét. Legtöbben a média szűrőjén át kapnak cseppnyi információt, hogyan néznek ki a mindennapok a magyarországi bíróságokon, nyomozó hatóságokon. A legtöbb ember, amikor először jár bíróságon, hiányolja a „tizenkét dühös embert”, a szenzációhajhász perbeszédeket, az ügyész és az ügyvéd állandó tiltakozásait, hiszen ez az, amit a filmekben lát. A média felelőssége az is, hogy rengeteg – sokszor téves – sztereotípiát alakult ki. Sajnálatos módon a fogalmak helytelen használata és a hallottak nem megfelelő szintű feldolgozása tájékozatlansághoz, félreértésekhez vezet.

⁸ Meglátásom szerint ez a büntetőeljárás-jog két alapelvének (szóbeliség és közvetlenség) is a követelménye.

⁹ StPO [ger.] 251. § (1)–(2).

¹⁰ Líziczay Sándor: i. m. 323–329. o.

¹¹ Varga Zoltán: A nyomozati vallomás felolvasásának néhány problémája. Magyar Jog, 1990/12., 1065. o.

A tanúk típusai

Ahogy az emberek is különböznek, úgy a tanúk is lehetnek többfélék. Ha a kriminálpszichológiát vagy a pszichológiát hívjuk segítségül, akkor megkülönböztethetünk viselkedésük alapján fecsegő, székszávú, félénk, szónokló és beteg tanúkat¹². Ha a pszichikai állapotukat tekintjük, akkor beszélhetünk nyugodt, nyugtalan, gyenge vagy erős akaratú, makacs tanúról.¹³

Ezek a jelzők meglehetősen sokatmondók. A fecsegő tanú ellentétbe állítható a székszávú tanúval, és nehéz eldönteni, hogy a kettő közül melyik típusúval nehezebb a munka. Olyannal, aki fecseg, és mindenfélét beleszó a mondandójába, amit sokszor már ő maga sem tud megkülönböztetni a valóságtól: látta vagy csak látni akarta? Hallotta vagy csak hallani akarta? Ezt sok esetben nehéz eldönteni. A székszávúságnak is számtalan oka lehet: előfordulhat például, hogy a tanú csak a saját bizonytalanságát akarja leplezni, és a számára ismeretlen helyzet hoz ki belőle ilyen viselkedést. A félénkségnek is számos oka van, de talán a legegyszerűbb és egyben a leggyakoribb, hogy a tanú nem tudja pontosan, mi vár rá. Ilyenkor az együttérzés és a megnyugtató szavak sokat jelenthetnek a kihallgatás sikeressége szempontjából.

Tanú az is, aki kizárt az eljárásból. Ilyen a lelkész, a védő, akitől testi vagy szellemi állapota miatt nem várható el a vallomástétel, a hatósági tanú, és az a személy, aki titoktartásra kötelezett.¹⁴ Ők a bizonyítás szempontjából nem relevánsak, ellentétben a hamis tanúval.

A hamis tanúzás a Btk. (1978. évi IV. tv.) szerint büntetendő cselekmény. Erre a kihallgatás kezdetekor figyelmeztetik ugyan a tanút, ennek ellenére a valamilyen motiváció vagy érdek által vezérelt tanúk mégis elkövetik ezt a bűncselekményt. Tényeket állítanak valótlanul, de következetesen, gondolván, hogy a hatóságot ezzel megtévesztik. Azzal is elkövethető a hamis tanúzás, ha valaki tényt titkol el a vallomása során. A tanúk esetében is beszélhetünk jóhiszeműségről és rosszhiszeműségről. Sokszor egy jóhiszemű tanú is elköveti a hamis tanúzás bűncselekményét, mert a legjobb szándéka ellenére mégis objektíve hazudik. Ez ilyenkor nem büntetendő. A rosszhiszemű tanú a „klasszikus hamis tanú”, mert a vallomása objektíve és szubjektíve is valótlan.¹⁵

¹² A beteg tanú fogalmán olyan személyek értendők, akiknek a részvétele az eljárásban előzetes szakértői (pszichológus vagy elmeorvos) döntéshez kötött.

¹³ Liziczay Sándor: Tanútípusok a büntetőeljárásban I. Rendészeti Szemle, 2007/1., 6–9. o.

¹⁴ Uo. 11–12. o.

¹⁵ Liziczay Sándor: Tanútípusok a büntetőeljárásban II. Rendészeti Szemle, 2007/2., 68–71. o.

Más országokban is fontos kérdés a tanú szavahihetősége, és a hamis tanúzás megakadályozására különböző megoldásokat alkalmaznak. A leggyakoribb formája ennek a tanú megesketése az eljárás során. Ez büntetőjogilag és pszichológiailag is egy prevenciós módszer (például a Bibliára való megesketés a tanúban vallási következményeket, erkölcsi kérdéseket is felvet), valamint súlyosabb fokozatot is jelenthet a hamis tanúzás bűncselekményének megítélésénél. Egyes európai jogrendszerben, mint például a német büntetőeljárás-jogban, a tanú megesketését csak bizonyos esetekben alkalmazzák. Ha a tanú vallomása különösen nagy jelentőségű, vagy a bíróság kételkedik a tanú szavahihetőségében, és ezért szükségesnek tartja, a tanút vallomása végeztével, de még az eljárás során vallásos tartalommal vagy anélkül megesketheti. (Nem alkalmazható a megesketés például szellemi és értelmi fogyatékosoknál, akik az eskü fontosságát és értelmét nem látják át.)¹⁶ A német büntetőjogban egyébként az eskü alatt elkövetett hamis tanúzás külön bűncselekmény, és a hamis tanúzás bűncselekményénél magasabb büntetési tétellel sújtják.¹⁷ Az amerikai jogrendben minden tanút a vallomástétel előtt a bíróságon megesketnek arra, hogy az igazat fogja vallani. A bíróság előtt csak ilyen tanúvallomás használható fel.¹⁸

A legvédtelenebb és a legtapasztalatlanabb a gyermekkorú tanú. A magyar Be.-be több garanciát is beépítettek az érdekükben, mégis kell még valami plusz is az ő védelmükben. Vegyük figyelembe azt, hogy az ő vallomásuk általában olyan esetekben válik fontossá, amikor a sérelmükre követtek el bűncselekményt, és kizárólag az ő szavuk az egyetlen közvetett bizonyíték. Az a személy, aki még nem töltötte be a tizennegyedik életévét, csak akkor hallgatható ki, ha a vallomásától olyan bizonyíték várható, ami mással nem pótolható.¹⁹

Némi plusz védelmet jelenthet a gyermekkorú tanú számára, hogy a bírósági tárgyaláson őt nem lehet kihallgatni. A nyomozás során a nyomozási bíró végzi a kihallgatást. Ezzel elkerülhető, hogy a tizennegyedik életévét be nem töltő tanú megjelenjen a bíróság előtt. Ezzel az esetleges pszichikai feszültségtől, stressztől, lelki megpróbáltatásoktól próbálja kímélni őt a jogalkotó. Tehát a törvény a bíróság előtti megjelenést tiltja, viszont a vallomás megszerzésének a lehetőségét biztosítja. Így ha másként nem jut a hatóság bizonyítékhoz, akkor a gyermekkorú tanú vallomása egy hiteles, törvényes okirati bizonyíték.²⁰ Érdeemes ezen a ponton is ki-

¹⁶ StPO [ger.] 59–67. §.

¹⁷ Strafgesetzbuch (StGB) 153–154. §.

¹⁸ Federal Rules of Evidence, Rule 603. Oath or Affirmation

¹⁹ 1998. évi XIX. tv. 86. § (1) bek.

²⁰ Makai Lajos: A gyermekkorú tanú kihallgatása a büntetőeljárásban. Rendészeti Szemle, 2008/7–8., 107–112. o.

tekinteni egyrészt a német StPO-ra, amely másképp kezeli a gyermekkorú tanúkat a büntetőeljárás során. Itt ugyanis minden tizenhét év alatti tanú kihallgatható a bíróságon, kérdéseket azonban csak a bíró intézhet hozzá. Vagyis a klasszikus értelemben vett tanúkihallgatás itt sem valósul meg, de nem is okirati (tanúkihallgatási jegyzőkönyv felolvasása) bizonyításról van szó.²¹ Másrészt például a brit esetjogban gyakran találkozunk gyermekkorú tanúk közvetlen kikérdezésével a bírósági eljárásban. Erre került sor az 1968-ban elhíresült, Mary Bell²² által elkövetett kétréndbeli emberölés ügyének tárgyalásakor is. A terhelt ekkor tizenegy éves volt, és a bíróság nemcsak kihallgatta és kikérdezésnek vetette alá, továbbá elmeorvosi szakvéleményt készíttetett róla, hanem el is ítélte.²³

A tizenegy éves aluli személy esetében felvetődik egy további probléma is: nem feltétlenül tudja, hogy mit lát, illetve nem érti, hogy mi történt. Következésképp észleléseit nem is tudja úgy elmondani (még szakértő segítségével sem), hogy a vallomása minden részletre kiterjedjen. Nagy szerepe van itt is az időmúlásnak és a gyermek életkorának (de akár egy kétéves gyermek is képes lehet visszaemlékezni). Ha az esemény után mihamarabb sor kerül a meghallgatásra, akkor kapható a legalaposabb vallomás. Az idő előrehaladtával egyre kevesebb az esély az apró részleteket felidéző elbeszélésre, sokkal inkább, mint egy felnőtt tanú esetében. Ilyenkor előfordulhat, hogy a gyermek konfabulál²⁴, ha egy-egy szuggesztív kérdést tesznek fel neki.²⁵

A tanúvallomás megjelenése a büntetőeljárásban

A tanúvallomások értékelése

A büntetőügyek nagyrészt a tanúvallomások által jutnak előrébb. Lehetnek olyan ügyek, amelyeknek nincs tanújuk. Lehetnek olyanok, amelyekben csak egy tanú

21 StPO 241/A §.

22 Mary Bell kétréndbeli emberöléssel vádolták. Az első emberölés egy négyéves gyermek terhére történt. A második áldozat egy hároméves gyermek volt, ebben bűnsegéd volt egy tizenhárom éves gyermektársa. A szakértői vélemények egyértelművé tették, hogy a tizenegy éves elkövető szilárdabb volt a cselekmény elkövetésekor, és befolyásolta a nála idősebb társát. Elmeorvosi szakvélemény is született az ügyben. Az elkövető nem szenvedett elmebetegségben, pszichés zavarban, de a szociokulturális környezete rendezetlen volt (édesanyja prostituált volt, apja ismeretlen), ez egyfajta magyarázat lehetett a tettére. Az ítélet meghozatalakor a gyermekkorúság nem volt kizáró ok, sőt a tárgyaláson kikérdezte a gyanúsítottat a bíró és az ügyész is.

23 http://news.bbc.co.uk/1/hi/17/17newsid_3261000/3261087.stm

24 Konfabuláció, más néven meseszöveg. Lényege, hogy a visszaemlékezés során a hiányos emlékképeket a képzelet segítségével egészíti ki az alany.

25 Kulcsár Gabriella: A gyermek-tanúvallomások információtartalmának torzulási lehetőségei. In: Gál István László – Nagy Zoltán András [szerk.]: Informatika és büntetőjog. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszék, Pécs, 2006, 119–132. o.

van, ami a konkrét mérlegelésnél egy régi szentenciát juttat eszünkbe: „Unus testis, nullus testis”, vagyis egy tanú nem tanú. Ilyen esetben egyértelműen indokolt további bizonyítékok beszerzése. Továbbá lehetnek olyan ügyek, amelyekben számos tanúvallomás áll rendelkezésre, és ezeket kell egyesével és egymással szembeállítva, összességében vizsgálni. Olykor a tanúvallomások meg is cáfolhatják egymást, de ennek eldöntése kizárólag a bíróság hatáskörébe tartozik.

A magyar igazságszolgáltatás évente több százezer tanút hallgat meg a különböző büntetőjogi ügyekben. A tanúvallomások és más bizonyítási eszközök egymásra hatnak, erősítik vagy gyengítik egymást. Az ember, a tanú szerepe már csak azért is kimagasló az eljárásban, mert emberi közrehatás nélkül a tárgyi bizonyítékokhoz sem juthatunk el. Akár laikus, akár szakértő találja meg a tárgyi bizonyítékot, szükséges a közbenjárása az adott ügyben.²⁶ Voltak elképzelések arra vonatkozóan, hogy a tudomány fejlődésével mindez megváltozik, de úgy néz ki, hogy ez nem helytálló jóslat.

A tanúvallomást mint személyi bizonyítási eszközt, a bíróság értékeli és mérleget. Továbbá a bíróság hatásköre az is, hogy eldöntse, mit ér egy-egy tanúvallomás, hiszen amellett, hogy a bizonyítás egyik leggyakoribb eszköze, mégis a tévedések száma és mértéke miatt az egyik legkritikusabb is. Ha egy hamis tanúvallomást vesz a bíróság alapul, akkor az ítéletben is kiütközhet, akár helytelen is lehet. A magyar igazságszolgáltatásnak sajnos voltak ilyen ügyei, és nem zárhatjuk ki azt sem, hogy lesznek is. Egymásnak ellentmondó tanúvallomások közül szintén a bíróságnak kell eldöntenie, melyiket lehet elfogadni, melyik az a vallomás, amelyet valamilyen tény megcáfol. Az ítélet indokolásában részletesen ki kell emelni, mit fogadott el a bíróság mint bizonyítékot, és mit nem. Tulajdonképpen ebben a részben válik nyilvánvalóvá, hogy a bizonyítási folyamat hogyan is nézett ki, a logika törvényeinek és a bírói meggyőződésnek mi felelt meg, és mi nem.²⁷

A bizonyítékok értékelésekor még egy alapvető szabályt is figyelembe kell venni: „In dubio pro reo.” Ha kétséget kizáróan nem találja bizonyítottnak a bíróság a vádat, akkor a bizonyítékokat nem lehet a terhelt hátrányára értékelni. Ezzel egy klasszikus problémakörhöz érkezünk, vagyis ha egy felmentő ítélet születik egy büntetőügyben, melyik felfogás lesz a helyes: inkább fusson egy bűnös, mint hogy bűnhődjön száz ártatlan? Vagy fordítva: inkább bűnhődjön száz ártatlan, mint hogy fusson egy bűnös? Nehéz kérdések; olyan tiszta ítékezés pedig, hogy csak a bűnösök bűnhődnek és az ártatlanokat nem vádolják meg, talán nem túlzás azt állítani, még nem volt a történelemben.

²⁶ Király Tibor: Büntetőeljárás Jogi Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 252. o.

²⁷ Elek Balázs: A személyi bizonyítékok megbízhatósága a büntetőperekben. Rendészeti Szemle, 2009/3., 87–91. o.

További fontos alapszabály az értékelésnél, hogy a tanúvallomás során az emberi tényezők sem hagyhatók figyelmen kívül. Fontos a szubjektivitás, az érzelmek mértéke, az emlékezés minősége. A tanú egy szemszöveget testesít meg az adott ügyben, ami ezért nem lehet objektív. Arról a tényről, amit látott, hallott, észlelt az egyik, nem biztos, hogy ugyanúgy beszél a másik. Másként számol be egy közlekedési balesetről az, aki ismeri a KRESZ szabályait, és másként beszél róla, aki nem ismeri azokat. Nem egyformán beszél egy bűncselekményről az a tanú sem, aki érintett (akár maga a sértett) az ügyben, vagy egy olyan, aki csak látott valamit, de az eset semmilyen formában sem érinti. A tanú memóriájának a minősége sem elhanyagolható. Aki feledékenyebb, nehezebben emlékszik vissza tényekre, mint aki figyelmes, és könnyebben jegyzi meg a látott, hallott dolgokat.

A tény, adat megjegyzésének az ellentettje a felejtés. Ezzel a ténnyel tisztában kell lennie a tanút meghallgatónak. *Herrmann Ebbinghaus* német pszichológus kísérletei szerint mintegy fél óra múlva a hallottak 59,2 százalékára emlékszik az ember, míg 31 nappal később már csak a 21,1 százalékát tudjuk felidézni. Ezt a megállapítást egy úgynevezett feledési görbével ábrázolta. *Radoszavljevity* is egy ilyen görbén ábrázolta a méréseit, de annyi különbséggel, hogy 120 napra vonatkozóan vizsgálta a feledést. Mérései alapján a vizsgált személyek négy hónap elteltével 2,8 százaléknyi információra emlékeztek.²⁸

Több esetben félrevezetőnek tűnhet a tanú magabiztossága, ugyanis ennek ellenére is előfordulhat, hogy rosszul emlékszik. A magabiztosság és a vallomás minősége, a tanú szavahihetősége nem minden esetben arányosak egymással. Van olyan esetek, amikor a magabiztosság valóban a pontos emlékezés jele. Olyankor általában az esemény megtörténetkor a körülmények megfelelőek voltak, minden részletre tudott figyelni az észlelő. Amikor a tanúk magabiztosak, de az „eredeti emlékkép kialakítása” során voltak zavaró tényezők, akkor fennáll annak a veszélye, hogy a tanú magában rekonstruálja az eseményeket, és a hiányzó információkat a saját „ölteivel” kiegészíti. Így fordulhat elő az az eset, hogy a tanú magabiztos, pedig nem emlékszik pontosan a történetekre.²⁹

A bírói meggyőződés nem alapulhat kizárólag a megérzésen. Az ok-okozat, a logika szabályai alapján kell eljuttania a bírónak a végleges értékeléshez. A vallomásokot, amikor egymással szemben állnak, össze kell vetni: melyik mennyit ér a másikkal szemben. De nem egy számtani képletről van szó, hanem egy bonyolult műveletről, amelyben nem csak a tények beszélnek. A bírónak segítségül kell hívnia kommunikációs, pszichológiai képességét és a semmivel sem helyettesíthető ta-

²⁸ Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. KJK, Budapest, 1965, 236–239. o.
²⁹ Nolan Atkinson – Hilgard Smith: Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 321–329. o.

pasztalatát. A vallomások „ütköztetésénél” a bíróság dönti el, melyik az a rész, amelyet figyelembe vesz, és melyik az, amelyiket mellőzi, mert azt más bizonyíték megcáfolta.³⁰

A tanúvallomások szerepe más országok büntetőeljárás jogában

A magyar értékelési módszereket mindenképpen érdemes összevetni más országok eljárásjogi megoldásaival. A német anyanyelvű országok mindig is híresek voltak arról, hogy számtalan hasonlóság van köztük és a magyar jogszabályok között. Akad olyan jogrendszer is, amelyben a különbségek száma nagyobb, mint a hasonlóságé, ez az amerikai jogrendszer.

A német StPO, a magyar Be.-hez hasonlóan, kissé szűkszavú a bizonyítékok értékelésével kapcsolatban. A 261. § szerint: „A bizonyítási eljárás eredményéről a bíróság saját, szabad, a tárgyalás figyelembevételével kialakított meggyőződése alapján dönt.” A német jogban sem terjeszkedhet túl az ítélet a vádon, és csak arra lehet alapozni, ami a tárgyaláson ténylegesen elhangzott vagy bemutatásra került. A német jogalkalmazó tehát nem kap konkrét „utasításokat” a bizonyítékok értékelésével kapcsolatban az eljárásjogi törvényben.³¹

Az osztrák Strafprozessordnung (a továbbiakban: StPO [öst.]) már nevesít (és ebben különbözik több büntetőeljárás kódextól) néhány követendő elvet az ítélethozatal esetére, a bizonyítékok értékelésével kapcsolatban. Ilyen például az, hogy a bíróság csak annak alapján dönthet, ami a tárgyaláson elhangzott, továbbá a bíróság minden bizonyítékot annak hitelességére és bizonyító erejére vonatkozóan külön-külön és összességében is meg kell hogy vizsgáljon. Arról a kérdésről, hogy egy tényállás bizonyítottan minősíthető-e, a bíró nem törvényi előírások, hanem csak saját szabad meggyőződése alapján, a bizonyítékok mérlegelésével dönthet. Külön nevesített a törvényben azoknak a tanúknak a köre, akik megtagadhatják az eljárás során a vallomástételt bizonyos kérdésekben (például mert magát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolná). Ezekkel a tanúkkal kapcsolatban a bíróságnak külön vizsgálnia kell, hogy a vallomástétel során elegendő lehetőségük volt-e a feleknek, hogy megbizonyosodjanak az ő szavahihetőségükről és az általuk elmondottak bizonyító erejéről. Az StPO tartalmaz továbbá konkrét eseteket is, amikor a terhellet fel kell menteni.³²

30 Elek Balázs: A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban (PhD-értekezés). Miskolc, 2007, 19–29. o. [2007a]

31 StPO (ger.) 261–267. §.

32 StPO (öst.) 258–259. §.

Végezetül egy európai jogász számára szokatlan jogrendszer, az amerikai. Az Egyesült Államokban bárki lehet tanú, akit a bíróság tanúként elfogad, kivéve a bíró és az esküdtek az általuk tárgyaló ügyben, továbbá az esküdtek később más ügyben sem kérdezhetők arról, hogy esküdti minőségükben hogyan jártak el. Érdekes elv továbbá, hogy a tanú szavahihetőségét bármelyik fél (ügyész, védő) vitathatja, és ezzel kapcsolatban kérdéseket tehet fel, egy másik elv azonban megtiltja azt, hogy a tanú vallásos meggyőződését negatívan vagy pozitívan felhasználják ellene. A tanúk két típusra oszthatók: tanú (*lay witness*) és szakértő tanú (*expert witness*), ez az elnevezés nem összekeverendő a magyar szakértő fogalmával, mert szakértő tanú bárki lehet, aki valamilyen speciális tudással bír. Ezek a szakértő tanúk lehetnek valamelyik fél által indítványozott vagy a bíróság által kirendelt tanúk. A tanú a vallomásában csak az általa tapasztaltakat mondhatja el, továbbá a véleményét is (*opinion*), ha az általa tapasztaltak könnyebb megértésére vagy a saját maga által kialakított következtetésekre vonatkoznak, és nem kell hozzá semmilyen szaktudás. A szakértő tanú tehet szakértői vallomást (*expert testimony*), ezt valamilyen szaktudás és szakértői módszerek felhasználásával kell alátámasztania, vagy egyszerű tanúvallomást (*opinion testimony*), mint amelyet a tanú is tehet saját megfigyeléseiről. Három fontos alapelv van a tanúk kihallgatásának. Az egyik, hogy a kihallgatás a bíróság felügyelete és irányítása alatt zajlik, amely figyel arra, hogy a kihallgatás elérje a célját, ne szolgáljon a tárgyalás indokolatlan elhúzására és megvédje a tanút a közvetlen, durva támadásoktól. A másik, hogy a keresztkérdések maradjanak a tárgyaló ügygel kapcsolatos releváns tényeknél. Harmadrészt kerülni kell a szuggesztív kérdések alkalmazását a tanúval szemben. A tanú kihallgatása során bármelyik fél élhet tiltakozással (*objection*) akár az esküdszék jelenléte nélkül is. Ilyen tiltakozási ok lehet az úgynevezett hallomás (*hearsay*), vagyis a vallomásnak az a része, amelyet a tanú személyesen nem tapasztalt, hanem harmadik személytől szerzett róla tudomást. Az ilyen vallomás felhasználására számos szövetségi jogszabály tartalmaz korlátozást. Az ítélethozatal során a laikusokból álló vádesküdszék a tárgyaláson elhangzottak alapján dönt kizárólag a bűnösség kérdésében. A büntetés kiszabása később az eljáró bíró feladata.³³

A tanúvallomás pszichológiája

A tanúvallomás értékeléséhez tanácsos más tudományágot is alkalmazni. A büntetőeljárás-jog pontosan definiálja a tanú fogalmát, kihallgatásának módját, de egy ponton cserbenhagyja a jogalkalmazót. A bíró szabadon dönti el, mit ér az adott

³³ Federal Rules of Evidence, Article VI., VII., VIII., XI.

tanú szava. Mi lehetne nagyobb segítség a pszichológiánál ebben az esetben? Némi pszichológiai érzék minden embernek jutott. Vajon elegendő-e ennyi? Vajon megengedheti-e magának az, aki a tanúvallomásokat értékeli, hogy ne használja ennek a tudományágnak az eddigi eredményeit?

A jogalkalmazónak rendkívül nagy segítségére lehet a kriminálpszichológia. Ez a tudományág tanácsokat ad a prevenciótól kezdve a bűnüldözésen át a büntetés-végrehajtásig. Bármely bűncselekmény gyanúja esetén segítséget jelenhet egy kriminálpszichológus alkalmazása, és bármely személy (sértett, tanú, terhelt) vonatkozásában alkalmazhatók a vizsgálatok.³⁴ A szakértői vizsgálat során egyes kérdéskörhöz, témakörhöz meghatározott módszereket és teszteseteket fogalmaz meg az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. számú módszertani levele. A szakértő alkalmazhat személyiségvizsgálatot (ezen belül vannak projektív és kérdőíves módszerek), teljesítményvizsgálatot (intelligenciát mérő eljárások és mentális részteljesítményeket mérő eljárások), műszeres vizsgálatokat (ezen belül talán a legismertebb a poligráfos vizsgálat). A szakértői vizsgálat legfontosabb pontja mégis a viselkedés megfigyelése, az alany kikérdezése, hiszen a szakértő e tapasztalatok alapján tud megfelelő választ adni a neki feltett kérdésekre.³⁵

A bíróság nagyon kevés esetben kéri pszichológus szakértő segítségét az egyes tanúvallomások értékelésénél.³⁶ A bírónak saját tapasztalatuk, megérzésük lehet egy-egy tanútípust illetően, de biztosat mégis csak egy szakértő tud/tudna mondani. A legsarkalatosabb pont egy-egy tanúvallomás esetében, hogy a bíró a valótlan állításokra, ellentmondásokra rávilágítson. Ezzel szemben a pszichológus szakértői vélemény célja, hogy a tanú érzelmeinek, személyiségstruktúrájának feltérképezésével segítséget nyújtson a bírónak a tanúvallomás értékelésében. Nem állíthatunk fel olyan elméletet, amely kimondaná, hogy a pszichológus szakértőnek igazza van, a tanúnak nem. Ez helytelen irány lenne.³⁷

Ha a hatóság szakértő segítségét kéri, akkor fontos momentum a megfelelő kérdés feltevése. A pszichológusnak nem lehet feltenni a pszichiátriával kapcsolatos kérdéseket, és ez fordítva is igaz. Tehát a pszichológus nem tud választ adni az elmeállapottal, cselekvőképességgel, beszámíthatósággal kapcsolatos kérdésekre, ez a pszichiáter dolga. Ezzel szemben jó kérdésnek bizonyulhat a pszichológus számára,

34 Orosházi Józsefné – Németh Rita – Faragó Ágnes: A kriminálpszichológia lehetőségei a nyomozati munkában. *Belügyi Szemle*, 2000/10., 108–113. o.

35 Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. számú módszertani levele I.2.3. Az igazságügyi pszichológus kompetenciáira az alkalmazandó módszerek vonatkozásában című fejezet.

36 Bizonyos szempontból ez érthető, hiszen egy-egy tanúra vonatkozó vizsgálat az eljárás hosszát és költségeit növelné.

37 Elek Balázs: A pszichológus szakértők egyes alkalmazási lehetőségei a tanúvallomások értékelésében a büntetőeljárásban. *Ügyészek Lapja*, 2007/5., 25–27. o. [2007b]

ha a vizsgált alany értelmi színvonaláról, személyiségstruktúrájáról, érzelmi/indulati életéről kérdezik. A szakértő a megfelelő tesztek segítségével megválaszolhatja azt a kérdést is, hogy a vizsgált alany személyiségében van-e valamilyen kóros pszichés elváltozás (ami a valóságérzetet befolyásolná); élményszerűen mondja-e el a történeteket; milyen az alany érzelmi kapcsolatrendszere, vagy a szociokulturális háttere hogyan befolyásolja jelenlegi életét.³⁸ Ha a szakértő jó kérdéseket kap, az ügy előrébb juthat, és a hatóság közelebb kerülhet a cselekmény megismeréséhez.

„Hazudik-e a tanú?” – ez az a kérdés, amelyet nem tehet fel egy bíró a szakértőnek. Ha a jogalkalmazó erre a kérdésre szeretne választ kapni, érdemes az elbeszélés élményszerűségére rákérdezni. A szakértő ilyenkor azt vizsgálja, hogy a tanú által elmondottak valóban úgy hangzottak-e, mint amit át is élt, vagy a tanúvallomás valamilyen befolyásolás, manipuláció eredménye. A pszichológus könnyebben meglátja, hogy a tanú egy általa (vagy más által) elképzelt esetről beszél, vagy olyanról, amit maga tapasztalt. Az élményszerűség megállapításával a tanú szavahihetősége is kiderülhet. A bírónak meg kell vizsgálnia ugyan a tanúvallomás minden pontját, de ha egy szakértői vélemény is a segítségére van, akkor a bírói értékelés könnyebben kialakulhat.³⁹

A tanúvallomás a kriminalisztika tükrében

A tanúvallomások értékeléséhez, illetve a tanúk meghallgatásában egy másik tudományág, a kriminalisztika is segítségére lehet a jogalkalmazóknak. Ez kellően régi és kimunkált tudománynak számít, hiszen már az ókorban is alkalmazták, de akkoriban nem volt még egységes elnevezése.

Igen gyakorlatias jellegű tudományról van szó, ami a társadalomtudományok körébe tartozik ugyan, de nem túlzás azt állítani, hogy a természettudományok között is megállja helyét.⁴⁰ Az eddigi gyakorlati megállapításokat alapul véve a jogalkalmazó könnyebben végezheti a tanú kihallgatását és a tanúvallomás értékelését. Sokkal több konkrét megfigyelést tartalmaz, mint bármely más tudományág.

A tanúvallomásig egy meghatározott utat kell bejárnia a jogalkalmazóknak. A kriminalisztika alapkérdései szerint van lehetőség a bűncselekmény felderítésére. Ilyenkor hét alapvető kérdést kell megválaszolni. A kérdések angol elnevezése „ó W and 1 H”. A válaszokat a következőkre kell megtalálni: Who? What?

38 Németh Rita Kriminálpszichológia című speciális kollégium. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2008/2009. őszi félév.

39 Elek Balázs (2007b): i. m. 31–33. o.

40 Molnár József: A kriminalisztika tudománya. Kriminológiai és Kriminalisztikai Évkönyv XXXII. Budapest, 1995, 189–190. o.

When? Where? With what? Why? How?, vagyis Ki? Mit tett? Mikor? Hol? Mivel? Miért? Hogyan?⁴¹ Az e kérdésekre kapott válaszok alapján rekonstruálható az esemény, noha annak megtörténte természetesen nem volt jelen a nyomozó hatóság tagja. Cél az objektív igazság megismerése, amelyhez az előbbi kérdésekre adott válaszok segítségével könnyebben el lehet jutni. A kriminalisztikának számos eszköze van még arra, hogy ezt a feladatot megoldja.

Az egyik legjelentősebb eszköz a tanú kihallgatása, eredménye pedig a tanúvallomás. A hazai büntetőeljárás-jog a mai napig a kriminalisztika alapvetéseit alkalmazza a tanú meghallgatásánál, hiszen a kriminalisztika egyik alapköve éppen a kihallgatáson alapul. A kriminalisztika rögzít számos alapszabályt, amelyek gyökerei a szabad bizonyítási rendszerhez köthetően alakultak ki, hiszen ezáltal fejlethettek igazán ki a különböző módszerek. Más magatartás célvezető egy terhelttel és más egy tanúval kapcsolatban. A szabad bizonyítás lehetővé tette, hogy a vallomást tényleges tartalma alapján értékelhesse a hatóság tagja. A kriminalisztika felkészült a tanúk típusaira, és instrukciókat ad, hogyan kell őket kezelni.⁴²

A kriminalisztika pontos meghatározást ad arra vonatkozóan, hogy kell/célszerű feltenni a kérdéseket, hogyan történjen a kihallgatás, milyen körülmények között. Figyelembe veszi, hogy milyen tanútípussal találkozhatunk, és tanácsot ad arra vonatkozóan, hogy mit kezdünk egy-egy ilyen tanúval, bármi legyen is a célja a viselkedésével.

A kriminalisztika három alapvető kihallgatási szituációt különböztet meg. Az egyik a konfliktusmentes kihallgatás, amikor a tanú együttműködik a kihallgatást végzővel. Ez a legegyszerűbb és legkönnyebb szituáció, és általában használható eredménnyel is zárul. A második a konfliktusos szituáció, amikor a tanúból hiányzik az együttműködési szándék. Véleményem szerint, ez a helyzet sem olyan bonyolult, hiszen a kihallgató észleli a tanú viselkedését, és ehhez mérten teszi fel a kérdéseit. Ebben a helyzetben valószínűleg kevés vagy kevésbé felhasználható lesz a kihallgatással szerzett információ. A legnehezebb helyzet az úgynevezett bizonytalan kihallgatási szituáció, amikor a tanú együttműködési szándéka nehezen értelmezhető vagy észlelhető a kihallgató számára. Az ilyen szituációban szerzett információk igazságtartalma a legingatagabb. Hasznos módszerek lehetnek továbbá – a kihallgatási szituációk ismerete mellett – a különböző, az igaz vallomás elősegítésére használt egyéb technikák. Célszerű lehet asszociációkat, részletező kérdéseket alkalmazni, ha a tanú nehezen emlékszik vissza a történetekre. Ha a ta-

41 Bócz Endre – Finszter Géza: Kriminalisztika joghallgatóknak. Magyar Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 36. o.

42 Molnár József: A kriminalisztika tudománya V. A tanú és a terhelt kihallgatásáról. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminalológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXXVI. OKRI, Budapest, 1999, 199–214. o.

nút egy távolságról vagy egy kocsi színéről kérdezzük, tisztázzuk vele, hogy mit ért az adott távolságon vagy a megjelölt színen (például mutasson rá arra a színre, amelyre gondolt). Főként a nyomozás során lehet továbbá alkalmazni a BAL (*behaviour analysis interview*) vagy a Raid-rendszereket, hogy megismerjük a tanú együttműködési szándékát, ami a szituációk megfelelő kezeléséhez szükséges.⁴³

A tanú kihallgatása másképp néz ki a nyomozó hatóság és másképp a bíróság előtt. Nagy különbség, hogy a nyomozó hatóságnak kevesebb információja van, és sokszor azok is közvetettek, nem kellően megalapozottak. A nyomozó hatóság elsődleges célja, hogy ezeknek utánajárjon a tanú meghallgatása által. A bíróság ezzel szemben a legtöbb esetben nincs ilyen helyzetben a tanúkat illetően, hiszen a nyomozó hatóság előkészítette az ügyet. A nyomozati kihallgatás légköre intim, csak azok vannak jelen, akiknek feltétlenül szükséges (kihallgató, kihallgatott, jegyzőkönyvvezető). A beszélgetés egy erre alkalmas és erre a célra kialakított helyiségben történik. A kihallgatás menetét pontos terv rögzíti. Figyelni kell arra, hogy a tanú ne várakozzon sokat, mert a várakozás alatt esetleg más tanúval információt cserél, és ezáltal veszélybe kerül a tiszta vallomás lehetősége. Az elhangzottakat a lehető legnagyobb mértékben pontosítani kell a tanú segítségével. A kihallgató inkább kérdezzen vissza többször, adjon lehetőséget a tanúnak arra, hogy magyarázza, mit és hogyan látott, hallott. Ezzel szemben a bíróságon jelen vannak a bíróság tagjai, a vád, védelem képviselői és a vádlott. Továbbá a többi résztvevőt és a nyilvánosságot is számba kell itt vennünk, aminek csak az adott tárgyalóterem befogadóképessége vagy a bíró döntése (zárt tárgyalás) szabhat határokat. A kihallgatás menete meghatározott, mert elsőként a tanács elnöke kérdez, majd a tanács tagjai, utánuk a vád, védelem, vádlott, szakértő tehet fel kérdéseket a tanúnak. A bíró saját belátása szerint végzi a kihallgatást.⁴⁴

A tanú meghallgatása a Be.-ben meghatározott módon folyik. A kriminalisztika a kérdések feltevésére, a kihallgatás menetére ad követendő tanácsokat, akár a nyomozó hatóság, akár a bíróság előtt folyik a tanú meghallgatása. Cél, hogy a tanú meghallgatásakor minden felmerülő kérdés tisztázódjon. A kérdések ne legyenek szuggesztívek, a tanúra vonatkozzanak, hiszen a jogalkalmazó az ő személyes észlelésére kíváncsi. A tanú vallomásában sokszor a következtetéseit, véleményét is elmondja. Ezekre vigyázni kell, és nem szabad tényként kezelni. A kérdés mindenképp legyen egyszerű, és igazodjon az adott tanú műveltségi szintjéhez. A feltett kérdés semmilyen választ sem tartalmazhat.⁴⁵

43 Bócz Endre – Finszter Géza: i. m. 132–157. o.

44 Uo. 159–170. o.

45 Illár Sándor (szerk.): Krimináltaktika. Tankönyv a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói részére. BM Könyvkiadó, Budapest, 1983, 86–103. o.

Az előbbiek alapján talán könnyen belátható, hogy igenis szükség van egyéb tudományágak eredményeinek felhasználására akár a napi rutinfeladatok során is, hiszen még a tapasztalt jogalkalmazóknak is nagy segítséget jelenthetnek.

Zárógondolatok

A tanúvallomások értékelésével kapcsolatban vannak írott és íratlan alapszabályok. Egy tanúvallomásnak sincs előre meghatározott súlya. Cél, hogy a legjobb és leginkább használható formájú vallomáshoz jusson hozzá a jogalkalmazó, és a későbbi ítélelhozatalnál kétséget kizáróan dönthessen bűnösség és ártatlanság kérdéséről. Ezzel a tanulmánnyal az alapfogalmak tisztázása mellett szerettem volna egyrészt nemzetközi kitekintést adni, hogy más országokban milyen szempontok szerint nyerik és mérlegelik a tanúvallomásokat, másrészt bemutatni olyan egyéb tudományágakat, amelyek nagyban segíthetnek a kihallgatás és a vallomás értékelése során.

PARTI KATALIN

Újratervezés, avagy miért fontos az elektronikus bizonyítékszerzés?

A spanyol illetőségű Cybex az Európai Bizottság támogatásával 2009-ben és 2010-ben 14 országban tart képzést jogalkalmazók – rendőrök, ügyészek és bírák –, valamint informatikai igazságügyi szakértők számára. Az Európa 11, és Latin-Amerika három országában megtartandó, egyenként négynapos kurzus témája az interneten megjelenő bűncselekmények nyomozása során alkalmazandó elektronikai eszközök bemutatása, az elektronikus bizonyítékok hiteles rögzítése, archiválása és felhasználása a büntetőeljárásban, valamint a nemzetközi együttműködés elméleti és gyakorlati kérdései. 2009. március 22. és 27. között a pozsonyi ügyvédi kamarában megrendezett képzésen vettem részt. Magyar jogalkalmazók a képzésen nem jelentek meg¹, és úgy gondolom, hogy ennek két oka lehet: az egyik, hogy nem jutott el hozzájuk a hír (az interneten lehet megtalálni a képzés hirdetését, igaz, ott számos portálon), a másik, hogy az elektronikus bizonyítékszerzés témáját a mai magyar jogalkalmazás nem tekinti kardinális kérdésnek, uram bocsá', hanyagolja. A képzés négy napja alatt többször elgondolkodtam, miért is kell nekünk az elektronikus bizonyítékszerzéssel foglalkoznunk. Mindannyiszor meggyőződtem azonban annak szükségességéről, sőt elkerülhetetlenségéről. Ahogy a navigációs szettek szép lassan felváltják a papíralapú térképeket, úgy kell lassan megbarátkoznia a gondolattal a jogalkalmazónak, hogy a hagyományos nyomozás és bizonyítékszerzés ideje lejárt. Az elektronikus környezet bizonyítékszerzési stratégiái a hagyományos elveken nyugszanak, bár a módszerek és a formákat jelentősen át kell alakítani. Mint ahogyan át kell formálni a jogalkalmazók gondolkodását is.

A táblázatból látszik, hogy azok a területek, ahol feltétlenül előnyösebb lehet az online környezetben való nyomozás, különösen a nemzetközi együttműködés és kapcsolattartás, a házkutatás és a lefoglalás, a bizonyítékok átadása és felmutatása a bíróság előtt, a bizonyítékok megőrzése, valamint a környezetkímélet. Azért kell erről még ma is feltételes módban beszélni, mert, habár az elméleti lehetőség adott, a gyakorlatban ezek a területek még nem működnek olajozottan. Ennek he-

¹ ...egy polgári perekben képviseletet ellátó és egy közigazgatásban dolgozó jogi képviselő kollégán kívül.

**A hagyományos és az internetes környezetben folytatott nyomozás,
illetve bizonyítékszerzés különbségei**

Intézkedés, kényszerintézkedés megnevezése	A nem elektronikus (hagyományos) bizonyítékrögzítés előnye	Az elektronikus bizonyítékrögzítés előnye
Felderítés	A felderítés gyorsabb lehet offline környezetben, hiszen az interneten jobb az álcázási képesség, és a környezet viszonylagos anonimitást nyújt.	Ugyanakkor a felderítés online környezetben lehet gyorsabb, például egy weblap tartalma egyszerre több változatban, több helyen is elérhető az interneten, míg az offline környezetben egy nyom egyszerre csak egy helyen található meg.
Nyomozás	A nyomozás a hagyományos környezetben jóval gyorsabb (és eredményesebb) lehet, mert az online környezetben a bizonyítékszerzés láncolata hosszú: az internetszolgáltatótól kell beszerezni az IP-címet, a felhasználó adatait stb.	A nyomozás jóval gyorsabb lehet, mert az elektronikus környezetben a kommunikáció is gyorsabb (a feljelentés és a nyomozó hatóság, a hatóságok egymás között, valamint a hatóság és a szolgáltató között).
Nemzetközi együttműködés, kapcsolattartás	A nemzetközi kapcsolattartás offline ügyekben gyorsabb lehet. Az online adatkérésre más országbeli szolgáltató, illetve nyomozó hatóság nem mindig válaszol, mert nem egységes a jogrendszer, és kidolgozatlanok a kapcsolattartás útvonalai.	Az online környezetben gyorsabb lehet a nemzetközi együttműködés olyan országok között, amelyek aláírták, illetve ratifikálták az Európa Tanács és az Európai Unió online adatszerezésre vonatkozó dokumentumait. (Ilyen különösen az ET számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye és az unió adatvisszatartási irányelve.)
Házkutatás, lefoglalás	Offline kényszerintézkedéshez nem kell különleges szakértelem (nincs szükség informatikai szakértőkre, akik meghatározzák a lefoglalandó adathordozók körét, és szakszerűen foganatosítják a lefoglalást).	Az elektronikus eszközökre végrehajtott házkutatás és lefoglalás szakszerűsége egyben garancia arra, hogy az így szerzett bizonyítékok megőrzik hitelességüket az eljárás során, és felhasználhatók a bíróság előtt.
Bizonyítékok elküldése, átadása a jogalkalmazó szervek között, felmutatása a bíróság előtt	Nem kell tudni kérdést feltenni az informatikai szakértőnek, nem kell tudni értelmezni az informatikai szakértői véleményt, ezek a mozzanatok nem kívánnak különösebb felkészülést a jogalkalmazótól.	A bizonyítékok továbbítása, illetve a nemzetközi szintűen való átadása alapszintű számítástechnikai felkészültséget igényel a jogalkalmazótól, de egyben garancia is a bizonyítékok hiteles megőzésére és az eljárás jogszerűségére.

Bizonyíték megőrzése	Nem kell befektetni drága anyagi eszközökbe az archiváláshoz, de fennáll a megrongálódás veszélye.	Hosszú ideig változatlan formában megőrizhető a bizonyíték. A standard rendszerek segítségével a bizonyíték külföldön is ugyanúgy bizonyító erejű a büntetőeljárásban, mint a lefoglalás/hitelesítés helyén. De a megrongálódás veszélye itt is fennáll! Ki kell dolgozni olyan archiválási rendszert, amely a technika fejlődése ellenére hosszú ideig olvashatóvá teszi az adathordozót (lásd például a floppyk sérülékenysége).
Környezettudatos magatartás meghonosítása	A papíralapú bizonyítási technológia környezetvédelmi okok miatt is idejétmúlt, ráadásul a tömeges ügyiratkepzés helyigényes és rendszertelenné, átláthatatlanná teszi az ügyeket.	Az online technológia nemcsak a környezetet kíméli, hanem lehetőséget teremt új rendszerezési elvek meghonosítására a büntetőeljárásban.

lyi oka a jogalkalmazás „számítógép-ellenessége”², nemzetközi téren pedig az együttműködés csatornáinak bejáratlansága.

Az informatikai szakértő jelentősége

Az interneten megjelenő bűncselekmények felderítése és nyomozása már eddig is nehézséget okozott a jogalkalmazóknak. Minden ilyen ügyben igazságügyi informatikai szakértőt (a továbbiakban: szakértő) kell kirendelni, a jogalkalmazónak pedig értelmeznie kell a szakértői véleményt és azt fel kell tudnia használni az eljárás során. Ezt bonyolítja, hogy nemcsak megértenie kell, hanem egyszersmind megmagyaráznia is a szakértő véleményét más jogalkalmazók számára – például az ügyésznek vagy a bírónak. A szakértőtől tudni kell kérdezni, hiszen a szakértő látja az ügyek lényegét (ez az úgynevezett jéghegy-effektus, amikor az adathordozó vizsgálója látja az ügy nyolcvan százalékát, a jogalkalmazó, aki csak nyomon követi az elemzést, az elektronikus környezetben lezajló folyamatoknak csak húsz százalékát ismeri meg). A Cybex szerint éppen ezért nagyon fontos a jövőben a jog-

² Ez a „számítógép-ellenesség” érhető tetten például abban, amikor a rendőrség a hozzá elektronikus levélben beérkező lakossági feljelentéseket, illetve más országból érkező megkereséseket kinyomtatja, és a nyomtatott példány alapján kerül sor az ügy szignálására. Emellett a mai magyar gyakorlatban a bíróságok nem szívesen fogadják el elektronikus úton érkező bizonyítékot. A papíralapú „adathordozó” azonban sérülékeny, és sokkal inkább „hajlamos” tartalmának megváltoztatására, mint az elektronikus változat.

alkalmazókat informatikai szakirányban továbbképezni. Az informatikai szakismerettel felvértezett jogalkalmazók ugyancsak az ügy felszínét látják, de már vannak elképzelések arról, hogy mi történhetett az adathordozóval, milyen szempontok szerint kell vizsgálni. A hagyományos kriminalisztika ezeket az elképzeléseket nevezi verzióknak. A verzióállítással kapcsolatban pedig nemhogy csökkenne, hanem épphogy tovább erősödik a szakértő szerepe, hiszen a szakértői vélemény, illetve a szakértővel folytatott informális kommunikáció³ juttatja olyan információhoz a nyomozót, amelynek alapján további vizsgálati szempontokat lehet meghatározni, illetve ki lehet jelölni a nyomozás irányát.

A szakértő szerepe annál is hangsúlyosabb, minthogy az elektronika folyamatosan fejlődik, így csak folyamatos tanulóssal lehet lépést tartani az újonnan megjelenő eszközökkel. Elérkeztünk az informatikai szakértők specializálódásának idejéhez, amikor már nem mindenféle számítástechnikai munkára rendelhető ki egy bizonyos szakértő, hiszen csak egy részterületről van megalapozott tudása, tapasztalata.

Mármint felmerülhetnek a jogos kérdések: Miért kell vesződnünk az informatikai szakértő kirendelésével, ha ez magas díjakkal súlyosítja a nyomozás terhet? Miért kell informatikai gyorstalpalón továbbképezni a nyomozót, az ügyészt, a bírót, hogyha ez igen nagy vesződséggel jár, teljes sikert (mármint az informatikai rendszerek teljes megértését) nem remélhetünk tőle, és egyébként is ott van a szakértő, aki helyettük (helyettünk) mindent megmagyaráz?

A szakértő nem az ügy ura, tehát a nyomozás irányát sem szabad meghatározni. Az ügy ura az ügyész, illetve a bíró, akinek tudnia kell, hogyan tegyen fel kérdéseket a szakértőnek ahhoz, hogy újabb vizsgálati irányba terelje a nyomozást, illetve a szakértői véleményt megfelelően értelmezze. A szakértő közreműködésére pedig a szakszerű eljárás miatt van szükség. A szakértő alkalmazása a hiteles rögzítés és megőrzés alapfeltétele: a szakértő tudja, hogyan kell elektronikus környezetben a házkutatást és a lefoglalást foganatosítani, hogyan és milyen információt kell keresni a lefoglalt adathordozón, milyen adathordozókat szükséges és elégséges ahhoz lefoglalni, hogy bizonyítani lehessen a bűncselekmény elkövetését.

³ Jelen írásnak nem témája a szakértő és a nyomozó hatóság tagja közötti informális kommunikáció. Nem árt azonban leszögezni, hogy ez a fajta párbeszéd hasznos, mindazonáltal nem sérti a szakértői véleményadás határait. A szakértő csak szakkérdésben nyilváníthat véleményt, jogkérdésekben a jogalkalmazónak kell döntenie, de ezekhez a döntésekhez néha a szakkérdés–jogkérdés határterületén lévő információit (például a szakértő egyéni véleményét, benyomásait az ügyről) is meg kell ismerni, amelynek nincs helye a szakvéleményben. Ezeket a fontos ügyadalékokat az informális érintkezés csatornáján, szóban juttathatja el a szakértő a jogalkalmazónak.

A lefoglaladó adathordozók körének meghatározása is a szakértő feladata

A lefoglalásnak mindenkor határt szab a gyors vizsgálat igénye, a költségtakarékosság, valamint a bűncselekménnyel kapcsolatba hozható személy lehetséges kímélete, amit a Be. fogalmaz meg. A lefoglaladó adathordozók körét körültekintően kell meghatározni. A sok adathordozó egyben több munkát, tárolási gondot és anyagi ráfordítást igényel. Nem beszélve az üzletvitel szabadságáról, amely a szükségtelen lefoglalás következtében sérülhet – például valamely bűncselekménnyel kapcsolatba hozható szerver lefoglalása a tulajdonostól nem indokolt, hogyha az adatok kimenthetők, az eredeti adathordozó pedig megőriztethető a tulajdonossal. A szükségesség-elégségesség kérdése a számítástechnikai relevanciával nem bíró bűncselekmények esetében nem olyan kardinális kérdés. Viszonylag egyszerű eldönteni, hogy az elkövetéssel kapcsolatba hozható ruhadarabokat, szerszámokat vagy elkövetési tárgyakat le kell foglalni. A számítástechnikai környezetben azonban mindig szakértő konzultációra van szükség a lefoglaladó tárgyak körének meghatározásához.

Az e-mail semmit sem bizonyít

Az úgynevezett kontextusos bizonyítékszerzésnek számítástechnikai környezetben sokkal nagyobb jelentősége van, mint a hagyományos, nem számítástechnikai körülmények között. A Cybex oktatói kiemelték, hogy tilos elektronikus bizonyítékokat kontextus nélkül gyűjteni. Mindig több adatot kell gyűjteni, mint amennyiről úgy gondoljuk, hogy feltétlenül szükséges. Ennek egyik oka, hogy sok online művelet csak a megelőző és a sorrendben utána következő művelettel együtt értelmezhető. A másik ok, hogy a szándékos elkövetést kizárhatja az illegális tartalmak letöltését követő mozzanat, mint amilyen a tartalom azonnali törlése. Ugyanebből a logikából eredően óvakodni kell attól, hogy valamely online üzenetet csak a „lényegét tekintve” küldjük meg a szakértőnek, mert az e-mail tartalma nem bizonyít semmit. Ahhoz, hogy megállapítható legyen, hogy az e-mail eredeti – ténylegesen elküldték, ki küldte, kinek, mikor, a címzett megkapta-e stb. –, a fejlécben szereplő adatok is szükségesek. Éppen ezért nemcsak környezetvédelmi megfontolások miatt tilos valamely elektronikus adatot kinyomtatni, hanem azért is, mert önmagában a papír semmit nem bizonyít. Körültekintően kell meghatározni tehát, milyen adathalmaz legyen a szakértői vizsgálat tárgya. Ennek fényében mondani is fölösleges, hogy ebben a kérdésben is célszerű előzőleg szakértővel konzultálni.

Csak hiteles másolatot szabad vizsgálni

Az elektronikus környezetben lefolytatott nyomozás során a bizonyítékokat úgy kell összegyűjteni és megőrizni, hogy azok hitelt érdemlően felhasználhatók legyenek a bíróság előtt. Ennek követelményei a hiteles rögzítés és a hiteles archiválás. Az elektronikus bizonyíték a lefoglaláskori állapotot hitelesen tanúsítja, éppen ezért kell a lefoglalás után az adathordozó hiteles másolatát elkészíteni egy kifejezetten erre a célra tervezett eszköz segítségével. A lefoglalt adathordozóról készült másolat egy az egyben megegyezik a lefoglalttal, csak ezen és ezzel lehet vizsgálatokat végezni. A lefoglalt adathordozó megőrzéséről – Magyarországon – a nyomozó hatóság, majd az ügy későbbi szakaszában a bíróság köteles gondoskodni.⁴

Elektronikus adatot úgy lehet megszerezni és egyben az előbbi feltételeknek eleget tenni, hogy az adat hordozóját foglalják le. Az adathordozó tárgyi bizonyítási eszköz. Bizonyíték lehet az elektronikus formában – minősített elektronikus aláírással és időbélyegzővel – hitelesített okirat is, amely például valamely internetfelhasználó (a feltételezett elkövető) autentikációját (azonosítóját, fel- és lekapcsolódási időpontját, az általa használt IP-címeket) tartalmazza, és amelyet – megkeresésre – az internetszolgáltató küld meg a nyomozó hatóságnak. Eredeti adathordozóval forenzikus munkát nem szabad végezni, csak az arról készített másolaton. A másolatnak hitelesnek kell lennie⁵, és híven tükröznie a lefoglaláskori állapotot, hiszen például az adathordozó megnyitása (a számítógép bekapcsolása és az operációs rendszer elindítása) is módosítja – újraprendezi, felülírja a törölt állományt, így az bizonyítékként már nem használható fel. Kérdés, hogy hány darab ilyen hiteles másolatot és kinek kell készítenie az adathordozóról. A Cybex szerint kettőt, az egyiket maga a lefoglaló szerv, a másikat a szakértő készíti a neki átadott adathordozóról. A magyar gyakorlatban ez jelenleg nem így van.⁶ Ennek ellenére az ismert magyar joggyakorlatban még senki nem kérdőjelezte meg az elektronikus bizonyíték hitelességét.

A nemzetközi együttműködés a gyakorlatban

Az interneten megjelenő bűnözés nem ismer határokat, ezért sokszor kell külföldi hatóságot megkeresni valamely, az elkövetőt azonosító adat kiadása érdekében.

⁴ Az elektronikus bizonyítékszerzés közjogi gyakorlatát támogató országokban, mint amilyen például Spanyolország, büntetőeljárásokban is közjegyző őrzi az eredeti, lefoglalt adathordozót.

⁵ A hitelességet – azaz hogy a másolat mindenben megegyezik az eredeti adathordozóval – úgynevezett hash kulccsal garantálják.

⁶ Nálunk a szakértő készít egyetlen hiteles másolatot az adathordozóról.

Az elkövetőt azonban nehéz megtalálni, majd pedig az elkövető letartóztatása (házkatartás foganatosítása, az adatok bekérése az internetszolgáltatótól) is nehézségekbe ütközik a nemzetközi szintéren. Ezekben az ügyekben külföldön található elektronikus adathordozókat kell lefoglalni, illetve az adat külföldön található továbbítóját kell adatrögzítésre és megőrzésre kötelezni. A problémát az eltérő jogi környezet okozza, amelyben az együttműködő felek közötti kommunikáció lassú, illetve eltérő jogszabályi környezet mellett nem eredményes. Ennek eklatáns példái a távoli földrészekben található szerverek. A 2001. november 23-án, Budapesten aláírt számítástechnikai bűnözésről szóló Európa tanácsi egyezmény, később az Európai Unió tagállamaira vonatkozó, a hírközlési hálózatokban keletkező adatok tárolásáról szóló 2006/24/EK irányelv hiába kötelezi az internetszolgáltatókat arra, hogy megkeresésre rögzítsék és meghatározott ideig meg is őrzékék, majd át is adják az ügyfeladatokat a nyomozó hatóságok számára, hiszen a latin-amerikai és ázsiai országok⁷ szervergazdái nem is válaszolnak az ilyen megkeresésekre. Éppen amiatt érezheti biztonságban adatforgalmát a bűncselekmény elkövetője, mivel ezekben az országokban még kiforratlan az együttműködés gyakorlata, így a szervergazda nem adja át a keresett adatot, ha egyáltalán megőrzi őket. Az Európai Unióban a koordinációt az Eurojust, valamint az Europol látja el. Az Europolnak azonban nincs kifejezetten az ártalmas internettartalmak (például gyermekpornográfia) nyomozására vonatkozó munkafájlja, ami viszont jelentősen megkönnyítené az együttműködést azzal, hogy automatizmusokat generálna a kapcsolattartás terén. A Cybex előadója kifejezte szkepticizmusát az Eurojust szervezetével kapcsolatban. Az Eurojust feladata a nyomozások koordinálása ügyészi szinten. Egyelőre azonban nincs olyan egységes ügyészi testület, amely a nemzetállamok joga felett gyakorolná a felügyeletet, azaz a nemzetek felett álló egységes büntetőeljárás-jogi gyakorlatot teremtett volna. Ennek hiányában pedig a testület inkább kirakatszerepet gyakorol, mint ténylegeset.

Kérdés még, hogy az Európa Tanácson, illetve az Európai Unión kívüli országokkal mi garantálja az együttműködést. Léteznek multilaterális és bilaterális kölcsönös segítségnyújtási, együttműködési egyezmények, illetve olyan egyedi szervek, mint például Spanyolország és Latin-Amerika között az úgynevezett Iberred⁸, amelyek a hasonló vagy azonos nyelvterületek adatcseréjét könnyítik meg. De például

⁷ Legfőképpen Brazília és India, amely országok internetes ellátottsága rohamosan fejlődik. Itt olcsó szerverhálózatok tartólják a Föld bármely országában lévő felhasználó adatait (például a Gmail, a Yahoo vagy a Hotmail levelezőszerverek felhasználóinak forgalmát), de a szabályozás joghézagos, így a szervergazdák nem „állnak szóba” a külföldi nyomozó hatóságokkal, nem válaszolnak a megkeresésre, nem adják ki a rendszerükön keresztülfutó adatokat.

⁸ Iberred: Ibero-American Community of Nations.

a fejlődő Ukrajnával, ahol a jogalkotás még nem foglalkozott behatóbban az európai és nemzetközi kapcsolatteremtés és együttműködés kérdésével, az összeköttetés hiányos. Példának okáért Spanyolország Ukrajnával csak közvetítőkön – például az Európa Tanácson vagy az unió által kibocsátott megkeresőlevélen (*rogatory letter*) – keresztül veheti fel a kapcsolatot. Mint tudjuk azonban, az idő rendkívül drága számítástechnikai környezetben, így a folyamatba kapcsolt plusz láncszemek végzetesen hátrálthatják a nyomozást.

Összegzés

Összegezve tehát, azért kell újratervezni a jelenleg kialakult gyakorlatot, mert

- egyre több a számítástechnikai környezetben elkövetett bűncselekmény, valamint egyre több bűncselekmény kapcsolódik valamilyen módon a számítástechnikához. Emiatt nemcsak a szakértő kiteljesedett, „megváltó” szerepével kell megbíratkozunk, hanem saját tudásunkat is ennek megfelelően kell fejleszteni, hogy értelmezni tudjuk a szakvéleményben leírtakat;
- az elektronikus bizonyítékrögzítés a jelenleg használatosnál biztonságosabb feltételeket teremt a bizonyítás, illetve a bizonyítási eszközök konzerválása, megőrzése területén, ennél fogva a jogszerű eljárás egyik legfontosabb feltétele;
- az elektronikus bizonyítékrögzítés feltételei, amilyen például az elektronikus aláírás és az időbélyegző, adottak, Magyarországon azonban jelenleg még nem terjedt el ezek széles körű használata. Jogalkalmazói attitűdváltásra van szükség, amely szilárdabbá, egyszersmind könnyedebbé teszi a bizonyítási eljárást.

IBOLYA TIBOR

Egy erőszakos közöslés nyomozása és annak tanulságai

A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása sohasem egyszerű, a cselekmény bizonyítása még objektív bizonyítékok megléte esetén is – a gyanúsított jól felépített olyan értelmű védekezésével, amely szerint a szexuális együttlétet nem, de a sértett beleegyezésének hiányát tagadja – kétséges lehet. Az objektív bizonyítékok, legtöbbször biológiai anyagmaradványok megléte ugyanis csak a szexuális együttlét megtörténtét bizonyíthatják, azt azonban már nem, hogy az a sértett beleegyezésével, vagy erőszak, illetve élet, testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetés hatására, esetleg a sértett védekezésre, akaratnyilvánításra képtelen állapotában történt. A külsérelmi, jellemzően megragadási nyomok – ha egyáltalán vannak – a sértett beleegyezésének hiányát önmagukban nem bizonyítják, hiszen extrém szexuális szokásokra hivatkozással szintén kivédhetők, megmagyarázhatók. Vaginális, illetve anális külsérelmi nyomok (hámsérülések) orvos szakértői szempontból „szokványos közöslőnek” számító sértettek esetében pedig általában nincsenek is.

Az ilyen jellegű cselekmények nyomozását megnehezíti az is, hogy ebben a bűncselekmény-kategóriában valóban előfordulnak rosszindulatú, valótlan feljelentések, még ha ennek bizonyítását semmilyen objektív vizsgálati eredmény sem tudja alátámasztani.¹ A cselekmény természetéből adódóan a teljes igazságot általában csak két személy, a sértett és az elkövető ismeri, mindazonáltal tudvalévő, hogy a cselekmény jelentős tárgyi súlya miatt a sértetti állítás már önmagában is általában a legsúlyosabb kényszerintézkedés elrendelésével jár.

Mindezek miatt rendkívül fontos, hogy a nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozását körütekintően, a szakmai szabályok maximális figyelembevételével folytassák le, beleértve a nyomozástaktikai szempontok érvényesítését és a bizonyítékok összegyűjtésének törvényességét, a perrendszerű bizonyítást.

A szexuális erőszak törvényi tényállásainak elkövetési módjait, *modus operandi*-jét, a szerint a szempont szerint is csoportosíthatjuk, hogy az erőszak sértettje, illetve az elkövető között volt-e a cselekmény előtt kapcsolat, ismerte-e a sértett az elkövetőt, vagy számára teljesen ismeretlen személy volt. A kérdésnek rendkívül nagy

¹ Természetesen ilyen jellegű vizsgálat elvégzése a jogvédő szervezetek előtt nem lenne védhető, még akkor sem, ha a *hamis vád* sértettje szintén „jogvédelemre” szorul.

jelentősége van, mert ennek megfelelően kell a nyomozási tervet elkészíteni², a nyomozási taktikát, a bizonyítási cselekmények elvégzésének sorrendjét meghatározni. Az ügyekből leszűrhető tapasztalat alapján kijelenthető, hogy a sértett által előzetesen ismert, netalán vele korábban beleegyezésével nemi kapcsolatot is létesítő elkövető esetén a bizonyítás gyakran nehezebb, mint egy ismeretlen személy esetén.

A következőkben egy ilyen – sajnos ügyészi ügyszakban megszüntető határozat meghozatalával befejezett – eset nyomozásának tapasztalatait ismertetem. Az ügyben irányadó tényállás a következő:

2007. július 29-én, este tíz óra után a cselekmény elkövetésének idején 15 és fél éves Sz. A. Budapesten, a XV. kerületi Fő téren, a 173-as busz megállójában várta az autóbust, amikor egy férfi hátulról megragadta a nyakát és a vállát, majd a Fő téren lévő bokros területre hurcolta, telefonját elvette, kikapcsolta és eldobta, majd a bokrok között a földre lökte, a száját befogta, másik kezével nadrágját és alsóneműjét lehúzta, végül saját nadrágját is letolta és szemből közöszült vele. A sértett eközben látta a férfi arcát, és felismerte régi barátját, E. L.-t, aki szakításuk után folyamatosan zaklatta, mert ki akart békülni vele. A szemből történő közöszüléskor az elkövető – aki a cselekmény alatt mindvégig csendben volt – egy papír zsebkendőre ejakulált, majd a hasára fordította a sértettet, és hátulról vaginálisan ismét közöszült vele, amelynek során szintén a zsebkendőre élvezett. Ez után felhúzta a nadrágját, és futva a Nyírpalota utca irányába távozott, a zsebkendőt pedig futás közben eldobta.

A sértett a cselekményt 22 óra 15 perc és 22 óra 45 perc közötti időpontra tette, elmondása szerint az elkövető fekete pólót és farmernadrágot viselt. Az ügyben elsődlegesen készített rendőri jelentés szerint a sértett és édesanyja 23 óra 55 perckor jelent meg a XV. kerületi Kontyfa utcai rendőrőrsön, hogy bejelentésük az esetet.

A cselekmény elkövetésének ideje és a sértett bejelentése között eltelt idő igen rövidnek nevezhető, ennek azért van jelentősége, mert ez a sértett szavahihetőségét erősítette. A nyomozó hatóság – többnyire alappal – fenntartással kezeli azokat a szexuális bűncselekményre utaló feljelentéseket, amelyeket csak jóval a(z állítólagos) cselekmény elkövetése után jelentenek be. A nyomozó hatóság hozzáállását magyarázza, hogy a bizonyítékok bizonyító erejének gyengülése, illetve lehetetlenné válása miatt az ilyen bejelentések után a bizonyítás már legtöbbször lehetetlen. Itt erről nem lehetett szó, a nyomozó hatóságnak a gyors bejelentés után lehetséges volt a halaszthatatlan nyomozati cselekmények elvégzésére.

² Ha egyáltalán készül...

A rendőri jelentés azt is rögzíti, hogy a sértett és törvényes képviselője „feljelentéssel kívánunk élni, valamint orvosi látlelet beszerzéséről gondoskodnak”. A jelentés szerint a sértetthez 0 óra 10 perckor mentőt hívtak, akik a „hátán található sérüléseket ellátták, majd a helyszínről eltávoztak”.

A nyomozó hatóság a rendelkezésére álló nyilvántartások alapján pillanatok alatt megállapította a sértett által konkrétan megnevezett gyanúsított személyazonosságát, és őt 0 óra 10 perckor elfogta. A gyanúsított a bejelentett lakcímén az ajtó előtt a földön feküdt a sértett által leírt ruházatban, felszólításra igazolta magát, az elfogáskor nem tanúsított ellenállást.³

A nyomozó hatóság 0 óra 35 perckor a sértett bevonásával a szemlét is megkezdte, amely 1 óra 40 percig tartott. Ennek folyamán megállapította, hogy a cselekmény pontos helyét a sértett „csak behatárolni tudta a látási viszonyok és lelkiállapota miatt”. A szemle jegyzőkönyve rögzíti, hogy a helyszínen „a közvilágítás a járdák mellett kiépített, mely gyenge fényű, a látási viszonyok nagyon rosszak”. A sértett által behatárolt helyen „az aljnövényzet teljesen ép, a homokos talajon dulakodás nyomai nem láthatók.”

A szemle kiterjesztésekor – a behatárolt elkövetési hely tágabb környezetének átvizsgálásakor – a szemlebizottság egy fehér színű kiterített zsebkendőt talált, amely „vérnek látszó folyadékkal és egyéb ismeretlen eredetű nedvességgel volt szennyezett”. A sértett a helyszínen elmondta, hogy a cselekmény után egy papír zsebkendővel megtörölközött, majd azt eldobta, de azt nem tudta megmondani, hogy a megtalált zsebkendő azonos-e azzal, amit ő használt, szavai szerint „elképzelt, hogy az a zsebkendő”. A bünygyi technikus erre figyelemmel a zsebkendőt eredetben rögzítette. Rögzítettek továbbá talajmintát is a sértett által megjelölt helyről, illetve fényképfelvételek is készültek.

A szemle-jegyzőkönyvben nincs arra vonatkozó adat, hogy a sértett által a rendőri jelentésben említett, a helyszínről a Nyírpalota utca irányába futva menekülő gyanúsított által eldobott papír zsebkendő – amelyre a gyanúsított ejakulált – szemle keretében történő felkutatását megkísérelték volna.⁴

A nyomozó hatóság a sértettet még aznap éjszaka édesanyja mint törvényes képviselője jelenlétében tanúként is kihallgatta, amelynek során az általa a bejelentésben előadottakat tartalmilag megismételte. Tanúvallomásaiban a sértett megerősítette, hogy a bűncselekmény elkövetésével volt barátját, E. L.-t gyanúsítja, elmondása szerint szakításuk óta folyamatosan zaklatta, találkozni akart vele. A kihallgatás – amelyet egy ilyen ügyekben jártas vizsgáló (egy rendőrnő) végzett –

³ A cselekmény helyszíne, a rendőrs és a gyanúsított lakcíme perckre van egymástól.

⁴ Írásomban dőlt betűvel jelzem, ahol véleményem szerint a nyomozó hatóság hibát követett el.

42 percig tartott, és tartalmilag nem nevezhető túl részletesnek. A vizsgálólíztisznak ez nem róható fel, mert a kései időpont és a sértett lelkiállapota miatt – ráadásul még az orvosi vizsgálat előtt – sokkal részletesebb jegyzőkönyv felvétele nem volt indokolt, ráadásul a feltételezett elkövető ekkor már a nyomozó hatóság vendégszeretét élvezte.

A szexuális erőszakot elszenvedett nők kihallgatását – amelyet csak az ilyen ügyekben jártas, speciális ismeretekkel felvértezett, tapasztalt vizsgálókra, lehetőleg nőkre lenne szabad bízni – a kriminalisztikai szakirodalom⁵ szerint célszerű egy „elsődleges”, illetve egy „másodlagos” kihallgatást megtartva lefolytatni. Az elsődleges kihallgatást közvetlenül a sértett nyomozó hatóságnál történő jelentkezése után kell megtartani, ennek célja, hogy a még a cselekmény hatása alatt álló sértettől a lehető legtöbb információt megszerezve a bűncselekmény bizonyításához szükséges nyomozati cselekmények közül minél többet végre lehessen hajtani. A másodlagos kihallgatást ez után, a sértett olyan lelkiállapotában célszerű megtartani, amikor már az apróbb részletekre is rá lehet kérdezni, és a vallomást az időközben beszerzett bizonyítékokkal is össze lehet vetni. Az esetlegesen felmerülő további kihallgatásokat a bizonyítás menetéhez képest kell megtartani, szembesítést pedig csak nagyon indokolt esetben, a sértett és a gyanúsított személyiségjegyeit kielemezve és figyelembe véve szabad lefolytatni.

A nyomozó hatóság az „elsődleges” kihallgatást a kriminalisztikai céloknak megfelelően hajtotta végre.

Első kihallgatása után a sértettet édesanyja elkísérte a Fővárosi Önkormányzat Uzsoki Utcai Kórházába orvosi vizsgálatra.⁶ A lelet szerint a sértett „előzőleg is élt már nemi életet, kb. egy év óta rendszeresen”. A sértett „gerinc deréki szakaszán és fenéken, valamint mindkét térden, igen felületes nem vérző, minimális horzsolás nyoma látható”. A nőgyógyászati vizsgálat szerint a „szeméremrés körül külsérelmi nyom nincs”. Az eljáró orvos az ilyenkor szokásos módon hüvelykenetet vett, és azt két tárgylemezen laboratóriumba küldte. A kórház mikrobiológiai laboratóriuma a kenet vizsgálata során megállapította, hogy abban spermium mutatható ki, és erről a nyomozó hatóságot 2007. augusztus 2-án a mikrobiológiai lelet megküldésével tájékoztatta.

5 Katona Géza: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, Budapest, 1961; Rudas György (szerk.): Kriminalisztika. Különös rész (Metodika). BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973. A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása című hatodik fejezetet szintén Katona Géza írta.

6 Számomra teljességgel érthetetlen és megmagyarázhatatlan, hogy egy szexuális bűncselekmény sértettjét az éjszaka közepén az anyukája visz civil orvoshoz, és nem a rendőrorvos vizsgálja meg hivatalból.

A nyomozó hatóság az igen fontos biológiai nyom lefoglalásáról és bűnjelként történő kezeléséről nem gondoskodott.

A bűncselekmény helyszínén rögzített anyagmaradványokat (vér, hajszál), illetőleg a nyomhordozókat (ujjnyom, gipsszel kiöntött lábnyom stb.) korábban általában senki sem birtokolja, így azokat nincs kitől elvonni, ezért nincs ok lefoglalásukra sem. A hatóság által a helyszínen összegyűjtött anyagmaradványokat, nyomrögzítő mintákat, más uratlan dolgokat tehát nem kell lefoglalni, noha azok bűnjelként kezelendők a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet 35. §-ának (7) bekezdése alapján.

A biológiai nyom lefoglalására ebben az esetben azért lett volna mégis szükség, mert azt nem a nyomozó hatóság a helyszínen, a saját segédanyagainak és eszközeinek felhasználásával rögzítette, hanem a kórház tulajdonában álló tárgylemezeken volt megalálható.⁷

A nyomozó hatóság az őrizetbe vett E. L.-t 2007. július 30-án, 10.03-tól 11.20-ig – még a sértett folytatólagos kihallgatása előtt – gyanúsítottként hallgatta ki. A kihallgatáson a kirendelt védő nem vett részt, az eljáró rendőrtiszt közlése szerint „egyéb teendői miatt nem tud jelen lenni”. A nyomozati iratban a védő kirendeléséről szóló 2007. július 30-án kelt határozatban tervezett nyomozati cselekményként a kihallgatás időpontja szerepel, annak azonban nincs nyoma, hogy a határozatot a védőnek faxon elküldték, vagy öt más módon értesítették volna.

A 19 éves büntetlen előéletű E. L. gyanúsítottként történő kihallgatásakor teljes körűen tagadta a terhére rótt bűncselekmény elkövetését. Elmondása szerint a sértett a barátja volt, de már hónapokkal korábban szakítottak. Kapcsolatuk idején egy alkalommal történt közöttük szexuális együttlét, amelynek során gumi óvszettel védekeztek, és „amíg együtt voltunk, én sosem bántottam A.-t”. A gyanúsított védekezésül előadta, hogy a gyanúsításban közölt napon ismerőseivel focizott a Nyírpalota úton lévő játszótéren, majd 20.30 körüli időben a játszótérré érkezett egyik barátja, B. A., akivel együtt elmentek egyik ismerősükhöz, majd 21.30 és 22 óra körüli időben B. A. Bosnyák tér környéki lakására mentek. A gyanúsított elmondta, hogy innen a legutolsó 73-as autóbusszal egyedül indult haza 23 óra 50 perc kö-

⁷ A legfőbb Ügyészség Nyomozás-felügyeleti és Védelőkészítési Főosztály NF. 6201/2006/31. számú általános érvényű állásfoglalása értelmében. A legutóbbi Be. novella a kérdést egyértelműen rendezte, amikor megállapítja: „Be. 151. § (2) A bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság elrendeli annak a dolognak – ideértve a nyomozó hatóság által saját segédanyagainak és eszközeinek a felhasználásával létrehozott dolgokat, azokat a dolgokat, amelyeket valamely tárgyról vagy tárgyból úgy különítenek el, hogy értéke nincs és önmagában hasznavethetetlen, és azokat a dolgokat is, amelyek gazdátlanok tekintendők [...] a lefoglalását...”

rül. A gyanúsított azt állította, hogy szakításuk után egyszer, aznap pedig egyáltalán nem találkozott a sértettel. Az általa viselt ruházatáról azt vallotta, hogy elfogása előtt öltözött át, egész nap egy fekete pólót és egy vajszínű rövidnadrágot viselt, és azért öltözött át, mert a szülei nem engedik be a lakásba, és nem akart az egész nap viselt ruhában aludni.

A kihallgatás után a nyomozó hatóság vérmintát vett a gyanúsítottól, illetve a későbbi szakértői vizsgálat érdekében lefoglalta az általa viselt ruházatot. *Sem a lefoglalásról szóló határozatban, sem a kihallgatási jegyzőkönyvben nincs megjegyzés a ruházat – elsősorban a farmernadrág – állapotáról (tiszta, földdel szennyezett, gyűrött stb.).*

Mivel a gyanúsított a bűncselekmény elkövetésének idejére alibit igazolt, a nyomozó hatóság azonnal intézkedett B. A. tanúkenti kihallgatására, amelyre még aznap, tehát 2007. július 30-án, 12.28 és 12.57 között sor került.

B. A. a lényegi kérdést illetően cáfolta a gyanúsított vallomását. Elmondta, hogy a hivatkozott napon valóban a gyanúsítottal volt, amikor 21 óra körül együtt elindultak a tanú lakásához, ahonnan a gyanúsított 22 óra körül indult haza. Ez azt jelentette, hogy – ellentétben a gyanúsított állításával – a bűncselekmény elkövetésének idejére a gyanúsítottnak nem volt alibije, hiszen a BKV Zrt.-től beszerzett adatok alapján a Bosnyák tér–Zsókavár utcai (Fő tér) megállók közötti átlagos menetidő nyolc perc, ami az éjszakai forgalmat figyelembe véve bizonyosan nem volt sokkal több.⁸ A tanú igazolta azonban a gyanúsított által viselt ruházatot, és elmondta, a gyanúsított megemlítette neki, hogy hazaérkezése után át fog öltözni, mert nem akar abban a földön feküdni. A tanú elmondta azt is, hogy a gyanúsítottat nagyon megviselte a sértettel történt szakítás, és „szemmel tartotta” a lányt.

A nyomozó hatóság a gyanúsított kihallgatása után – még aznap – folytatólagosan kihallgatta a sértettet, ezen ismét jelen volt törvényes képviselőjeként az édesanyja. A kihallgatásra fordított idő hosszáról nincs tudomásunk, mivel a jegyzőkönyv csak egy időpontot tartalmaz (14.35), de árulkodó, hogy az egész vallomás 12 mondat, egy fél A/4-es lapot sem tölt meg, a már rendelkezésre álló információkhoz képest pluszadatot nem tartalmaz. *A kihallgatás megtartása az adott időpontban szükséges volt, mert a gyanúsított alibijét ekkorra már a nyomozó hatóság – érdektelen tanú vallomásával – megcáfolta. A kihallgatás megtartása idő előtti is volt, mert a sértett ekkor még nem lehetett olyan állapotban, ami a folytatólagos kihallgatást – figyelembe véve annak kriminalisztikai jelentőségét – lehetővé tette volna.*

⁸ A nyomozati iratokban egyébként több helyen is el van írva a bűncselekmény elkövetésének időpontja, a sértett által elmondott 22.15 és 22.45 közötti idő helyett, több helyen 23.15 perc és 23.45 közötti idő szerepel, amit a védelem magától értődően meg is próbált az eljárás folyamán kihasználni.

A kihallgatás megtartásával, mivel a sértettet ez után már csak a nyomozás végén hallgatták ki, a nyomozó hatóság a nyomozás végkimenetelére kiható kritikus hibát követett el. Az elszett és összezsapott kihallgatás során, amely teljes egészében figyelmen kívül hagyta a folytatólagos kihallgatás azon célját, miszerint a sértettet a lehető legrészletesebben, a rendelkezésre álló bizonyítékokra is figyelemmel kell a cselekmény összes lényeges körülményéről nyilatkoztatni, a nyomozó hatóság elemi kérdéseket nem tett fel, és így értelemszerűen nem is kapott rájuk választ. A hiba azért is bosszantó, mert a sértett egyébként az információ birtokában volt, és szakszerű kihallgatása esetén napvilágra is került volna, megakadályozva ezzel egy másik, a bizonyítás menetében immár döntő hiba elkövetését.

Nyomozástaktikai szempontból nem volt szerencsés, hogy a szexuális erőszak kamaszlány sértettjének folytatólagos kihallgatását az édesanyja jelenlétében folytatták le, mert olyan kérdések feltétele lett volna indokolt, amelyek megválaszolására az anya jelenléte nélkül nagyobb esély mutatkozott volna. Esetünkben ezeket a kérdéseket nem tették fel.⁹

A cselekmény lényeges körülményeinek tisztázásakor a következőkről kellett volna „az egy év óta rendszeresen nemi életet élő” sértettet részletesen nyilatkoztatni:

- a gyanúsítottat pontosan mióta ismeri, mennyi ideig jártak együtt, milyen gyakorisággal éltek nemi életet, arra hol és hogyan került sor, nemi életük a „normális” keretek között maradt-e, a gyanúsított eközben hogyan viselkedett, szakításuk után volt-e a gyanúsítottal nemi kapcsolata, a szakítás után a gyanúsítotton kívül volt-e nemi kapcsolata, a nemi kapcsolat létesítéséről tudomása volt-e az édesanyjának, és mi volt róla a véleménye;
- pontosan mikor és miért szakítottak, a szakítás kinek a kezdeményezésére történt, a gyanúsított ezután hogyan viselkedett, a sértett zaklatása miben nyilvánult meg, a zaklatásnak voltak-e tanúi, mi volt a gyanúsított általa ismert telefonszáma, ő milyen telefonszámot használt;
- a cselekmény napján hol járt, mit csinált, kivel találkozott;
- a cselekmény elkövetésére pontosan hogyan került sor, a gyanúsított által kifejtett erőszak miben nyilvánult meg, hogyan próbált az erőszaknak ellenállni, védekezése konkrétan miben nyilvánult meg, egyértelmű volt-e a gyanúsított számára, hogy nem akar vele szexuális aktust létesíteni;

⁹ Eljárási jogi szempontból a nem gyermekkorú sértett tanú törvényes képviselőjének jelenléte a kihallgatáson csak lehetőség, de nem kötelező. A Be. nem ismeri a fiatalkorú tanú fogalmát, ahol pedig gyermekkorú tanúról ír, ott nyilvánvalóvá teszi, hogy 14 éven aluli személyre gondol. A konkrét esetben bebizonyosodott, hogy az édesanya megjutta és helytelenítette a lánya és a gyanúsított között a hozzájárulással létesített szexuális kapcsolat létrejöttét is.

– a cselekmény után a gyanúsított hogyan viselkedett, ő pontosan mit csinált, kivel beszélt először, hogyan kért segítséget.

A nyomozás során ezeknek a kérdéseknek a pontos tisztázása elmaradt, egy részükre a nyomozás egyéb adataiból van – például a szakértői vélemény bizonyítékként fel nem használható részeiből, a felzetből vagy a leletből – információ, más részükre a sértett, illetve édesanyja vallomásaiban elnagyolt válasz létezik, a kérdések egy része pedig megválaszolatlanul maradt.

A sértett folytatólagos kihallgatása után a nyomozó hatóság lefoglalta a sértett által a cselekmény idején viselt alsóneműt a későbbi szakértői vizsgálat érdekében. *Sem a lefoglalásról szóló határozatban, sem a kihallgatási jegyzőkönyvben nincs megjegyzés az alsónemű állapotára (ép, szakadt stb.).*

A nyomozó hatóság 2007. július 31-én tanúként hallgatta ki a sértett édesanyját. A tanú a cselekmény előzményei kapcsán előadta, hogy tudott a lánya és a gyanúsított kapcsolatáról, de a szexuális viszonyt tiltotta. Miután az mégis megtörtént, és ő tudomást szerzett róla, *„mérges lettem, de nem tiltottam el őket egymástól”*. A szakítás után E. L. nem tudott belenyugodni a történetbe, ezért több alkalommal előfordult, hogy követte a lányát, illetve megállította, hogy beszélni akar vele. Ilyenkor a gyanúsított mindig kérte a sértettet, hogy menjen vissza hozzá.

A cselekménnyel kapcsolatban a tanú elmondta, hogy lánya 20 óra körül ment el otthonról a barátaihoz. Mivel 22 órára haza kellett volna érkeznie *„22.10-kor már elkezdtem miatta idegeskedni, mert ő 5 percnél többet nem szokott késni”*. Megpróbálta telefonon felhívni a lányát, de a telefonja ki volt kapcsolva. Ez után elkezdte a lányát keresni az utcán, mert aggódott érte. Lányával végül kb. 23 óra 45 perc körül sikerült kapcsolatba lépnie, amikor is a sértett közölte vele, hogy mindjárt hazaérkezik. Ez után a kisebbik lánya, a sértett húga, felhívta, és közölte vele, hogy *„Sz. sírva telefonált, és azt mondta, hogy őt az L. megerőszkolta”*. A Szentmihályi úton találkozott össze a sértettel, aki sírva rohant oda hozzá, és közölte, mi történt vele, így rögtön bementek a rendőrségre.

A nyomozó hatóság a rendelkezésre álló bizonyítékokat úgy értékelte, hogy a sértett által megjelölt időpontot figyelembe véve a gyanúsítottnak lehetősége volt a cselekmény elkövetésére, ezért mivel egyéb feltételek is fennálltak, előterjesztést tett a kerületi ügyészségnek a gyanúsított előzetes letartóztatásának elrendelésére. A kerületi ügyészség az előterjesztést megalapozottnak találta, és indítványozta a legsúlyosabb kényszerintézkedés elrendelését. A nyomozási bíró a gyanúsított előzetes letartóztatását 2007. augusztus 1-jén elrendelte.

A nyomozás első szakasza ezzel lezárult. A nyomozó hatóság ez után igazságügyi szakértőket vont be az eljárásba, a sértett, illetve a gyanúsított által elmon-

dottak ellenőrzése céljából. A szakértői kirendelések az igazságügyi szakértés széles spektrumát fogták át, a nyomozó hatóság az ügyben lehetséges összes szakértői terület szakértőjét kirendelte, illetve poligráfos hazugságvizsgálatot is folytatott szaktanácsadó részvételével.

Az igazságügyi pszichológiai szakvélemény a sértett vizsgálata után megállapította, hogy a sértettnél „szorongás, félelmi feszültség tárult fel, igazolván a kislány által elmondottakat”. A szakértő azt is megállapította, hogy a sértett „a történeteket a hatóság előtt elmondottakkal összhangban, a feltett kérdésekre összefüggő válaszokat megfogalmazva, élet- és élményszerű színvonalon adta elő”.

Az igazságügyi pszichológiai szakvélemény megállapította a gyanúsítottról, hogy „fejletlen és differenciálatlan érzelmi viszonyulási készséggel jellemezhető személyiségek rugalmatlan, empátiátlan, intoleráns, önérzetes és érdekorientált megnyilvánulásai várhatók tőle”, továbbá, hogy a vizsgálat során feltárt jellegzetességek „szociopátiás irányba, antiszociális megnyilvánulások felé tolhatják a fejlődését”.

A gyanúsított poligráfos hazugságvizsgálatáról készült szakpszichológus által adott szaktanácsadói vélemény során a gyanúsított a kritikus kérdések mindegyikére („1. Erőszakkal levetkőztette Ön A.-t július 29-én este? 2. Kényszerítette Ön közöslésre bármilyen módon A.-t július 29-én este? 3. Közöslött Ön A.-val július 29-én este? 4. Megerőszakolta Ön július 29-én este A.-t?”) tagadóan válaszolt. A szaktanácsadói vélemény a vizsgálat alapján megállapította, hogy „a poligráfos hazugságvizsgálat során regisztrált fiziológiai változások alapján E. L. őszintesége valamennyi kritikus kérdésnél kétségbe vonható”¹⁰.

Az igazságügyi vegyész szakértői vélemény a sértett és a gyanúsított által viselt ruházatot megvizsgálva megállapította, hogy „az Sz. A. pólójának felületén talált fekete színű pamutszálak az E. L. pólóját alkotó textilszálakkal megegyező elemi szálakat tartalmazó textíliából származnak”, valamint „az Sz. A. nadrágjának felületén talált kék színű pamutszálak az E. L. farmernadrágját alkotó textilszálakkal megegyező elemi szálakat tartalmazó textíliából származnak”.

Az igazságügyi geológus szakértői vélemény a gyanúsított által a bűncselekmény idején viselt sportcipőről megállapította, hogy azon nem található a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható, értékelhető mennyiségű talajmaradvány.

A szakértői vélemények és a nyomozás folyamán beszerzett egyéb bizonyítékok – beleértve az időközben lefolytatott szembesítés eredményét is – összegzése alapján az eljárás vádemeléssel történő befejezése látszott körvonalazódni.

Háttra volt még azonban a modern törvénytudományok „sztárjának”, a szerológiai szakértői vélemény eredményének beérkezése.

¹⁰ Itt is szeretném kihangsúlyozni, hogy a hatályos szabályozás alapján, poligráfos vizsgálatot csak a nyomozási szakban, és gyanúsítottként már kihallgatott személlyel szemben lehet – beleegyezése esetén – lefolytatni.

A hemogenetikai szakértői vélemény megállapította, hogy a cselekmény helyszínén lefoglalt papír zsebkendőn ondó-, illetve vérszennyeződés nem volt kimutatható.

A szakértői vizsgálat kiterjedt a cselekmény elkövetésekor a sértett által viselt női alsóra is, amelynek vizsgálatakor azon ondógyanús szennyeződés volt kimutatható. Az ondógyanús szennyeződésben vizsgált DNS-profil férfi összetevőjéről a szakértői vélemény megállapította, hogy az nem a gyanúsítottól származik.

A kerületi ügyészség még az írásba foglalt szakvélemény beérkezése előtt, annak eredménye ismeretében a gyanúsított azonnali szabadlábra helyezésétől rendelkezett.

A nyomozó hatóság 2007. október 19-én, 14.05 és 14.15 között a szakértői véleményt a sértett elé tárta, és őt – ismételten az édesanyja jelenlétében – folytatólagosan kihallgatta. A sértett tanú folytatólagos kihallgatásakor a szakvélemény ismeretében előadta, hogy a bűncselekmény napján kora este (!) szexuális kapcsolata volt egy másik férfival. A sértett elmondta, hogy „erről azért nem beszéltem korábban, mert óvszettel védekeztünk, és úgy gondolom, hogy akkor annak nem maradt nyoma”. A tanú előadta azt is, hogy ettől a „szexuális partneremtől bántalmazást nem szenvedtem el, ezért nem tartom szükségesnek, hogy őt a talált DNS-mintával azonosítsák”.

A nyomozó hatóság a sértett tíz (!) percig tartó folytatólagos kihallgatása során ismételten súlyos taktikai hibát követett el azzal, hogy a szakértői véleményt rögtön a kihallgatás elején a sértett elé tárta. A szakértői vélemény ismeretében a nyomozó hatóságnak lehetősége lett volna a sértett szavahihetőségének olyan mértékű ellenőrzésére, amelyre a nyomozás során egyébként nem volt lehetőség. Ezt a már felsorolt kérdések feltételével lehetett volna elvégezni. A gondosan megtervezett kihallgatáson a kérdések megfelelő sorrendben történő feltételével a sértett a szakértői vélemény ismerete nélkül is elmondhatta volna, hogy aznap más férfival is volt szexuális kapcsolata, és ez alátámasztotta volna a szavahihetőségét. Ellenkező esetben, vagyis a legális kapcsolat tagadása esetén kellett volna a szakértői vélemény elétárásával a történetről ismételten nyilatkoznatni. Ekkor azonban már szavahihetősége oly módon meggyengül, hogy a nyomozást megszüntető határozat meghozatalára aggálymentesen sor kerülhetett volna.

Ezek után immár egyetlen bizonyítási lehetőségként felmerült a cselekmény után a sértett orvosi vizsgálatakor rögzített hüvelykenet vizsgálata, hiszen abban a kórház tájékoztatása alapján spermium volt kimutatható. A lelet hemogenetikai vizsgálatára és a gyanúsítottól rögzített DNS-mintával való összehasonlítására azonban nem kerülhetett sor, mert a hüvelykenetet rögzítő tárgylemezeket a kórház addigra megsemmisítette.

A kerületi ügyészség végül a rendelkezésre álló bizonyítékokat egyenként és összességükben is értékelve és mérlegelve a nyomozás megszüntetéséről határo-

zott. Az ügyészség véleménye szerint történt bűncselekmény, azt azonban nem lehetett kétséget kizáró módon megállapítani, hogy E. L. követte el.

E. L. védekezését a szerológiai szakértői vélemény a többi bizonyítéktól függetlenül, önmagában egyértelműen megcáfolhatta volna, hiszen nemhogy a szexuális erőszakot, de még a találkozás tényét is tagadta.¹¹ A nyomozó hatóság azonban – noha arról tudomása volt – a szemlén kísérletet sem tett a gyanúsított által eldobott zsebkendő felkutatására, a hüvelykenetből vett biológiai anyagmaradvány lefoglalását és bűnjelezését pedig elmulasztotta. Utóbbi hibát azonban a nyomozó hatóság bizonyosan nem követi el, ha a sértett folytatólagos kihallgatását a kriminalisztikai szabályok betartásával, körültekintően és az anya jelenléte nélkül végzi. Szakszerű kihallgatás esetén nagy valószínűséggel napvilágra került volna az a végül üggyöntőnek bizonyuló információ is, hogy a sértett a megerősokolása előtt nem sokkal egy másik férfival létesített szexuális kapcsolatot. Ez felértékelte volna a tudottan meglévő biológiai anyagmaradvány bizonyító erejét, és bizonyosan nem maradt volna el annak bizonyítékkénti biztosítása.¹²

A bűnügyi tudományok huszadik század végére bekövetkező ugrásszerű fejlődésével a tudományos-technikai bizonyítékok felértékelődésének lehetünk tanúi. Nem is ok nélkül, hiszen a DNS-minták elemzése, a poligráfus vizsgálat, a személyiségprofil felállítása vagy éppen a mikroméretű anyagmaradványok vizsgálata rendkívül eredményessé teheti a bűnügyi nyomozást, a modern kriminalisztikai eszközök miatt pedig egyre kevesebb esélyük lesz a bűncselekmény elkövetőinek a felelősségre vonás elkerülésére. A nyomozóknak, ügyészeknek és bírácoknak – sőt a védőügyvédeknek is, ha eredményesen akarják ügyfeleik érdekeit képviselni – ismerniük kell ezen eljárások tudományos alapjait, bizonyítékként történő felhasználásuk mikéntjét, de a „klasszikus” bizonyítási eszközökről sem feledkezhetnek meg.

Az eset ennek kiváló példája, hiszen a krimináltaktikai szabályok figyelmen kívül hagyásával lefolytatott sértetti tanúkihallgatások miatt a legmodernebb bizonyítási módszerek, a törvényszéki tudományok szinte teljes fegyvertárának felvonulása sem hozhatott az ügyben sikert. Az ügytípushoz kapcsolódó taktikai fogások alkalmazása, a szakmai rutin, a csak hasonló ügyek feldolgozásával megszerezhető speciális ismeretek mindig szükségesek lesznek a büntetőeljárások lefolytatásához, azokat sohasem fogják tudni pótolni a legdrágább és legmodernebb technikai eszközök és eljárások. Képzett, megfizetett, ezért a pályán maradó, dolgozni tudó és akaró, tapasztalt nyomozókra és vizsgálókra van tehát szükség. Manapság mintha belőlük lenne a legkevesebb...

¹¹ Ebből a szempontból a gyanúsított tulajdonképpen rossz védekezési taktikát választott.

¹² Annál is inkább, mert a nyomozó hatóság konkrétan nem is tudott a lefoglalt alsóneműn lévő onddólról.

SZAKÁCSNÉ FARKAS JUDIT

**Közveszéllyel fenyegetés,
illetve zaklatás és becsületsértés bizonyítása
nyelvész-szakértői¹ módszerekkel**

Egy vidéki városban élő fiatal tanárnő régi típusú mechanikus írógéppel készült levelet kapott „egy apuka” aláírással. A levélíró a „fiát ért iskolai sérelmek miatt” APEH-vizsgálattal fenyegetődzik. Rövid időn belül újabb levelek érkeztek részben szintén a tanárnőnek címezve, ezekben – más okokkal indokolva ugyan, de – megerősítik a fenyegetést, részben pedig a tanárnő környezetében lévő személyek kapnak „jóindulatú” figyelmeztetéseket. Egy kulturális intézmény vezetőjének címzett levélben például az áll, hogy: ne foglalkoztasson egy ilyen kétes, rendezetlen adóüggyelkel terhelt munkatársat (ez az iromány is hasonló írógéppel készült, és fiktív feladómegjelölés található rajta), a sértett barátja pedig olyan – folyóírással készült – levelet kapott, amelyben a levélíró – a barátinő korábbi partnerének feltüntetve magát – arra igyekszik rávenni a férfit, hogy szakítsa meg kapcsolatát a nővel.

Kis szünet után tovább folytatódik a zaklatás: már a rendőrséghez is eljuttatnak egy bejelentést arról, hogy az illető tanárnő feltehetően drogot terjeszt (nyomtatott nagybetűs kézírás fiktív aláírással), majd egy másik dimenzióba – és bűncselekményi kategóriába – lép át az ügy, amikor a sértett munkahelyét, az iskolát többszöri bombafenyegetés éri. A rövid, kézírásos levelekben megnevezett indok a tanárnő otléte és működése.

Mivel még ezek után sem derül fény a zaklató (illetve ekkor már közveszéllyel is fenyegető) kilétére, az elkövető felbátorodva – és vélhetően egyre labilisabb pszichés állapotba kerülve – újabb és újabb, már egészen durva hangnemű irományokat gyárt többnyire immár a tanárnő partnerének címezve. Ezekben az ismeretlen hol barátilag figyelmezteti, hol vészjóslóan sürgeti a férfit, hogy ne találkozzon többé azzal a nővel, aki minden szempontból méltatlan hozzá. A későbbi, szintén kézírásos – egy „bűnözői csoport nevében írt” – levelek már egyenesen tettlegességgel fenyegetődznek, ha a címzett nem veszi komolyan a jó tanácsokat, és nem szakít a barátinőjével.

Az ügy végkifejletében a zaklató áttér az internetes kommunikációra: a legkülönbözőbb fizikai és lelki veszéllyel riogatja a fiatalembert, miközben időnként „vissza-

¹ A tanulmányban a szerző kérésére e szó írásmódjándál eltértünk az akadémiai helyesírástól (A szerk.).

szelidül” egy baráti, segítő szándékú személyé. (Igaz, hogy közben újra történnek – a korábbiakhoz hasonló tartalmú és kivitelezésű – bombafenygetések is, amelyek nyilvánvaló célja a fiatal pár kapcsolatának, sőt életének teljes szétzilálása.)

A nyomozás megindulása

Az ügybe a rendőrség már szinte a kezdet kezdetén bekapcsolódott, hiszen a sértett az első levelek kézhezvétele után feljelentést tett ismeretlen tettes ellen, majd később a közveszéllyel fenyegetés vétségében is megindult a nyomozás. A kezdeti lépések természetesen – egyebek között a sértettek kikérdezése alapján – arra irányultak, hogy felderítsék: van-e olyan személy a környezetükben, akiről feltételezhető lenne egy ilyen cselekmény elkövetése, és/vagy fellelhető-e olyan valaki, akire ráillene a levelekben megjelenő „feladói státusok” valamelyike. Különösen a régi partner-, baráti kapcsolatot jöhetett volna számításba, de ilyen viszonylatot a nyomozás egyáltalán nem hozott felszínre.

Az írás- és nyelvész-szakértő bekapcsolódása az eljárásba

Már nyolc levél volt a rendőrség birtokában, amikor a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat Szakértői Intézetét írás- és nyelvész-szakértői vélemény készítésére rendelte ki – egyebek között – a következő kérdések tekintetében:

1. A különböző betűtípusokkal készült kézírásos levelek származhatnak-e egyazon személytől?
2. Az eltérő kivitelezésű írásművek fogalmazó-szerzője lehet-e azonos személy?
3. Ha igen: a potenciális fogalmazó-szerző milyen csoportspecifikus sajátosságokkal (nem, életkor, iskolázottság-műveltség, esetleg: szülőhely, foglalkozás stb.) és egyéni személyiségjellemzőkkel bírhat?

Mivel az írásszakértő csak a hasonló betűtípussal készült levelek esetében tudta kimutatni az azonos kézeredetet, illetve a gépirásos inkriminátumok azonos írógéptől való származását, ezért a különböző íráscsoportok lehetséges összekapcsolása, azaz annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy vajon egy közös szerzőről van-e szó, egyértelműen a nyelvész-szakértőre maradt. Mint ahogyan nyilvánvalóan a potenciális elkövető(k) csoportbehatárolása („nyelvi profiljának” megrajzolása) is ennek a szakértői területnek a kompetenciájába tartozik. A későbbiekben keletkező e-mailek esetében már eleve csak és kizárólag a kriminalisztikai nyelvészeti

módszerek voltak alkalmazhatók – természetesen a műszaki-informatikai adatok feltérképezésén kívül. Az írásszakértő a továbbiakban már csak a gyanúsított kézírásának a kérdéses kézírásos levelekkel való összehasonlításakor kapcsolódott be ismét az eljárásba.

A nyelvész-szakértői vizsgálat megállapításai

A nyomozó hatóság kirendelése alapján 23 darab becsületsértő, zaklató, illetve közveszéllyel fenyegető levél nyelvészeti elemzésére került sor, valamint további 11 darab – a tanárnőt és családját az adóhatóság „figyelmébe ajánló” – bejelentés kriminalisztikai nyelvészeti vizsgálata történt meg. Ilyen nagy szövegterjedelem igen csak ritka – de a vizsgálhatóság szempontjából kiemelkedően jó feltételeket nyújtó – lehetőség a nyelvész-szakértői gyakorlatban (hiszen sokszor már néhány soros írásmű lehetséges szerzőjének csoportbehatárolását is igénylik a megbízók). Az inkriminátumok nagy száma nemcsak a komplex – minden releváns nyelvi szintre kiterjedő – összehasonlító vizsgálatot teszi lehetővé, hanem a fogalmazó-szerző(k) személyének talán egzaktabb, de mindenképpen árnyaltabb behatárolását is.

A másfél év alatti keletkező, csaknem negyven zaklató, becsületsértő irományt magában foglaló fogalmazványmennyiség – indirekt módon – már önmagában is utal a szerző néhány, nem éppen átlagos személyiségjegyre: olyan grafomán – az írásban szellemi kielégülést nyerő – személyről lehet szó, akinek – vélhetően – már kifejezetten mániájává válhatott ez a tevékenység.

A kérdéses anyagok összehasonlítása

Nagy valószínűséggel megállapítható volt, hogy valamennyi – különböző kivitelezési módú – levél egy közös fogalmazó-szerzőtől származik, hiszen egyeznek a címzettek, hasonló a témájuk, valamint a keletkezésük vélhető indítéka és célja is: a sértettek szakmai és magánéletének megzavarása, ellehetetlenítése.

Bár igencsak eltérő – alapvetően férfi – szerepekbe bújik bele az elkövető („bombás fenyegető”, volt partner, szülő, állampolgár, jóindulatú barát stb.), valamennyi „nyelvi álarc” mögött ugyanaz a féltékenységi motiváció, pszichés attitűd fedezhető fel: a levélíró – nem válogatva a módszerekben és nem törődve a leírtak valóságtartalmával – mindenképpen el akarja választani egymástól a fiatalokat (talán azt remélve, hogy így az ő számára nyílnak meg új kapcsolati lehetőségek).

A szándékok, gondolatok lényegében az összes írásműben hasonló nyelvi köntösben jelennek meg: rokonítható a nyelvi színvonal, a nyelvhelyesség és helyesírás

minősége, kifejezetten választékos a szóhasználat és humán értelmiségi jellegű a stílus. Számos szólás és állandósult szókapcsolat fordul elő, például: „tűzbe tennék a kezüket”, „adja ki az útját”, „megüthetik a bokájukat” stb., valamint a szerző kedveli a sajátos stílusértékkel bíró, érzelmi telítettségű jelzőket is: „flúgos, álszent, felhárító, lealacsonyító” stb.

Az általános tartalmi egyezéseken túl sok olyan konkrét kifejezésbeli azonosággal is találkozunk, amelyek egyértelműen alátámasztják a közös fogalmazó-szerző feltételezését. Például: „veszélyes szereket terjesztenek – könnyű drogokat terjeszt”, „nem szállt ki a képből – kimaradni a képből – ne kerüljenek képbe”, „jó ez így neked – biztos jó neked”, „gyakorta számítsanak rá – számíthat az ellenőrzésre”. Szinte kivétel nélkül minden inkriminátumban előfordul a „tud” ige és a „do-log” főnév, és sűrűn fellelhető a „vigyázz” felszólító módú igealak, ami tekinthető akár „szakkifejezésnek” is az ilyen műfajú fenyegető levelek esetében.

A potenciális fogalmazó-szerző csoportspecifikus sajátosságainak meghatározása

– A nyelvi profil megalkotását a jelen ügyben nemcsak az általános nyelvhasználati „bizonytalansági tényezők” (például: a nyelvi norma relativizálódása, illetve a hozzá való viszony milyensége, a szakértő esetleges szubjektívebb megítélése egyebek között az életkor vonatkozásában, a férfi-női nyelvi kifejezésmód közötti egyre elhanyagolhatóbbá váló különbségek) nehezítették, hanem az a tény is, hogy – vélhetően – egyik írásmű sem tekinthető egy valóságos személy spontán – a szerző egyéni stílusjegyeit tükröző – fogalmazványának, hiszen a levélíró különböző szerepeket játszva igyekszik megfelelni a választott figura – elképzelt – stílusának, nyelvi viselkedésformájának. Valójában tehát szövegezési torzításra (saját, tényleges nyelvhasználatának elfedésére, esetleg utánzásra) törekszik a fogalmazó-szerző annak érdekében, hogy leplezze valódi énjét, és ezáltal megnehezítse a levelek írójának felderítését. Van olyan levél, ahol csak a hamis, zavaros tartalommal és stílusban nyilvánul meg ez a szándék, van olyan, ahol a szöveg- és mondatszerkesztést alakítja úgy, hogy alacsonyabb iskolázottságúnak tűnjön, néha pedig primitív helyesírási hibákat ejt ugyanabbeől a meggondolásból. Ezenkívül szinte valamennyi írásműre jellemző egyfajta szókészletbeli eklektikusság, illetve szövegminőségbeli hullámzás: a mai divatszavak („lightos”, „kavar”, „elég rendezes”) épp úgy megtalálhatók bennük, mint az idősebb korosztályok kedvelt szavai („kamu”, „istápol”, „álszent”, „flúgos”, „rafinált”), valamint a szólások és választékos kifejezések mellett megférnek az alacsony presztízsű, szlenges nyelvi elemek is („betesz”, „megszívod” stb.).

Bár a laikust talán megteveszthetik, de nyelvész-szakértői módszerekkel egyértelműen tetten érhető és leleplezhető a szerepjátszási és szövegtorzítási technikák: aki képes hibátlan nyelvhelyességű hivatalos levelet írni, szólásokat alkalmazni, annak helyesírása nem lehet átlagon aluli, nem írhatja le például az „ilyesmi” szóalakot „ijesmi” formában.

– A szövegtorzítás szándéka és többé-kevésbé sikeres megvalósítása már önmagában is arra utal, hogy tudatos, viszonylag magas szintű nyelvhasználati készséggel bíró fogalmazó-szerzővel van dolgunk; a *humán jellegű felsőfokú végzettség feltételezése tehát elég biztos csoportjellemzőnek tűnik.*

– Már az első néhány levél alapján kirajzolódott az elkövető nyelvi profiljának egy másik sajátossága is: az erőteljes érzelmi attitűd, a sajátos – főleg a sértett nő küllemére vonatkozó – kifejezések, jelzők használata (például „*spiné*”, „*kalács pófája*”, „*egész feltűnősködő külseje*”, „*férfiaknak hivalkodna*”), tipikusnak tekinthető „beszólások” nagy száma (például „*sok bajt hoz magára ez a nő*”) egyértelműen azt sugallta, hogy *női levélíró*t kell keresni. A későbbi – főleg a férfipartnernek szóló – levelek megerősítették ezt a feltevést, sőt: a kezdetben is vélelmezett feltékenységi motivációt is nyomatékosították.

Tartalmilag és műfajilag látszólag nem illeszkedtek a női elkövetői képbe a bombariadóval, illetve a fizikai bántalmazással való fenyegetések (például „*nem ez volt az utolsó bombariadó*”, „*szétveretem cudarul azt a kalács pófáját*”), hiszen ezek a nyelvi elemek – és természetesen a bennük megfogalmazódó cselekedetek – hagyományosan inkább férfi magatartásformákhoz kötődnek. Mivel azonban a jelzett kitételeket tartalmazó kérdéses írásművekben is megtalálhatók voltak azok a szöveg-hasonlóságok és azonosságok, amelyek bizonyították az egy közös szerzőtől való származást, így nem merült fel kétség, hogy ezek a levelek is az ismert csoportba sorolhatók.

Az agresszívabb fellépést és a durvuló hangnemet feltehetően a szerző pszichés állapotának romlása okozhatta, amire – bár nyilván önironikusan, de – saját maga is utal az egyik levélben: „*a levelek után én sem tűnök normálisnak*”.

– A legellentmondásosabbaknak az életkor behatárolását megalapozó szöveg-sajátosságok bizonyultak, és mivel a fiatalos, „trendi” kifejezések tüntek mesterkétebbeknek, és a középkorú nőkre jellemzőbb gondolkodásmód, mentalitás (például „*elég a szem, a látvány*”, „*mindezt egy nő miatt*”) és *nyelvi kifejezésmód* (például „*vissza hízelegte magát*”, „*fura nő ez*”, „*olyan, mint egy kiirihatatlan pióca*”) mutatkoztak spontánabbnak és egyben dominánsabbnak, így fiatal-középkorúnak gondoltuk a zaklatót. Ez a következtetés utóbb nem teljesen igazolódott be, mivel a levelek írója a harmincas éveit elején járt. Vélhetően az elkövető egyéni, konkrét személyiségjegyeiből és mentális állapotából adódó – nyelvészeti

módszerekkel fel nem deríthető – fogalmazásmódjának téves értékelése indokolta, hogy nem teljesen pontos életkor-meghatározás történt.

A nyomozás folytatása, a nyomozati verziók változása

A nyelvész-szakértői vélemény elkészülése után – és tudomásom szerint nagymértékben támaszkodva az abban foglaltakra – némiképp módosult a nyomozás fő iránya: elsősorban a férfi sértett környezetében fellelhető – valamilyen szempontból „gyanúsnak” ítéltető – középkorú nők felé indult meg a tájékozódás, miközben továbbra is egyre durvább hangnemű, kifejezetten fiatalos, „férfiasnak vélt” stílust imitáló levelek érkeztek, amelyek kivitelezése szintén vegyes képet mutatott.

Az először számításba vett személyeket – a spontán írásmintáikkal való összehasonlítás alapján – az írásszakértő kizárta, fordulatot hozott viszont a sértett fiatalember azon bejelentése, miszerint egy fiatal nő, akit családiról régebből ismert, a szokásosnál élénkebb érdeklődést mutat iránta, már-már tolakodóan keresi vele a kapcsolatot, és mindeközben igen furcsán viselkedik. Innentől felgyorsultak az események, és rövid időn belül a látókörbe kerülő személy tanúkénti, majd gyanúsítottkénti kihallgatása is megtörténik.

A nyomozó hatóság „szerencséjére” ebben az időszakban már szinte csak e-mailekkel bombázták a sértetteket, és a zaklató – teljesen elvesztve a türelmét és józan ítélőképességét – már egy konkrét helyhez és személyhez (mint később beigazolódtott: saját magához) köthető e-mail címet is használt a kommunikációhoz. Sőt: a fiatalembernek szóló, nével aláírt elektronikus levelében tulajdonképpen beismeri a bűncselekményt. Mindezek ellenére a gyanúsított tanárnő a kihallgatásokon végig tagad, illetve csak a részbeni kivitelező-szerzőséget ismeri el, mondván: kezdettől fogva egy ismeretlen férfi kényszerítette az írásra, sem a levelek tartalmába, sem a fogalmazásába nem volt beleszólása. A „kényszerítés” tulajdonképpen formájára (diktálás, másoltatás, valamiféle egyéb „pszichés ráhatás” stb.) csak homályos utalásokat tesz.

Érdekes momentum, hogy a gyanúsítás közlése után is keletkeznek újabb e-mailek, borítékra kézzel írt zavaros szövegek, sőt betűklisékből felragasztott – részben a sértetteknek címzett, részben a gyanúsítottakról szóló – irományok, amelyeket a későbbi írás- és nyelvész-szakértői vizsgálatok szintén besorolnak az azonos szerzőjűnek elfogadott anyagcsoportba.

Az eljárás folyamán a vélelmezett elkövető igazságügyi elmeszakértői vizsgálatára is sor került: a szakértő közepes fokú személyiségtorzulást állapított meg nála.

Kriminálisztikai nyelvészeti vizsgálatok

a nyomozó hatóság vád-előkészítési eljárásában:

a kérdéses szövegek összehasonlítása a gyanúsított spontán szövegmintáival

Az összehasonlító, illetve személyazonosító nyelvészeti (és írásszakértői) vizsgálat-hoz szükséges spontán mintákat a gyanúsított maga szolgáltatta, hiszen többoldal-as kézirásos és gépirásos vallomáskiegészítéseket és egyéb beadványokat juttat-tott el a nyomozó hatóságokhoz.

Ezeket – önnön szándéka szerint is – úgy lehetett értékelni mint olyan írásműve-ket, amelyekben saját gondolatai, saját megfogalmazásban, „kényszer hatása” nélkül jelennek meg.

A valamennyi nyelvi szintre kiterjedő összehasonlító elemzés figyelemre méltó hasonlóságokat és szignifikáns mértékű azonosságokat állapított meg a két szö-vegcsoport között. Például az eltérő műfajok és kommunikációs célok ellenére ha-sonló volt a közölt tartalomhoz való szerzői viszonyulás (attitűd), nem volt jelentős elérés az általános nyelvi színvonalban, az írásjelhasználatban, a kötőszók alkalmazásában stb. Mindkét anyagcsoportban kevés idegen szó fordult elő, de az „in-formáció” és a „konkrét” szavak itt is, ott is többször felbukkantak. Nagy átfedés volt tapasztalható mind a tartalmas szavak és kifejezések (például *ügy, dolog, ko-moly, tönkre megy, szó szerint, furcsa stb.*), mind a forma- illetve funkciószavak (pél-dául *amúgy, kifolyólag, esetleg, inkább, révén stb.*) területén, és a szövegmintákban is találkozhattunk az inkrimátumok kedvelt kifejezéseivel (például *„bárkinek baja legyen belőle”, „végleg kimaradnék belőle”).*

A nyelvész-szakértői vizsgálatok végső következtetéseiként tehát megállapítha-tó volt, hogy a gyanúsított tanárnő nagy bizonyossággal azonos lehet valamennyi kérdéses (közveszéllyel fenyegető, zaklató, becsületsértő) levél és e-mail fogalma-zó-szerzőjével.

Következtetések és tanulságok

Vajon mennyiben felelt meg a felállított nyelvi profil a vélelmezett elkövető csoport-tulajdonságainak és egyéni személyiségjellemzőinek? Mint ahogy már a szakértői vizsgálatok ismertetésénél is többször előkerült: az inkrimátumok – kriminálisztikai nyelvészeti szempontból – leglényegesebb tulajdonsága a torzítottság volt, amely részben (később valótlannak bizonyult) tartalmi elemek megjelenésében, részben ellentmondásos szövegezési megoldások alkalmazásában mutatkozott meg, és fel-tételezett célja és értelme az volt, hogy leplezze a szerző valódi kilétét.

Mivel azonban az egyéni nyelvi stílus – függetlenül annak milyenségétől vagy a nyelvi normához való viszonyától – igen jellemző egy adott biológiai-társadalmi státusú emberre (hiszen az anyanyelv megtanulásától kezdve akár a felsőfokú tanulmányokig vagy még tovább tartó nyelvi szocializáció során alakul ki, változik és rögzül), ezért a nyelvhasználat állandósult (automatizálódott) elemei – különböző mértékben és összetételben ugyan, de – fellelhetők lesznek a szóban forgó személy valamennyi megnyilatkozásában.

Általánosságban is az iménti gondolatmenet a szövegtorzítás leleplezésének szakmai-elvi alapja, de a jelen vizsgálatban is ebből kiindulva vált lehetségessé, hogy az inkriminátumokban tapasztalt – a torzítás ellenére egyéni stílussajátosságnak vélt – standard szövegelemekből mesterségesen „helyre lehetett állítani” a potenciális fogalmazó-szerző nyelvhasználati kultúráját, amely már összehasonlítható volt a szövegmintákból kirajzolódó, a tényleges fogalmazó-szerző stílusát reprezentáló nyelvi profillal.

Nemcsak a közveszéllyel fenyegetést tartalmazó, hanem a zaklató és becsmérlőtérítő levelek is tartalmilag – de sokszor aláíróként is – egyértelműen férfi fogalmazó-szerzőre utaltak.

Ennek ellenére már a vizsgálat kezdetén nyomatékosan felmerült a női levélíró gyanúja, hiszen az érzelmi töltetű és nem racionális érveken nyugvó magyarázkodások, a közérdekű problémafelvetésnek álcázott magántermészetű motivációk (féltékenység, rosszindulat, verbális ártó szándék stb.) előtérbe kerülése, a „pletykaizű”, alapvetően a sértett nő külsejére vonatkozó megjegyzések sokasága (például „Arca se szép, teste se jó”, „Fekete túsarkú cipő, fekete feszülő szoknya és felső, lángoló haj”), a szélsőségesen karakteres jelzőkben bővelkedő stílus kifejezetten női fogalmazó-szerzőt sejtettek. Anyyira dominánsan voltak jelen a nőies stílussajátosságok, hogy teljesen háttérbe szorították azokat a szövegparamétereket (például bombával fenyegetés, hivatalos stílus, szólások kedvelése, durva kifejezések), amelyek elsősorban a férfi fogalmazókra jellemzők.

A nyelvi anyag elemzése alapján nem volt kétséges a szerző iskolázottsága sem (humán felsőfok), és az egyre terebélyesedő szövegmenyiség komplex tartalmi és nyelvészeti vizsgálata azt is bizonyítani látszott, hogy nem szülő, nem aggódó állampolgár, de még csak nem is a női sértett egyik korábbi kedvесе, hanem a partner fiatalemberhez vonzódó, a köztük lévő kapcsolatot tévesen értelmező ismerős tanárnő a keresett személy.

Nem kifejezetten nyelvész-szakértői kompetencia, de a vélelmezett szerző mentális státusára vonatkozó feltételezések is valósnak bizonyultak.

Az eddig felsorolt csoporttulajdonságok (nem, iskolázottság, a címzettekhez való viszony, pszichés állapot) tekintetében majdnem teljes volt a megfelelés a szak-

értő által kialakított nyelvi profil és a gyanúsított személyi paramétereit között, az életkor behatárolása azonban – mint arra már utaltam – jelentősebb eltérést mutatott (nem fiatal-középkorú, hanem fiatal nő a vélelmezett elkövető).

A nem teljesen egzakt életkor-meghatározásnak a korábban említetteken kívül is több oka lehet, például: egy többé-kevésbé tudatos nyelvhasználati készséggel, valamint nagy szókézszletbeli variabilitással is jellemezhető fogalmazó-szerző esetében (márpedig a gyanúsított ilyen!) nem mindig lehet pontosan bemérni – különösen, ha szövegtorzítással is számolni kell –, hogy a felhasznált, nagyon különböző nyelvi rétegekből származó elemek közül valójában melyek a spontánok, és melyek kerültek a szövegbe a kívánt adekvát stílushangulat megteremtésének szándékával. Elképzelhető az is, hogy az idősebb családtagok nyelvhasználata és/vagy a klasszikus olvasmányok szófordulatai maradandóbb nyomot hagytak a levélíróban, mint a fiatalos, szlenges kifejezések, illetve a filmek divatos szövegegyenlői, ezért, no meg azért, mert magasabb presztízsűnek is érzi a hagyományosabb kifejezésmódot, szívesebben, hitelesebben nyilatkozik meg egy másik generáció stílusában.

Összegzés

A cikkben a közveszéllyel fenyegetés, a zaklatás és becsületesértés bűncselekmény nyomozását egy sajátos nézőpontból, a nyelvész-szakértő szemszögéből igyekeztem bemutatni. Úgy gondolom, hogy a vázolt eseteleírás követendő modellje lehet a nyomozó hatóság, pontosabban az ügy felderítésével megbízott munkatársak és a speciális szakértelemmel bíró szakértő igen konstruktív és dinamikus együttműködésének. Továbbá klasszikus példát mutatott arra, hogy az immár több mint 25 éves múltira visszatekintő – de még jelenleg sem elég széles körben ismert – igazságügyi nyelvész-szakértés milyen konkrét kérdések vonatkozásában szolgálhat – néha más szakértői ágakkal közösen, máskor kizárólagosan – bizonyítási eszközként a szöveges bűncselekmények sikeres felderítésében és bizonyításában. A bemutatott kriminálisztikai nyelvészeti módszerek természetesen a jogalkalmazás más területein is hasonló eredményességgel alkalmazhatók.

PATAKY CSABA

Mit kérdezhet a jogalkalmazó az igazságügyi műszaki szakértőtől

Jura novit curia, mondták a régiek, vagyis a bíró ismeri a jogot, kissé szabadabban értelmezve, jogász a jogot ismeri. Az egyéb ismereteket pedig – ha azokra a bizonyítandó tény megállapításához szükség van – a szakértő szolgáltatja. A szakértőt a hatóság rendeli ki, és a védő személyre szóló kéréseit nem veszi figyelembe. Nemegyszer megkaptam már: gyanús, ha a védő a szakértőt személye megnevezésével kéri kirendelni. A védő indítványát másik szakértő személyére vonatkozóan nem fogadja el, hanem szabad döntésével állapítja meg az új kirendelendő szakértő személyét, emiatt védői jogaink csorbulását érezzük. Pedig nagyon sokszor nem lenne hiábavaló, ha a védő, tekintettel a szakértői körben nagy ismerettségére, az általa igazán jó, felkészült és alapos tudású szakértőt rendelne ki a bíróság.

Sajnálattal tapasztalom, hogy egy-egy közlekedésrendészeti osztályhoz bebetonozta magát egy-két szakértő. A nyomozati szakban hiába kérem az ügy vizsgálóját, hogy az országban dolgozó számtalan jól felkészült, nagy tudású és etikus szakértő közül kit rendeljen ki, közli velem, hogy az osztályvezető fenntartja magának a jogot, hogy ő jelölje meg a kirendelendő szakértő személyét, és ezt utasításba adja a vizsgálóknak. Végül rájövök, hogy az osztályvezető csak egy-két szakértőt rendel ki, nem bővíti a kört – hogy miért, ezt nem csak az osztályvezető tudja.

Itt szeretném felhívni az országos rendőri vezetés figyelmét, hogy szíveskedjenek tenni annak érdekében, hogy a nyomozati szakban egy-egy közlekedési osztály ne csak egy-két szakértővel dolgozzon, hanem bővítse a kirendelt szakértők körét, és így kialakul a választás lehetősége, hogy kik adják a legkorrektebb szakértői véleményeket, és velük lehet majd együtt dolgozni a későbbiekben. Praxisomban tapasztaltam, hogy felkapott szakértő igen bírálható, késégeket tartalmazó, sokszor szakmaiatlan szakvéleményeket ad. Ezért is érdemes több szakértővel dolgozni, hogy a rendőri vezetők is megismerjenek más szakértői véleményeket.

A motorizáció fejlődésével együtt emelkedett a balesetek száma. Egyre nagyobb igény lett az igazságügyi műszaki szakértői munkára.

Sok gondot okoz, hogy a jogalkalmazó hatóságok, rendőrség, ügyészség, bíróság és, *horribile dictu*, az ügyvédek sem tudnak egy műszaki szakértőnek a kom-

potenciakörébe tartozó korrekt kérdéseket feltenni, és a szakértőket sokszor jogi álfoglalásra kényszerítik.

Persze könnyű Katát táncba vinni, ha maga is akarja. Itt a szakértőnek is sarkára kell állnia, hogy milyen kérdéseket válaszol meg.

Jól tudom, hogy a szakértőknél egzisztenciális kérdés – éppúgy, mint egy ügyvédnél –, hogy minél több ügye legyen. Így a szakértőnek is érdeke, hogy minél több munkát kapjon, ez azonban nem mehet el az elvtelenségig.

Mit kérdezhet a jogalkalmazó egy szakértőtől? Elsősorban a mérnöki kompetencia körébe eső kérdéseket. Vannak olyan nézetek is, hogy amikor egy közlekedési balesetben a hatóságok igazságügyi műszaki szakértői véleményt kérnek, csupán a legszükségesebb iratokat kell rendelkezésükre bocsátani, amelyek elegendők a szakértői vélemény elkészítéséhez, ilyen például a helyszíni szemle jegyzőkönyve, a helyszínrajz, fényképek, balesetben részes gépkocsik adatai. Olyan iratokat nem, amelyek már befolyásolhatják a szakértői szubjektivitást – gyanúsítotti kihallgatás jegyzőkönyve, tanúk kihallgatásainak jegyzőkönyvei stb. Esetleg a hatóság mérlegelési körébe tartozik, hogy más bizonyítékokat, jegyzőkönyveket átad-e a szakértőnek, ha szükségesnek találja. Én azonosulni tudok ezzel az állásponttal. Jóllehet néha szükség lehet egy-egy vallomás ismeretére is, de ezt csak szűk körben és az anyag ismeretében lehet megtenni.

A Magyar Kriminológiai Társaság Dél-alföldi Szekciója 1992. november 12-én, Kecskeméten ajánlást fogadott el, hogy a hatóság (rendőrség, ügyészség, bíróság) milyen kérdéseket tehet föl az igazságügyi műszaki szakértőknek.

1. A hatóságoknak nem szabad olyan kérdést intézniük a szakértőhöz, amely őt arra utasítja, vagy akár csak készítheti, hogy állást foglaljon kompetenciáján kívül eső vagy éppen jogi kérdésekben.
2. A hatóság nagyon alapos, esetenkénti mérlegelés alapján köteles eldönteni, hogy mely konkrét bizonyítékokat, adatokat, információkat bocsátja a szakértő rendelkezésére munkájának megalapozásához.
3. Ha a szakértő rendelkezésére bocsátott adat vagy információ a szakértő kompetenciáján kívül eső kérdésekben (is) értékelést igényel vagy tesz lehetővé, a hatóságnak elő kell írnia a szakértő számára kötelező értelmezést vagy értelmezési lehetőségeket.
4. Nem szabad a hatóságnak olyan kérdést feltenni a szakértőnek, amely neki valamely bizonyítatlan körülményt sugall.

A rendőrség kirendelő határozataiban gyakran lehet találkozni rémséges kérdésekkel. Amikor a vizsgáló rendőrnél rákérdezek, hogy miért tesz föl ily szakmaiatlan kérdéseket, mindig az ORFK különböző helytelen utasításaira hivatkoznak. A rend-

örnek, úgy látszik, megtiltották az önálló gondolkodás szabadságát. Előfordul, hogy a rendőr az ügyész utasításaira hivatkozik.

Csak csemegének (szó szerint idézem!):

- állapítsa meg a szakértő, hogy róható-e fel a szgk. vezetőjének cselekvési késedelem!
- a gépkocsivezető részéről megállapítható-e észlelési cselekvési késedelem?
- kimutatható-e a járművezetők részére észlelési és/vagy cselekvési késedelem? (De vajon: mihez képest? A hatóságnak meg kell adnia, hogy milyen reakcióidőt fogad el, és ehhez képest van-e vagy nincs cselekvési késedelem. Az észlelés nem szakértői kompetencia.)
- vizsgálja meg a szakértő a veszélyhelyzet kialakulásának és elháríthatóságának lehetőségeit. (Szintén felvetődik a kérdés: mihez képest?)

Olyat is kérdez a hatóság, hol alakult ki a veszélyhelyzet. És a szakértő erre válaszol is. Ilyenkor a szakértőnek vissza kell kérdeznie, hogy a hatóság mit tekint veszélyhelyzetnek: amikor otthon felkelt, az ágy szélét, vagy a kaput, amelyen kilépett, vagy a védett út szélét, vagy a felezővonalat? Adja meg a hatóság, hogy a szakértő mitől számoljon, mi legyen a számításának alapja.

Gyakori az olyan kérdés: szakértő egyéb észrevételei. Ez behúzza a szakértőt a csőbe, mert a balesetet elemzi, jogi ténykérdéseket állapít meg, és ezt a bíró akár szóról szóra beépítheti az ítéletbe.

Szintén gyakori: állapítsa meg az ütközési helyet. Ezt a helyszínelő bizottságnak kell a helyszínen megállapítania, ezért helyes esetleg szaktanácsadó bevonása.

Egy nagyon fontos kérdésre hívom fel a tisztelt olvasók figyelmét:

Az Országos Kriminológiai Intézet kutatást végzett a sebességtűllépés esetén bekövetkező balesetekről. A fő probléma az, hogyan kell vizsgálni az eredménybekövetkezés elkerülhetőségét olyan baleseteknél, ahol kritikus közlekedési helyzet bekövetkezésének pillanatában az egyik gépjármű sebessége szabályszegő – mégpedig a konkrét előírást megszegő – volt, a baleset azonban feltehetően szabályos sebesség betartása esetén is bekövetkezett volna, mert a baleset másik szereplője a sebességhez képest is féktávolságon belül került a jármű útjába. A megítélés problematikus voltára rámutatott dr. Ternai Zoltán.¹ A műszaki szakértő szemszögéből dr. Nádasi Antal foglalkozott e kérdésekkel.² Figyelmet érdemlő cikkében megállapította, hogy a mozgástörvényeket leíró összefüggések bármely té-

¹ Ternai Zoltán: Gyalogátkelőhelyen történt gázolás gépjárműszakértői vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 1971/1., 108–109. o.

² Nádasi Antal: A gyalogos-elütések szakértői értékelésének egyes problémái. *Belügyi Szemle*, 1972/1., 110–112. o.

nyezőjének önkényes megváltoztatása visszahat a többi tényezőre, és egészen más helyzetet alakít ki, mint amit eredetileg vizsgálni szándékoztak. Szó szerint a következőket írja: „A balesetvizsgálatoknál tehát arra a kérdésre, hogy milyen sebességgel lett volna a baleset elkerülhető – műszaki szempontból korrekt és az objektív valóságot tükröző választ a műszaki gépjárműszakértő nem adhat.”

Ugyanez az elv köszön vissza országunk egyik legtöbb szakvéleményt adó szakértőjének közelmúltban adott szakvéleményében, amelyben írja: „Nyomatékosan utalnom kell arra is, hogy a baleset előzményeire vonatkozó (sebesség, idő, távolság stb.) adatok közül egy kiemelése és megváltoztatása nem történhet a többi adat lehetséges változásának vizsgálata nélkül, hiszen ezen adatok között dinamikus, egymással összefüggést mutató kapcsolat van.”

Így tehát olyan kérdést a hatóság részéről feltenni nem szabad, hogy milyen sebességgel lehetett volna elkerülni a balesetet, vagy ha a gépjárművezető a reakciópontban a megengedett sebességgel közlekedik, a baleset bekövetkezett volna-e. Szerintem egy igényes szakértő ilyen kérdésekre csak egy választ adhat: nem tudom.

Közlekedési szakjogász képzésemben sokat tanultam a mérnöki tudományokat átadni igyekvő tudós előadóktól. Ők is hangsúlyosan belénk vészték, hogy olyan kérdést nem szabad műszaki szakértőnek feltenni, hogy bekövetkezett volna-e a baleset, ha a gépjármű vezetője nem lépi túl a sebességet, hanem a megengedett sebességgel közlekedik. Vagy: elkerülhető lett volna-e a baleset, ha a Fiat nem kilencvennel, hanem ötvennel közlekedik, mert az előbbieket értelmében nem lehet egy tényezőt megváltoztatni az összefüggésekből. E fontos tézist a hatóságokban is tudatosítani kell. A szakértő legfeljebb csak arra adhat választ, hogy milyen sebességhez mekkora féktávolság tartozik.

Szerintem ennek egyik legjobb módszere, ha a műszaki közlekedési szakértők szakvéleményükben megírják, hogy ilyen kérdést nem lehet megválaszolni, vagy a bíró kérdésére ezt kijelentik, és válaszukat az előbbi elmélet figyelembevételével, megtöltik műszaki tartalommal.

A hatóságok gyakran kérdezik, követtek-e el a gépjárművezetők vezetéstechnikai hibát. Szerintem erre sem válaszolhat a szakértő, mert ebben a kérdésben a műszaki adatok alapján a hatóságnak kell döntenie.

Csakis ezzel az éles elhatárolódással lehet elkerülni, hogy a kirendelt szakértő, akár jó szándékúan is, túlterjeszkedjen saját kompetenciakörén, de azt is, hogy mellőzzön egyes, a hatóságok számára valójában fontos részleteket. A kérdés egyzakt megfogalmazása egyébként előfeltétele annak is, hogy az elkészült szakvéleményt a kirendelő hatóság a neki jogszabályban előírt módon ellenőrizhesse, hiszen az elsődleges ellenőrzési szempont éppen az, hogy a szakértő adott-e

szakszerű választ a feltett kérdésekre. Tapasztalat szerint igen sokszor marad el ennek a követelménynek a teljesítése.

E követelmény hangsúlyozásának indokolt voltát két tipikus példával lehet érzéltetni:

- a) Éjszakai balesetek ügyében a hatóság gyakran teszi fel a gépjárműszakértőnek azt a kérdést, hogy valamely sötét akadály milyen távolságból volt észlelhető. Ez súlyos hiba, mert a hatóságtól elvárható annak az ismerete, hogy a „látás”, „észlelés”, „érzékelés”, „felismerés” olyan élettani funkciók, amelyek semmivel sem esnek jobban a gépjárműszakértők ismeretébe, mint az ügyben eljáró rendőrébe, ügyészébe, bíróéba. Nagyon sajnálatos, hogy sok gépjárműszakértő válaszol az efféle kérdésekre, mégpedig teljesen szakszerűtlenül és rosszul, ez azután a hatóságban azt a hamis képzetet kelti, hogy valami megbízható információhoz jutott.
- b) A közlekedési büntetőügyek nagy részében a terhelt elmarasztalásának alapja az úgynevezett „cselekvési késedelem”.

A cselekvési késedelem két időtartam különbsége. Az első időtartam kezdete az általános hatósági értelmezés mellett a cselekvésre okot adó külső körülmény („veszélyhelyzet”) fizikailag láthatóvá válása, a vége mintegy normalizált (egészséges, figyelmes, elvártnan gondos, elvártnan ügyes stb.) ember cselekvésének (az adekvát fékezésének, kormányzásának vagy másnak) a fizikai megkezdése. Az ezzel összevetendő másik időtartam kezdete az az időpont, amikor a terhelt már bizonyítottan megláthatta (volna) az adott külső körülményt, a vége pedig az, amikor bizonyítottan megkezdte az általa helyesnek és szükségesnek tartott elhárító cselekvést (fékezést, kormányzást vagy más).

Minden jogalkalmazónak tisztában kell lennie azzal, hogy a cselekvési késedelem előbbi meghatározásában szereplő tényezők közül a legtöbb nem esik a gépjárműszakértő kompetenciakörébe, azoknak az adott ügy kimenetele szempontjából releváns értékeit tehát – közvetlenül vagy közvetve – a gépjárműszakértőt kirendelő hatóságnak kell a szakértő számára előírnia, nem pedig az e kérdésben inkompetens szakértőre bíznia önkényes felvételüket. Végig kell gondolni a következő, nem teljes felsorolást:

- Nem a gépjárműszakértőnek, hanem a hatóságnak kell meghatároznia azt a már említett „külső körülményt”, amely szerinte az adott közlekedési büntetőügyben jogalkalmazás szempontjából a terhelt számára már kétségtelen „veszélyhelyzetnek” minősült. Itt különlegesen nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy a veszélyhelyzet sohasem nulla idő alatt „jelenik meg”, hanem véges és el nem hanyagolható hosszúságú idő alatt fejlődik ki.

- Nem a gépjárműszakértőnek, hanem a hatóságnak kell – szükség esetén más, azon a téren kompetens szakértő igénybevételevel – meghatározni, hogy az a bizonyos „normalizált” ember az adott esetben létező külső körülmények között (világítás, forgalom, időjárás, útviszonyok stb.) legalább és legfeljebb mennyi idő alatt lett volna képes a külső környezetben fizikailag láthatóvá vált veszélyhelyzetet ténylegesen meglátni, érzékelni, észlelni, felismerni, annak eredményét a tanult viselkedési szabályokkal összevetni, az adekvát elhárítási módot kiválasztani, a cselekvést elhatározni és megkezdeni.
- A gépjárműszakértő kompetenciakörébe ebben az egész témakörben mindössze csak annak a meghatározása tartozik, hogy a rendelkezésre bocsátott nyomok és más bizonyítékok kiértékelése alapján mi lehetett az a legrövidebb, illetve leghosszabb időtartam, amely a terhelt cselekvésének bizonyított megkezdésétől a baleset pillanatáig eltelt.
- A hatóságnak kell állást foglalnia abban az egyáltalán nem gépjárműszakértői kérdésben, hogy a konkrét ügy terheltjének az egyéni fiziológiai, pszichikai stb. tulajdonságai miben és miként térnek el az általa mint eljáró hatóság által normának tekintett jellemzőitől. Még világosabban: a hatóságnak kell a konkrét ügyre vonatkozó valamennyi ismerete alapján számszerűen eldöntenie, hogy a terhelt egyéni fizikai és fiziológiai tulajdonságai mellett legfeljebb milyen hosszú időtartamot minősít még elfogadhatónak a veszélyhelyzet láthatóvá válásától a tényleges meglátáson, érzékelésen, észlelésen, felismerésen stb. keresztül a cselekvés megkezdéséig terjedő, lényegében élettani folyamatra.

Gyakran előfordul, hogy a hatóság kommentár nélkül bocsát például a gépjárműszakértő rendelkezésére orvos szakértői véleményeket, azzal a semmitmondó utasítással, hogy „vegye figyelembe azokat”. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy a gépjárműszakértő abból – általában jóhiszeműen – „bizonyítékként” vesz át olyasmit, ami valójában nem az, például mert egy későbbi, de a gépjárműszakértő által nem látott jegyzőkönyvben maga az orvos szakértő módosította.

Az 1896. évi XXXIII. tc. ismerte az ellenőrző szakértői intézményt, és még az 1951. évi Be. is átvette. Sajnos a későbbi Be.-módosítások már kihagyták e fontos garanciális jogintézményt, pedig jó lenne, ha a védelem mellett egy felkészült mérnök szakértő vívna meg a csatát a hatóságok által kirendelt szakértővel. Ez lenne az igazi fegyveregyenlőség.

Bízom abban, hogy e tanulmányommal felkeltettem a hatóságok figyelmét, és talán más oldalról világítottam meg a közlekedési büntetőügyekben az igazságügyi műszaki szakértői munkát.

Összegzés

Az igazságügyi műszaki szakértőnek nagy szerepe van a közlekedési büntető- és közlekedési szabálysértési ügyek igazságos elbírálásában.

Tapasztalható, hogy a sajnos a rendőrségen nem élnek a jól képzett, etikus szakértők igénybevételével, csak egy-két szakértővel dolgoznak.

Kíváncsi vagyok, hogy a sok száz kiváló igazságügyi műszaki szakértő közül a közlekedésrendészeti osztályok sokkal több szakértőt vegyenek igénybe.

Az igazságügyi műszaki szakértő a szakvéleményében nem közölhet jogi állásfoglalást. A szakértőnek kizárólag a természettudományos ismeretek, a baleset objektív adatai alapján kell szakvéleményét megadnia.

Sokszor a hatóságok is hibásak, amikor olyan kérdéseket tesznek föl a szakértőknek, amelyek jogi állásfoglalásra készítetik.

Tudom jól, ez megkönnyíti a hatóság döntését, de fel kell lépni e nemkívánatos és sajnos egyre jobban elharapódzó jelenség ellen.

A fegyveregyenlőség elve megkívánná, hogy a büntetőeljárás törvény újból kodifikálja az ellenőrző szakértői intézményt, mert így a védelem szakértője vívna meg a szakmai csatát a vád szakértőivel, és a vád szakértője szakvéleménye megvédésénél számíthatna autentikus észrevételekre.

EURÓPAI UNIÓ

A hónap eseményei az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén (február)

■ A BEL- ÉS IGAZSÁGÜGYI TANÁCS FEBRUÁR 25–26-I ÜLÉSÉNEK EREDMÉNYEI

a) *Unió stratégia a belső biztonság területén*

Nyilvános vita után a tanács jóváhagyta az Európai Unió belbiztonsági stratégiáját. A dokumentumot formálisan az Európai Tanács fogadja el következő ülésén. A dokumentum előkészítését egy éve kezdték meg, elfogadását a stockholmi program is előírta. A dokumentum tíz stratégiai tevékenységet, cselekvési irányt említ, és tartalmazza a garanciákat is. Szerepet kap benne az információcsere, az operatív és az igazságügyi együttműködés, az integrált határmenedzsment, a képzés és mindezekkel összefüggésben a rugalmasság. A dokumentum rögzíti, hogy az európai polgárok számára a mozgás szabadsága mellett biztonságuk garantálása a legfontosabb. Az innováció, a technika fejlődése az unión belüli határon átnyúló bűnözés számára minden eddigénél jobb lehetőséget kínál, mindazonáltal a stratégia figyelemmel kell hogy legyen a globális próbatételekre is. Az új belbiztonsági stratégia mindezekre megpróbál választ adni. Nem új kompetenciák létrehozásával teszi ezt, hanem a meglévő stratégiák és fogalmi megközelítések integrálásával, a polgárközeliség elvének szem előtt tartásával, elismerve a stockholmi program által meghatározott kereteket is.

b) *A Belső Biztonsági Operatív Együttműködéssel Foglalkozó Állandó Bizottság (COSI) létrehozása*

A lisszaboni szerződés részét alkotó, az Európai Unió működéséről szóló szerződés 71. cikke előírja, hogy a belső biztonságra vonatkozó operatív együttműködés unión belüli előmozdításának és erősítésének biztosítására a tanácson belül egy állandó bizottság jön létre. Az új állandó bizottság felállításáról szóló határozatot februárban fogadta el a tanács, a COSI legfőbb feladata a belső biztonság területén hatáskörrel bíró tagállami hatóságok operatív intézkedései összehangolásának előmozdítása és megerősítése lesz. A hatékony operatív együttműködést és koordinációt minden bel- és igazságügyi együttműködést érintő területen ennek a testületnek kell majd biztosítania, beleértve a rendőrségi és vámügyi együttműködést, a külső határok ellenőrzéséért és védelméért felelős hatóságok hatáskörébe tartozó területeket, hatásköre adott esetben kiterjedhet majd a belső biztonság te-

rületén folytatott operatív együttműködés szempontjából lényeges, büntetőügyekben végzett igazságügyi együttműködésre is. Lényeges, hogy a COSI nem vehet részt sem a jogalkotásban, sem konkrét operatív műveletek végrehajtásában. Az új állandó bizottság első ülésének összehívására remélhetőleg még márciusban sor kerül, legfőbb feladata annak megállapítása lesz, hogyan töltheti meg tartalommal a COSI a mandátumban számára megszabott kereteket a leghasznosabban.

c) Csatlakozás az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Európa tanácsi egyezményhez

A miniszterek szintén nyilvános vitát folytattak az Európai Uniónak az Európa Tanács Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményéhez (a továbbiakban: egyezmény) történő, a lisszaboni szerződés által előírt csatlakozásáról. Az EU csatlakozását valamennyi tagállamnak ratifikálnia kell majd, ez után az alapjogi charta mellett az Európa Tanács strasbourgi joggyakorlata által kimunkált elvek is érvényesülnek az EU vonatkozásában. A tagállamok – amelyek egyenként már részesei az egyezménynek – általában sürgetik az EU csatlakozását, mindazonáltal vannak még nyitott kérdések, amelyek miatt a tárgyalási mandátumot pontosan ki kell dolgozni. Egyelőre nem tisztázott az uniós joganyag és az Európai Unió Bírósága, illetve az Emberi Jogok Európai Bíróságának egymáshoz való viszonya. A tagállamok félik az uniós jog függetlenségét és a jogalkotás következetességét, aggódnak az uniós jogszabályok strasbourgi értelmezése miatt. Megoldási javaslatként felvetődött, hogy az uniós elsődleges jogforrásait ki kell vonni az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatósága alól. Az Európai Bizottság márciusban mutatja be a mandátumra vonatkozó javaslatát, amelyet ha a tanács elfogad, megkezdődnek a tárgyalások.

d) A tanács állásfoglalása

a közös nyomozó csoportok létrehozásáról szóló megállapodásmentáról

A tanács által most elfogadott megállapodásmenták célja, hogy a közös nyomozó csoportok (Joint Investigation Team; JIT) keretében történő együttműködés előmozdítása által növelje a büntetőeljárások hatékonyságát a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló európai térségben. Jogalapja az Európai Unió tagállamai között létrejött kölcsönös bűnügyi jogsegélyegyezmény (2000. május 29.), valamint a közös nyomozócsoportokról szóló 2002/465/IB kerethatározat. A megállapodásmenták a 2003-ban szerkesztett modellmegállapodást aktualizálják, az elmúlt időszakban alapított közös nyomozó csoportok működési tapasztalatai alapján.

A JIT keretében történő bűnügyi együttműködés a bűncselekmény elkövetésével és elkövetőivel kapcsolatos információszerezésre irányul, továbbá olyan adatok beszerzésére és dokumentálására, amelyeket a büntetőeljárás során a JIT-ben részt

EURÓPAI UNIÓ

vevő tagállami nyomozó hatóságok bizonyítási eszközként használ(hat)nak fel. A megállapodásminta alapján, a JIT-et alapító tagállami nyomozó hatóságok, bűnüldöző szervek és nemzetközi szervezetek a JIT alapításakor egyeztetik a résztvevő hatóságok kompetenciáit, az ügymenetet, a vonatkozó nemzeti jogszabályokat, és megválasztják a JIT vezetőjét. A JIT vezetője felügyeli a folyamatos és szakszerű munkavégzést, időszakosan értékeli a JIT tevékenységét, a JIT megszűnése után összefoglalja a közös munkavégzés eredményeit.

A megállapodástervezet nem kötelezően alkalmazandó iratminta, csak zsinór-mértékül szolgál a gyakorlati szakemberek részére. A közös munkavégzés általános feltételeit, az együttműködés elvi kereteit tartalmazza, a konkrét ügyspecifikus részleteket a felek az úgynevezett operatív cselekvési tervben rögzítik. Utóbbi egy nyomozati és intézkedési terv, amely tételesen felsorolja az elvégzendő feladatokat, ezekhez határidőket és felelősöket rendelve. Ez a nyomozástaktikai terv illeszkedik a konkrét művelet(ek) volumenéhez, az adott bűncselekmény és célcsoport, továbbá az elkövetési forma karakteréhez.

e) Az európai menekültügyi támogatási hivatal felállításához alapul szolgáló rendelet elfogadása

A bel- és igazságügyi tanács ülésén a miniszterek első olvasatban, vita nélküli pontként elfogadták az európai menekültügyi támogatási hivatal létrehozásáról szóló rendeletet. A hivatal felállítása az átfogó menekültügyi politika kialakítását célzó európai uniós erőfeszítések egyik fontos állomásának tekinthető. A jövőben, az önálló jogi személyiségű úgynevezett szabályozási ügynökség legfontosabb feladatai: a Közös európai menekültügyi rendszer végrehajtásának elősegítése, a tagállamok közötti gyakorlati együttműködés fejlesztése, valamint a fokozott leterheltség mellett működő menekültügyi rendszerrel bíró államok támogatása. A most elfogadott rendelet alapján a hivatal felállítását az Európai Bizottság a 2010-es költségvetési évre tervezi. Magyarország az igazgatótanácsban való részvétellel, illetve nemzeti szakértők delegálásával segítheti a majdani hivatal munkáját. A hivatal székhelyként Máltát jelölték ki.

f) Aled Williams lett az Eurojust elnöke

A tanács februári ülésén jóváhagyta az egyesült királysági nemzeti tag, Aled Williams megválasztását az Eurojust elnökévé. Az Eurojust létrehozásáról szóló tanácsi határozat 28. cikke értelmében a testület a nemzeti tagok közül elnököt, valamint szükség esetén legfeljebb két alelnököt választ. A választás eredményét jóváhagyásra a tanácsnak kell benyújtani. Az Eurojust február 16-án választotta meg új elnökét Hágában, a tanács pedig vita nélkül jóváhagyta a döntést. Az újonnan megválasztott elnök ügyvédként kezdte karrierjét, majd ügyészként dolgozott, elsősorban emberlélési, csa-

EURÓPAI UNIÓ

lasi és kábítószer-kereskedelemmel összefüggő bűncselekményekre specializálódott, ez után a spanyol igazságügyi minisztériumban dolgozott összekötőként. 2006 óta tevékenykedik az Eurojustnál kezdetben az Egyesült Királyság által delegált helyettes nemzeti tagként, 2008 óta pedig ő a nemzeti tag. Elnökként egyrészt a lisszaboni szerződés, másrészt az Eurojust-határozat adta lehetőségeket kihasználva kívánja továbbfejleszteni a szervezet igazságügyi együttműködésben betöltött szerepét, elősegítve ezzel a határon átnyúló nyomozások hatékonyságának növelését.

■ **AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG BENYÚJTotta A FRONTEX MANDÁTUMÁNAK KITERJESZTÉSÉT ÉS TEVÉKENYSÉGE HATÉKONYABBÁ TÉTELÉT CÉLZÓ TERVEZETET.** Az Európai Unió tagállamai külső határain való operatív együttműködési igazgatásért felelős európai ügynökséget (Frontex) a 2004. október 26-i 2007/2004/EK tanácsi rendelet hozta létre.

A varsói székhelyű Frontex a tagállamok közötti operatív szintű együttműködést koordinálja a külső határok kezelésének területén; támogatást nyújt a tagállamok részére a nemzeti határőrök kiképzésében, illetve a közös képzési szabványok kialakításában; kockázatelemzést végez; figyelemmel kíséri a külső határok ellenőrzésének és felügyeletének területére irányuló kutatás fejlődését; segíti a tagállamokat a külső határokon felmerülő kiemelt technikai és operatív támogatást igénylő helyzetekben; valamint a tagállamok számára megadja a szükséges támogatást a közös visszatérítési műveletek során. A Frontex szoros kapcsolatot tart fenn a külső határok biztonságáért felelős többi közösségi és uniós partnerrel, például az Europolal, a Cepollal, az OLAF-fal, a vámügyi, illetve a növény- és állat-egészségügyi együttműködési szervekkel annak érdekében, hogy elősegítse a különböző területeken a teljes koherencia megteremtését.

Az Európai Bizottság 2008-ban jelentést adott ki a Frontex tevékenységének ellenőrzéséről és jövőbeli fejlesztéséről, amelynek alapján a tanács 2009 júniusában fogadott el következtetéseket. A következtetésekből egyebek között szerepelt a Frontex hatáskörének kiterjesztése, különös tekintettel a harmadik országokkal folytatott műveleti együttműködések kiterjesztésére. Emellett a Frontex megerősítését és kapacitásának bővítését az Európai Tanács 2008. október 15–16-i ülésén elfogadott bevándorlási és menekültügyi paktum is tartalmazza.

A 2009 decemberében elfogadott stockholmi program központi szerepet szán a külső határok jövőbeni integrált őrizetére szolgáló rendszerben a Frontexnek; továbbá deklarálja a saját operatív eszközök erősítésének célkitűzését (regionális vagy specializált központok révén), olyan prioritásokkal, mint a közös műveletek feletti irányítás jogköre és saját csapatok mobilizálása.

Eme előzmények után az Európai Bizottság által most bemutatott rendelettervezet jelentős módosításokat irányoz elő a következő területeken:

EURÓPAI UNIÓ

1. Az ügynökség fő feladatai közé tartozna
 - a) a kockázatelemzés mellett a tagállamok képességeinek ellenőrzése is,
 - b) részvétel a külső határok ellenőrzését és határőrizetét érintő kutatásokban,
 - c) a külső határokat érintő kockázatokra vonatkozó biztonságos és hatékony információcserre elősegítésére a Frontex kifejleszt és működtet egy információs rendszert, valamint működteti az ICONetet,
 - d) megadja a szükséges segítséget az Eurosur kifejlesztéséhez és működéséhez.
2. A tervezet újraszabályozná a közös műveleteket és kísérleti projekteket, ezen belül külön pontokat hozna létre a közös műveletek szervezési aspektusaira, a Frontex közös támogató csapatok felállítására és telepítésére, valamint a Frontex közös támogató csapatok irányítására vonatkozóan.
3. A kockázatelemzés során a tagállamok kötelesek a Frontex számára minden, a külső határok helyzetére és a lehetséges veszélyekre vonatkozó információkat szolgáltatni, valamint a Frontexnek lehetősége lenne a tagállamok képességeinek rendszeres ellenőrzésére.
4. A műszaki eszközök kezelése kapcsán a módosítás kötelezővé tenné a tagállamok által az ügynökség központi nyilvántartásába (CRATE) felajánlott, a külső határok ellenőrzését és őrizetét szolgáló, a tagállamok tulajdonában lévő műszaki eszközök szolgáltatását a közös műveletekhez, valamint lehetőséget adna a Frontexnek saját technikai eszközök beszerzésére és lízingelésére.
5. A visszatérési műveletek során a Frontex hatásköre bővülne, egyebek között kézikönyvet/magatartási kódexet készítené a légi visszatérési műveletekre vonatkozóan, valamint a tagállamoknak havi rendszerességgel kellene tájékoztatniuk az ügynökséget a visszatérésre vonatkozó tagállami helyzetről és arról, milyen segítséget várnak az ügynökségtől a területen.
6. A tervezet jelentősen szélesítené a Frontex hatáskörét a harmadik országokkal való operatív együttműködés és a harmadik országok illetékes hatóságaival való együttműködés terén: a Frontex összekötő tiszteket helyezhetne ki, meghívhatná a közös műveletekre harmadik országbeli hatóságok, nemzetközi szervezetek képviselőit, a tagállamok releváns kétoldalú szerződéseiben szerepeltetni kellene az ügynökség szerepét és hatáskörét, a Frontexnek lehetősége lenne közvetlenül együttműködni harmadik országbeli hatóságokkal.

A spanyol elnökség nem számít a rendelettervezet jelentős vitájára, és abban reménykedik, hogy a módosítást 2010 végéig elfogadják.

Összeállította: Asztalos Erika és Szabó Adrienn

Ára: 430 Ft

